

TARTALOM

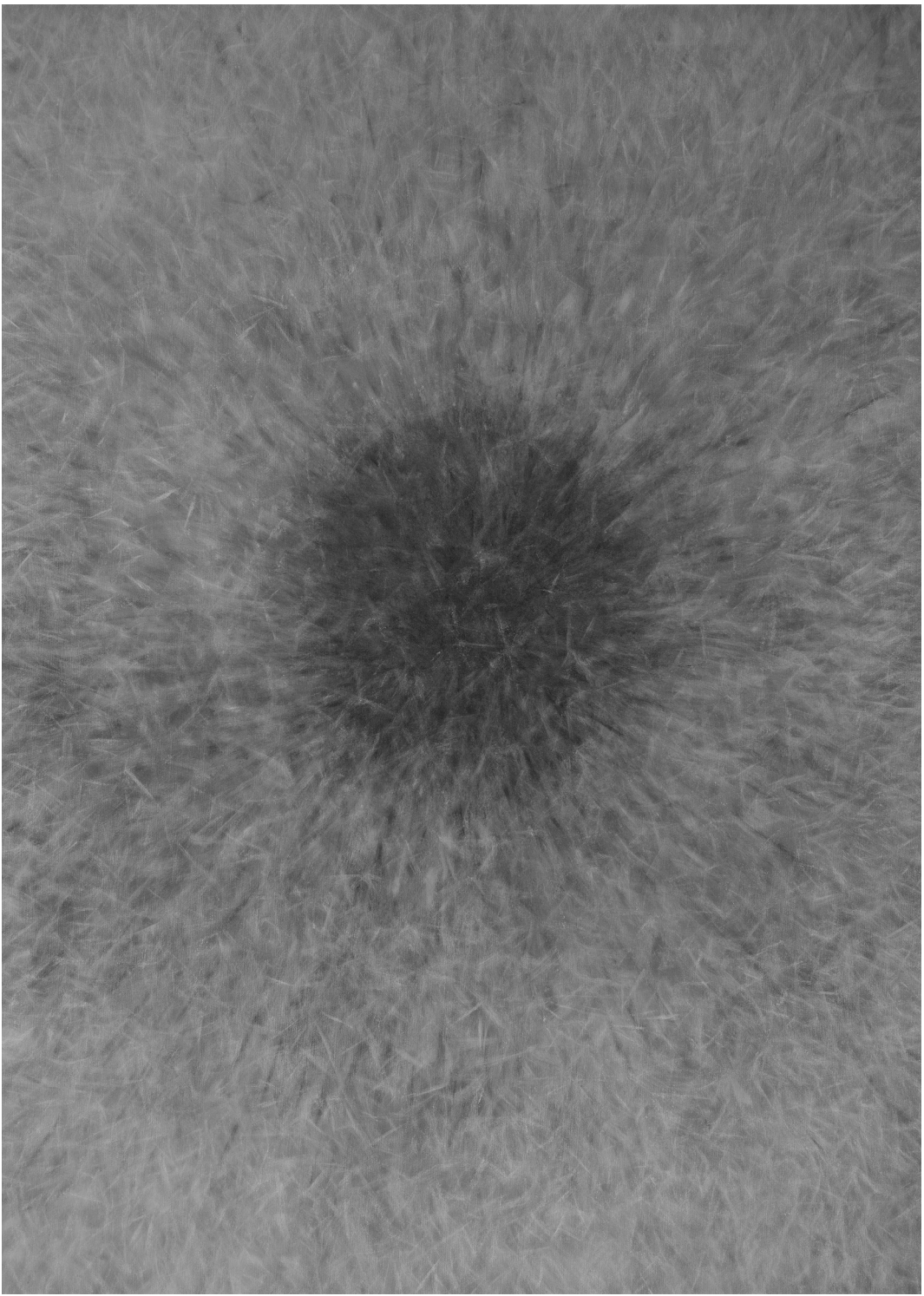

- 3 Király László: Dönt(Het)Etlén
- 8 Kék farkasok
(Székely Ferenc születésnapjára beszélgetése a 80 éves Király Lászlóval)
- 18 B. Kovács András: Nem egészen önkéntes száműzetésben
(Bukaresti napló, II., 1982–88)
- 26 Suhai Pál: Nyárvég; Pálfordulón; Kis magyar mitológia
- 29 Rév Júlia: Páternosztres Mária
- 36 Juhász Zsuzsanna: Ötlet; Manifesztáció; Öregálmom; Mama; Körbehordozás;
Pokoljáratok; Szabad a gazda a versírás kertjében
- 39 Bódi Péter: Trigger
- 48 Novotny Tihamér: Pitypanguniverzum
(Kalocsai Enikő festőművész világtárlásáról)
- 53 Takáts Fábián: A duchamp-i világ felelevenítője
(Homage a Duchamp. Fotóalapú válogatás Tóth Csaba gyűjteményéből)
- 56 Gerzsenyi Gabriella: Így élünk mi
- 60 Mohai V. Lajos: Tudom, egyszer elroppennek; A körték kis gömbje; Falusi házak; A házsor
- 62 Kapiller Ferenc: Mangi naplója
- 78 Novák Valentin: Visszaváltható; Pokol; Huszonegyedik századi üvölt(öz)és; Ébredés előtt
- 82 D. Molnár István: Széttört dió közel egy országhatárhoz
(3. részlet egy talán soha el nem készülő regényből)
- 91 Pelle János: 1944: gyűlöletorgia és viktimizáció
- 113 Horváth Péter: Egy korszak irodalmi emlékezete
(Bereményi Géza: *Vadnai Bébi*)
- 124 Fáy Árpád: Alkotmányosság a társadalmpolitika korában
(Hozzászólás Zétényi Zsolt *A magyar örököseink klauzula: az állami és nemzeti függetlenség* című írásához)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Novotny Tihamér írását kíséri és Kalocsai Enikő festőművész munkáiból nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóirat – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtótermetek – megjelentető Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” című támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő) iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár) szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers) leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza) nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő) papp@hitelfolyoirat.hu.

Kalocsai Enikő: Erőtér, 2022 (akríl, vászon, 150x120 cm)

Király László

Dönt(Het)Etlén

1.

Ne siess!

Semmi sincs eldöntve.

Ne siess!

A nyakravaló szerepe sem világos
a nagyjelenetben.

Még.

A hollósereg ideges, rekedtes,
türelmetlen és tanácstalan –
a szemünket illetően.

A mi szemünket illetően.

Addig is

gyakorold az öröklét-játékot:

Egy – kettő – három – négy – belégzés!

Öt – hat – hét – nyolc – kivégzés!

Ne siess!

2.

Címtelenül

És a költemény címe – mi legyen?

Dönthetetlen. Jó lesz? De kinek?

DÖNT – HE – TE – TLEN – Feleljen meg!

Hiszen jól látni: mindössze egy-két

pehelyedző titkosrendőr-tanonc

vagy: már távolról is érezhetően

disznóól-szagú, s ennek okán

agyonpomádézott, gyanúsra ápolt

ágens(ügynök) vagy csak szimpla

árokszéli – jobb esetben finom házból való

besúgó hiszi azt, hogy A DOLOG
önmagában (Ding an Sich), vagyis
a „maga komplex összetettségében”
megérthető és áttekinthető. Éshát
MI IS AZ A DOLOG?! - Ezért mondom:
Ne siess! Ne siessen!
Maga. Ön.

3.

Az éberség

Maga (Ön) legfőképpen arra ügyeljen
torony-éberem, e most élénk futó csábító,
de hosszú-hosszú út előtt: miről fog
beszélni majd - vagy süketen hallgatni -
büszke megbízottként, a kétarcú keletiek,
álnok nyugatiak, északiak, sunyi déliek
előtt! Ja-ja! Nagy az űr. Légüres. Meglátja...
Sehol egy jó feszes - mondjuk ki - KáGéeSTé.
Szorosra épített, lelkes Varsói Paktum.
Szociálizm? Kámunyizm? -
süketmuzsika, vakintegetés.
Kiváltképp ilyenkor. Azazhogy azóta.
Vagyis mindig.

4.

Entre - nous

És szó köztünk ne maradjon: semmit se
kérdenek *csak úgy*. Tőlünk. Azok. Ezek.
Szóval: Ők se, Mi se. Csak egy biztos: az ITT-MOST.
Hideg-meleg-langyos-büdös egyre megy...
Meséljen nekik bőven a szeretőiről!
Dehogy nincsenek! Jól tudjuk mi aztat (is)!
Hímeek volnánk, s még csak nem is heréltek.
Harangnyelv lóg a lábunk között!
Nem titkolni semmit - csak nem kimondani!
Ez a beszéd. És üdvözet
a befogadó vörös-szókéknek!

5.

Semmi

Nincs eldöntve. Üres a levegő. Semmi hír.
De jól értjük mi a semmit is, ha kell.
Íme egy kis repülőgép az emlékeimből.
Fél napja áll tehetetlen a tizenhetedik
moszkvai reptéren (Domogyédovo) a
váróterem ég-föld ablakai előtt. Serény
kiskatonák balettoznak a szárnyain káromkodva.
Műszakiak. Javítják. Tehát hibás. Vajon,
benne lelem-e korai halálom, ifjú ember,
vagy reménység? Moszkva s Jereván közt
a magas égben? Nem félek, kapitány!
Kis híján azt mondtam: semmitől. Csupán
a jegy-gyűrűt forgatom göcsös ujjamon...
Nem dobom el, még akkor se, ha...
Alkoholmentes beszállást kérünk
minden utasunktól. Indulunk.

6.

Az asszony-tekintet

Nem hordott a föld még olyan asszony-
feleséget, ki elhinne efféle
légből halászott történetet. Akkor se,
ha ő maga is *jelen* volt. Vagy inkább, *benne*.
Ki az a fehérharisnyás, vastaglábú
ribanc a fényképen?! A szállodában!
A jelenetben! Vagy nincs is, nem volt jelenet?
Hanem mi volt? Natalja? Natasa! Ó...!
Prosti? Ahhoz túlszerény, túlszemüveges.
Szobatündér? Ennyi őszülő kan között?! Soha!
A díványon hátra dőlve? Tolmács? Ugyan!
És dívány - ott? Inkább hiszem teljes erőmmel,
hogy semmi se történt, bárhol is hordoztad
azt a kíváncsi orrod... -
De bámulom még egy kicsit, hadd múljon
a mérgem. Ó, Nati, Natasa! Ócska vagy.
S a bajszos pasi? Nem volt zavaró? Itt.

Ott, a világ másik felén? Brassó. Való igaz:
semmi oroszos nincs rajta. Dehát Natin sincsen!
Aki – miért is olyan jókedvű? Csiklandozzák?
Simogatják? Vagy csak fogják? Kitalálom:
várja. Szeretné.

7.

Nincs megállás

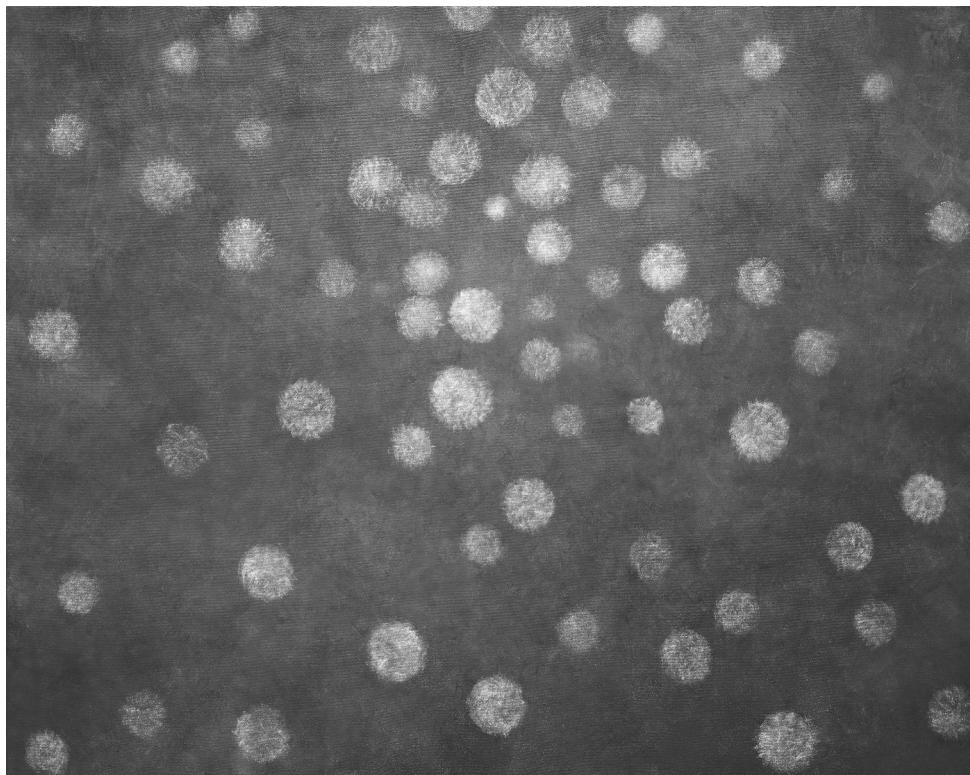
De te sosem vagy egyedül? Sose voltál?
Tessék: Irakli – ez meg micsoda? Férfinév?!
Most találtad ki? Ja! – hogy Tbiliszi... Grúzok,
Georgia, Mthacminda, Sztálin képek a taxik
ablakában, '86-ban, ennyi év után. Hol is jártál te?
Tessék: itt meg frissen vágott rózsaszín malacok,
Kampókon a hetipiacon! Zabásak a grúzok?
És ott mindig ilyen tisztaság van? Mi meg éhezünk.
Jól van, jól van, tudom: – „De legalább itthon vagyok –
Ott meg: csak fizetsz s viszed? S egy konyak hozzá:
Örmény is lehet. – Ajaj! De a hegyek, azok félel-
metesek. Nos: GAGIMARDZSOSZ (Egészségünkre!)
– Isten éltesse! Minden jót!
– Hajrá! – Szóval biztatás
Ne mondd meg, mit jelent!

8.

Titkolós

Hagyjuk a francba! Beszéljünk másról.
Más időkről (ha voltak!) – Például az a nő,
a karzaton: a román követség megbízottja,
és csak téged figyel, azért van itt. Jó a fotó.
És most még csak '81-ben vagyunk. Vagyis: vagytok.
Budapest, Közgáz. „Egy szomszédos, baráti
ország fővárosa.” És az ott melletted – jól látok? –:
Hervay Gizi?! És Filep Tomi – Istenem! Még
legénytoll sem pelyhedzik az állán, mint Toldi
Miklósnak! És a sok ember! S ez mind közönség?
Hivatlanul? Miattad? És még nem is mondhatni,
hogy titkoloznátok! Gyanús! –

Beszéltél nekik Ceaușescuról is? Hiszen még a közelében se jártál! Meg vagy te húzatva?
Nem vagy beképzelt egy kicsit? Itt. Ott. Még-hozzá a Közgázon! Nagyzási hóbertban lengő verspocsékoló. S aztán majd csodálkozol, hogyha...
– Ki se mondom! Üssek a számra!
Szeretlek. Még így is. Nem egyszerű. Folyton várni, hogy hazaérj. Én sose tennék ellened.
Isten engem úgyse... Tudod. Csak légy mellettem, hogy ne kelljen félnem. Na jó, na jó. Inkább: Isten hozott!
Gyerekek! Landolt apátok! Az öreg újra földelt ért. Rivalgás és pántlikák az égen.
És semmi sincs eldöntve. Soha! Ezzel kezdtük, és ne hagyjuk veszni a szót, a mozdulatot!
Bokázzon kinek kedve tartja!
Bort ide, jó szót, muzsikát!

Kalocsai Enikő: Átalakulás II., 2017 (akril, vászon, 120x150 cm)

Kék farkasok

Születésnap beszélgetés a Kolozsváron élő, 80 éves
Kossuth- és József Attila-díjas Király László költővel, íróval

Akkor vagyunk gazdagok, ha a nyelvünk is gazdag.

– Egy vallomással kezdem: 1971-ben, zöldfülűként, verset küldtem a kolozsvári *Utunk* című irodalmi lapnak, s meghívtak, hogy látogassak el a szerkesztőségbe. Mikor beléptem, Te egy félreeső asztalnál sakkasztál szerkesztőtársaddal, Kocsis Istvánnal... Meg lehetett engedni egy-egy sakkpartit, mondjuk, két lapszám szerkesztése közben vagy máskor is?

– Nem tudom, hogy korábban sakkasztalt-e; én '68-ban kerültem az *Utunk*hoz. Amikor nem voltak szerkesztésre váró kéziratok, akkor leültünk, s játszottunk egy-egy partit. Nem voltunk nagy sakkozók; Marosi Péter, a kritika rovat vezetője is játszott, de ő inkább csak a játék kedvéért; linkóci volt. Még Baróti Pál, Marosi „beosztottja” szeretett játszani. És néha K. Jakab Antal, de ő képes volt órákat gondolkodni egy lépésen. Nem volt öröm a vele való játék.

– Egyébként, mivel töltöttétek ki az „üresjáratokat”?

– Magas szintű pletykálással. Hogy oldódjon a hangulat, amiben az egész ország szenvedett. Ezek nem voltak politikai pletykák, mert attól tartottunk... Tudtuk, hogy az állambiztonság nem alszik, de azért néha, bizalmasan, el-sütöttük egy-egy jó viccet.

– Bár a Kis-Küküllő menti Sóvárádon születélt, Nyárádgálfalva és Csikfalva¹ jelentette gyermekéved első színterét. Milyen emlékeket őrzöl a két településről?

– Gálfalváról és Csikfalváról ma is szeretnivaló emlékeim vannak. Gálfalván kezdtem iskolába járni, ez nagy élmény volt és maradt, holott tanító apám mellett nem volt idegen számomra a könyvek, az írás, a tanulás világa. Egyáltalán: tudni – ez nagy megbecsülésnek örvendett mind a Király, mind a Vass családban, ahonnan anyai ágon származom. Kevés cimborára nevére emlékszem Gálfalváról, de a Harai Andráséra igen. Ő készített nekem egy remek, „égig vivő” nyilas puskát, afféle számszeríjat. András árva volt, s úgy emlékszem, a nevét versben is megörökítettem. A *Kék farkasok* egyik szereplőjét meg egyenesen Kis Harai Mihálynak hívják. Csikfalva több s erősebb, meghatározóbb nyomot hagyott az életemben. Ott telt valójában az igazi gyerekkorom, ott

1 Csikfalva vagy Csíkfalva, a hivatalos bejegyzésekben mind a kétféleképpen szerepel.

kezdett emberformám lenni, az első nagy barátságom is oda köt; Incze Dénes padtársamat jelenti, aki Dugó néven szintén ott van a regényben. Csikfalván kezdtem érteni, mi is történik körülöttünk, velünk, az emberekkel, a hozzánk hasonló tanügyi „dolgozókkal”, akiket igen pontosan kidolgozott „kágébé” tervek alapján távol tartottak a szülőfalujuktól, vidéküktől. Nyolc évig éltünk idegen házakban, idegenként, holott az apám népszerű, tevékeny ember volt, aki valóban szolgálta a közösséget nagyenyedi kollégiumi szellemben; énekkar, tánccsoport, olvasókör ifjaknak s öregeknek... Csakhogy: mégsem voltunk oda-valsósiak! Mi, a tanítógyerekek voltunk a *fecskék*, akik tavasszal megérkeznek, s ősszel útra kelnek. Visszajárni a két faluba nemigen szoktam, de ottani élményeim, benyomásaim, tapasztalataim sok írásomban szerepelnek. Irgalmatlanul szegények és kiszolgáltatottak voltunk...

- *Még nem voltál 20 éves, amikor az Utunk közölte első versed 1963-ban. Emlékszel még debütversed címére?*

- Nem emlékszem, de arra igen, hogy '63. május elseje előtt táviratot küldött Márki Zoltán, az *Utunk* versrovatának szerkesztője, és az egyetem portása óra közben megkeresett, az egyik tanteremben vagyok a 31 közül, behozta a táviratot, és átadta. Még a tanárok is meglepődtek! Félttem, hogy otthon, Sóvárádon történt valami; nagyanyám nagy beteg volt. Többektől kértek verset, Farkas Árpitól is, meg másoktól. Jöttek a május elsejei ünnepségek, és ennek tiszteletére ünnepi oldalt kellett összeállítani. Ez így volt augusztus 23-án és november 7-én is. Ez volt a mi bebocsátásunk az irodalomba. Persze, tudtuk, hogyan kell csinálni, hogy ne tűnjön talpnyalásnak, s a versnek legyen tartása. Ha bekerültünk egy ilyen összeállításba, később már jöhettek a „komolyabb” versek is, melyeknek semmi közük nem volt a pirosbetűs ünnepnapokhoz. Különben tízéves korom óta írok, első megjelenésemig székérdéknyi papírt pusztítottam el; volt ott vers, próza, még paródia is. Heveny Petőfi-, Arany-, Ady-fertőzőesen estem át, míg megjelenhető szövegeket lettem képes írni, és bevallom: gyönyörű iskola volt, még egyszer szívesen végigcsinálnám...

- *Kik voltak egyetemista társaid 1961-66 között?*

- Szenzációs évfolyamunk volt: Farkas Árpi, Magyar Lajos, Balázs András, Apáthy Géza, Tömöry Péter, Horváth Andor, Rohonyi Zoltán, Znorovszky Attila, Molnos Lajos, Molnár Szabolcs és mások. Jó évfolyam volt, kemény évfolyam. Ilyen volt előttünk két évvel a Kocsis Istvánék évfolyama. Időnként, 2-3 évente, össze szokott verbuválódni egy-egy jó évfolyam. A mi Kolozsvárunk akkor pezsgett; írtunk, színt játszottunk, fociztunk, „fennforogtunk”. Feltámasztottuk halódó állapotából a Gaál Gábor Irodalmi Kört, s az egyetemi magyar nyelvű színjátszást, akkor, amikor nem jó féle szelek fújtak. Nem is vették jó néven tőlünk ezt a nyüzsgést az erre szakosodott felügyelők – ám ez lehetne egy másik beszélgetés témája. Amúgy sem érdekeltek az akadályok. Vonzereje volt a „bandának”, levegője egy levegőtlen korban, s ez szemet szúrt irigyeknek és másoknak. Kolozsvár akkor épp nekünk való volt, méreteit és hangulatát tekintve. Volt benne egy-két lerobbant csehó, olyan is, amelyikben vak cimbalmos

játszott hangszerén, s énekelt első világháborús nótákat. Fürdeni lehetett a Szamosban, s rendesebb helyeken még hitelbe is fogyasztottunk.

– *Hol laktál, ki volt a szobatársad?*

– Az első három évben a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem bentlakója voltam, diákokthonban laktunk, nyolcágyas szobákban. Szekrénytársam volt Molnos Lajos. Három év után, amikor kezdték közölni verseinket, jött a honorárium, s ki tudtuk fizetni a lakbért, kiköltöztünk. Én Farkas Árpival egy padlásszobában laktam az Erzsébet út tetején, a mostani Carpați utcában, nem messze a CFR-stadiontól. Három percre voltunk az egyetemtől; onnan ereszkedtünk le minden reggel a Marianumba. Tőlünk nem messze lakott Fodor Sándor író; neki volt egy kis balkonja, s ha kinézett, látta, hogy nálunk ég a villany, tudta, hogy otthon vagyunk. Igaz, eleinte még villany sem volt, és az ajtóban kulcs sem. Sosem zártuk be az ajtót! A tulaj a magyar operának volt a hegedűse. Ösztöndíjam volt, eladtam a kajajegyeket, és ütötte a házbért...

– *Miért mentetek albérletbe?*

– A szabadságért! Így akkor és oda mehettünk, ahová akartunk. Csend volt, lehetett alkotni. Én sohasem tudtam zajban írni.

– *Ki lakott ott korábban?*

– Gálfalvi György² és Szócs Kálmán.³ Nem tudom, hogy Kálmán mennyit volt ott, mert ő hamar lelépett. Lászlóffy Aladár mondta, hogy próbálták betenni az ötéves magyar szakra, de nem sikerült. Előbb Vásárhelyen kijárta a „pedát”, biciklivel naponta kijárt Kisgörgénybe, és később, 1964–65-ben Parajdon tanított. Így került a Vörös Zászlóhoz.

– *Mikor születtek a versek: éjjel, hajnalban, délután, séta közben?*

– Leginkább éjszaka. Amikor csend volt. Amikor el lehetett húzódni valahová...

– *A versnek kell legyen üzenete?*

– Feltétlenül. A magam nevében beszélek. Hatezer féle elmélet van erről is. Én négy évig írtam a *Bóják* sorozatot az *Utunkban*, amolyan didaktikai céllal. A kis európai irodalmak a franciától vettek át nagyon sok módszert. Innen jött a klasszikus, hagyományos verselés feloldása. Nagy névsorról beszélhetnék. De majd máskor. Én nem magamnak írom a verseket, hanem annak, aki elolvassa. Soha nem írtam ún. *irodalmi verseket!* Az irodalom nem magánügy! Amíg nem olvassák el a verset, addig nem ér semmit. Akkor vers a vers, ha elolvassák, és elkezd élni... A vers – kommunikáció. Pont úgy, mint egy kérvény. A beszéd is az...

– *Mit lehetett eldugni a sorok közé, amit mások vagy észrevettek, vagy nem?*

– Mindent! Régebb több mindent el kellett dugni. Létezik egy jelbeszéd az író és az olvasó között. Az irodalom csak valamiféle megnyilvánulása az embernek.

2 Gálfalvi György (szül. 1942) erdélyi magyar író, újságíró.

3 Szócs Kálmán (1942–1973) erdélyi magyar költő, újságíró.

- *Ha megszületett a vers, megmutattátok egymásnak, vagy ez inkább magánügy volt?*

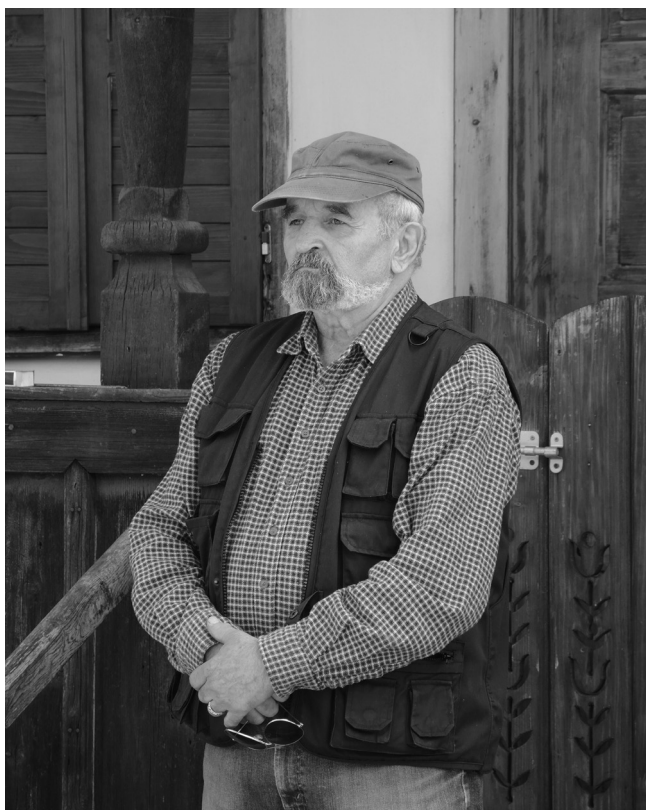
- *Fel szoktuk olvasni. Magyarai, Farkas, Molnos - mi fel szoktuk olvasni. Ahogy megírtuk, rögtön továbbadtuk. Vártuk a visszajelzést. Molnos Lajos mondta később: a sok jó ötletet, amit tőlem hallott, ő is megírta...*

- *Hogy kerültél az Utunkhoz?*

- *Engem Szilágyi István, az akkori főszerkesztő-helyettes vitt a laphoz 1968-ban. Létay Lajos volt a főszerkesztő. Akkor volt a Prágai Tavasz! Elkezdődött egyfajta fellazulás, ami 1971-ig tartott, amikor Ceaușescu elment Észak-Koreába, s meglátogatta Kim Ir Szent. Mikor hazajött, már tudta, hogyan kell „csavarni” a lazuláson... A legdemokratikusabb szellemű író, aki az *Utunk*nál dolgozott, Marosi Péter volt. Mikor odakerültem, teljesen felszabadult volt a légkör; pertut „ittunk”, de nem úgy, hogy egyből letegezett. Felajánlotta a tegeződést. Ahogy illik.*

- *Az Utunk szerkesztősége akkor a kolozsvári Szentegyház utcai Café bár fölött volt. Ott a bárban valódi írók asztalához ülhettek a betérők - kávézni, beszélgetni. Hogyan emlékszel azokra a beszélgetésekre?*

- *Tudni kell, hogy a '60-as években Kolozsváron nem voltak igazi kávézó helyek. Nem volt még divatban. Az egyik első igazi presszós kávé az *Utunk**

szerkesztősége alatt volt, a Café bárban. Oda járt kávézni a városi intelligencia krémje, köztük írók, művészek, neves sportolók, és azok a vendégek is, akiknek a szerkesztőségben akadt dolguk. Sok érdekes beszédtema került terítékre...

- *Említetted az újjáéledt, felpezsdült Gaál Gábor Irodalmi Kört...*

- 1962-ben kezdtünk odajárni; Farkas, Magyarai, Molnos, Balázs, én. Akkor 4-5-6 „lézengő” tag ténfergett az összejöveteleken, de később, ahogy kezdtünk hozzászólni, vitatkozni, bizony érdekeseket mondhattunk, mert ez a létszám megugrott 20-30-60-ra. Bodor Pál volt a „védnökünk” az *Utunk* részéről, Molnos Lajos az elnök. Egy adott pillanatban észrevettük, hogy a szeku kezd érdeklődni: mi történik ott; engedély nélkül gyülekeznek, sokan vannak... Ettől fogva jegyzőkönyvet vezettünk: ki, mit mondott, hogyan vélekedett. Mikor házkutatást tartottak nálunk, megkaptak egy rakás dossziét, de semmi „veszélyes” nem volt bennük, visszaadták.

- *Volt egy hírhedt eset, 1965. szilveszter napján, amikor hajszálon múltott, hogy az állambiztonság embereinek kérésére, ötödmagadat nem rúgtak ki az egyetemről. Mi történt, hogyan védett meg titeket Daicoviciu,⁴ a rektor?*

- Az év utolsó napja volt, épp készültünk vakációra, szilveszterezni, s minket, ötünket - Farkas Árpit, Magyarai Lajost, Molnos Lajost, Apáthy Gézát s engem - behívtak az egyetem vezetősége elé. Nem tudtuk, mit akarnak. Ott volt az egyetem vezetősége és a kolozsvári szekusok főnöke is. Tanárainkat szólították, hogy mondják el, milyen diákok vagyunk. Ez öt órán keresztül folyt. Mikor mi kezdtünk el beszélni, Daicoviciu, a hírhedt rektor elkezdett ordítani. Később rájöttem: azért teszi, nehogy beismerjünk valamit, hanem ő kiabálta: - *Te engem nem tudsz átejtteni, fogd be a szád!* Alpári stílus uralkodott. Szünetben velünk volt a szekustiszt, Fényes Ferenc, cigivel kínált, s azt mondta: - *Fiúk, csak egy kérésem van: nehogy azt mondják valakinek, hogy ezt a kivizsgálást, kihallgatást mi kezdeményeztük. Mert ez feljelentés alapján történt...* A megyei pártfőnök telefonba ordította: ki kell rúgni őket, mit képzelnek?!...Végül a rektor kérte, hogy mindent adjon írásban, pecséttel ellátva, ami nem történt meg, s így megmene-kültünk.

- *1966-ban végeztél, amikor Felsőbányára, Nagybányától 9 kilométerre kaptad a kihelyezést, ahol oroszot tanítottál. Hogyan emlékszel Felsőbányára; milyen volt a magyarság aránya, az iskolákban való magyar oktatás helyzete, a közhangulat?*

- Azért választottam Felsőbányát, mert egy évvel korábban barátkoztam össze Törös Gábor szobrászművésszel, volt ifjúsági birkózó Balkán-bajnokkal, aki egy szerencsétlen gyógykezelés folytán süket lett, nem hallott semmit. Ő Nagybányára került. De korábban már összebarátkoztunk Kolozsváron. Akkor Felsőbánya magyar város volt. A házigazdámát Danciu Vasilénak hívták, de mindenki Dancs Laci bácsinak szólította. Magyarul beszéltek. Egy évhar-madot voltam ott, szeptembertől karácsonyig, mert tudtam, hogy februárban

4 Constantin Daicoviciu (1898-1973) román történész, a dákoromán kontinuitás elméletének egyik kidolgozója.

be kell vonuljak katonának. Leszerelés után, '67 második felét „mezeizéssel” töltöttem: bejártam a *Korunkhoz* szerkesztést tanulni. Balogh Edgár volt a főszerkesztő-helyettes, aki úgy akarta, hogy ha nemsokára nyugdíjba vonul, én maradjak helyette. Persze, ott voltak a régi szerkesztők, komoly gárda, ezt nem nézték jó szemmel, s én megéreztem ezt a hangulatot...

- Van valamilyen emléked a 6 hónapos katonai időszakról? Lehetett verselgetni munkában?

- Most már csak jó emlékeim vannak. Lehetett írni, úri dolgunk volt az otopeni laktanyában. Mondhatnám: elit társaság voltunk: tanárok, színészek, muzsikások, írók, mérnökök... Úgy is bántak velünk - tisztelettel. És mi viszoztunk a tiszteletet. Nem volt rossz.

- Több nyelvből fordítottál, legtöbbit románból, oroszból, lengyelből, csehből, franciából és bolgárból. Mekkora kihívás a más nyelvből való tolmácsolás? Hogy sikerült beszerezni a külföldi írók, költők friss termését, amit még „nem ettek meg” a pályatársak? Sosem hívtak meg ezekbe az országokba, mondjuk úgy: tiszteletből, elismerésként?

- Induljunk a végéről. Nem hívtak meg sehová, mert nálunk, Erdélyben a fordítás lelkesedés, kihívás kérdése. Magyarországon régebb akkorra becsülete volt a fordításnak - szoktam mondogatni -: ha egy lepke bukfencet vetett a nyugati nagy irodalmakban, már lefordították. Ez különben már Petőfi, Arany, Kisfaludy Sándor idejében elkezdődött. Hogy mit fordítunk Erdélyben? Mikor bejártam a *Korunkhoz*, lengyel színházi folyóiratokat szemléltem, azt írtam meg. Az *Utunknál* volt egy világirodalmi rovat, hetente egy oldalon. Ide befért 2-3 vers, egy karcolat, egyebek. Ezt rám bízta, én voltam a gazdája. Nem volt visszhangtalan. Eddig 6 műfordításkötetem jelent meg. A közös bennük az, hogy a lefordított költői műveket én magam találtam meg és válogattam ki. Életem egyik legszebb kalandja! Ahány lefordított költő, annyi új ablak a világra, annyi új testvér-rokon. Oroszokkal, lengyelekkel, grúzokkal, csehekkel, japánokkal, szerbekkel, bolgárokkal, franciákkal „ültem s ülök” gyakran egy asztalnál - és még nem fordult elő, hogy valaki fölállt volna bármi oknál fogva is a „bandából” sértődötten. Úgy vettem észre, jól megvoltunk s megvagyunk együtt. Az én munkáimból fordítottak - a román nyelven kívül (amelyen verskötetem, regényem, elbeszéléskötetem is megjelent) - német, angol, lengyel, orosz, francia, svéd, finn nyelvre. Ezekről van tudomásom. Ezek folyóiratokban és antológiákban jelentek meg.

Visszatérve az egyetemre: a cseh nyelvet választottam fakultatívnak, mert én a lengyelt akartam, de nem volt lengyeltanár. Szerencsémre, az orosz katedrán volt egy tanárnő, aki Prágában született. Öten voltunk diákok egy csoportban, mind cseh nyelvet tanultunk.

- Mit fordítottál cseh nyelvből?

- 1968-ban például, amikor jött a prágai tavasz, és érezni lehetett az enyhülés fuvallatát, lefordítottam Jiriná Hankovától az *Átváltozások* című verset. Egy csehországi irodalmi lapban jelent meg, egész oldalon, onnan kaptam. Afféle himnusz volt a kezdődő „új” világhoz. Akkor úgy nézett ki...

- Volt visszhangja?

- Igen. Akkor már egy rövid ideig el volt törölve a cenzúra, valami aprócska szabadságot adtak, nem kellett előre beadni a lapot cenzúráztatni.

- Meddig tartott ez a szabadság?

- 1971-ig, amikor Nicolae Ceaușescu meglátogatta Észak-Koreát, Kim Ir Szent, s látta, hogy mi van ott. Hazajött és minden megváltozott... Megtetszett neki. A többit tudjuk.

- Mit fordítottál románból?

- Elsősorban kortárs román lírát. Eugen Jebeleanu *Hannibál* című kötetét 1975-ben ültettem át magyarra, majd Geo Bogza *Orion* című verseskötnyvét (1981), Cezar Baltag *Egyszarvú a tükörben* (1984) és Daniela Crăsnaru *A babiloni oroszlánok* (1985) verseit s Ioan Flora jugoszláviai román költő egy kötetét.

- És mit fordítottak a te műveidből román nyelvre?

- *Lupii albaștri* (*Kék farkasok*), Andrei Fischof fordítása (Kriterion, 1975); *Oastea uitată* (*Az elfelejtett hadsereg*) fordította: Paul Drumaru (Kriterion, 1981); *Țărnuțel veșnicei zăpezi* (*Az örök hó határa – novellák*) fordította: Lia Meltzer (Kriterion, 1986). Megjegyzem, hogy Paul Drumaru (1938–2016) nagyváradi költő volt, akinek a civil neve Deutsch Pál. A legjobb fordítóm, aki majdnem egy egész kötetre való verset ültetett át román nyelvre, az Kocsis Francisko Marosvásárhelyről.

- *Kétséget kizárva, a legsikeresebb köteted az epikai formában megírt nemzedéki számvetés, a Kék farkasok. Mesélj erről!*

- Legelső változatának a címe ez volt: *Krisztusok a hídon*. Arról szólt, hogy egy hídon át kell menni, ahol mindenkinek vámot kell fizetni, vagyis: vallania kell az életéről. 60–70 fleknyi írás lett belőle. Átadtam Szabó Gyulának az *Utunknál*, aki a prózarovatot vezette. Azt mondta: *Nagyon jó, de nincs megírva. Olyan, mint egy fa, amelynek nincsenek ágai*. Letörten hazamentem, felnyitottam a dobkályha tetejét, és mind a három példányt tűzbe dobtam. Évi sírt [Katona Éva színművésznő, Király László felesége – szerk. megj.], legalább egy példányt hagyjak meg. Félévig nem nyúltam hozzá, s azután újból megírtam. Így született meg a *Kék farkasok*. Olyan ötévente újra meg újra átolvasom, s mindig megfogom bennem: ha most kéne megírnom, így és így tenném; mindig másként. Szerencsére nem tettem s nem teszem.

- Honnan a címe?

- 1950. januárban történt, amikor első osztályos voltam. Édesapám Nyárádgálfalván volt tanító, s kérte az áthelyezését, azaz: a hazahelyezését, mert ő sóváradi volt, s mindig haza akart menni. Erre fel áthelyezték a Felső-Nyárad mentére, Csikfalvára. Éjjel egy teherautóval költöztünk, s ahogy elhagytuk Nyárádszeredát, a gyönyörű holdvilágos éjben, a hegyoldalban valami árnyakat láttunk. Azt hittük, hogy emberek vannak ott. Félünk, mert akkor bizonytalan időket éltünk: itt-ott még lövöldöztek... De ahogy néztük, s én is néztem, - a kabinban voltam, édesanyám ölében - észre lehetett venni, hogy azok az árnyak nem emberek, hanem farkasok. Valósággal megnyugodtunk, hogy csak farkasok vannak az éjszakában: kék farkasok. Később, amikor sokan elolvasták

a regényt, volt olyan, aki halkán megjegyezte: tudjuk mi, milyen farkasokról van szó: akiknek kék epolettjük⁵ van a vállukon.

- *Az író legfontosabb munkaeszköze a nyelv... Te is így látod?*

- Számomra a nyelv nem munkaeszköz. Inkább mondanám azt, hogy egész életre szóló szerelem ébresztője és tárgya. Emberré válásom végigkísérője és elengedhetetlen feltétele, képzeletem egyik fő működtetője. Nemcsak költő nem lett volna belőlem nélküle, de tisztességes magaviseletű férfiember se. Fegyverem - sőt: fegyverzetem. Nélküle védtelen volnék, mindössze harapni-karmolni képes, morgó-vonító-vinyogó állat. Távol áll tőlem a szellemeskedés szándéka, de el kell mondanom, hogy egyik legjobb gyerekkori barátom, aki süketnéma volt - magyar nyelven volt süketnéma. Olvasni tanítottam - őt is, magamat is -, értette a szájmozgásomat, megértette a leírt betű és az általa nem hallott hang közötti kapcsolatot. Szabó Albert - így hívták őt, a padtársamat - tette világossá számomra valamilyen szinten: egyek vagyunk a nyelvvel. Ő magyarul volt süketnéma, a nyelv jelentette számára - még így is - a fő kapcsolatot a világunkkal. Sokszor töprengtem azon: vajon milyenek lehetnek a barátom álmai?

- *Hogyan lehet megvédeni nyelvünket az egyre elszaporodó idegen szavak beáramlásától? Kell ebben az ügyben döntést hoznia az MTA-nak?*

- A nyelvet nem kell megvédeni. Az idegen szavaktól sem. Ami nem magyar ezek közül, még az is alkalmazkodik, idomul a befogadó közeghez. A nyelvünkben megvan az az erő, amely természetesen választja ki az idegen szavak közül azokat, amelyekre szüksége lehet. Mi pedig akkor vagyunk gazdagok, ha a nyelvünk gazdag. Nincs, nem jó a kizárólagosság. Biciklizünk is, kerékpározunk is. Autóval közlekedünk, vagyis gépkocsival - ugyanazt jelenti. Nyelvünk egyik csodálatos képessége ez: használni mindkét lehetőséget. Nem mindenik nemzeti nyelv képes erre! Büszkélkedjünk! Arra a kérdésre, hogy milyen döntést kell hoznia az MTA-nak ebben az „ügyben” - nincs válaszom. Majd és mindenkor eldöntik Ők, Ott - a nyelv pedig vagy elfogadja e döntéseket, vagy nem. A nyelv: él, változik.

- *Már rég az ideje, hogy Kolozsváron él a család, főleg a hideg időszakban, aztán jön a nyár, amikor újból Sóvárád nyújt csendes, meghitt családi nyugalmat. Azt is mondhatnók: ez a ti földrajzi szülőföldetek. De hol van a szellemi szülőföld?*

- A szellemi szülőföld végtelen is lehetne, de akármilyen zavaró is földnek nevezni - kiegyezhetünk. Azért én inkább szellemi hazát mondanék, amelyben természetesen ott van a szent magyar költészet mindenestől, de az emlékirók - főleg az erdélyiek - mindenképpen. Aztán a prózaírók... - de ne folytassuk. Szellemileg nyilván ők a szülőim, ébren tartóim. De ez a szellemi haza, birodalom nagy erőfeszítések árán épül, senki számára nem eleve adott. Azért megtartó, mert naponta tenni kell a megtartásáért, a megvédéséért, nem lanyhulhat a figyelmünk. De a haza fiának lenni - ehhez semmi sem hasonlítható.

5 epolett - vállbojt, válllap

- *Mi van a munkapadon jelenleg?*

- Egy verseskönyv, félig készen. Vadonatúj versek.

- *Elkészül a 80-ra?*

- Nagyon remélem. Talán lesz egy meglepetéskötet is, egy prózakötet; csend van körülötte, azt jelenti, hogy dolgoznak rajta...

- *Mesélj a gyökerekről.*

- Mind a két oldalon tősgyökeres sóváradi vagyok, a Vass és a Király család sarjadéka. A Király nemzetség már az első erdélyi lustra idején megvolt Sóváradon, úgyszintén a Vass-nemzetség is (ez Édesanyám családja). Érdekeség csak annyi van ebben, hogy mindkét ágon Balázsnak hívták az őseimet. Szóval az 1600-as évek eleje óta vagyunk jelen. A Királyok 1690 óta lófók Apafi Mihály fejedelem pecsétetes nemeslevele szerint. E „kutyabórt” azonban 1977-ben az államhatalom képviselői magukhoz vették, milicista segédlettel, ahogy a cserébe itthagytott papírfecnin írták: „pentru expertiză” (vagyis felülvizsgálás végett). A „felülvizsgálás” azóta még nem fejeződött be, a büszkeségünket jelentő okmány a marosvásárhelyi levéltár egyik polcán lakik (állítólag), de nekünk vissza nem adják. Elvégre a miénk! Nem igaz?!

A családuk - a szűkebb - a magyar nyelv iránti elkötelezettségben él és dolgozik. Mindkét fiam, Farkas és Zoltán, nemcsak írástudó, hanem több kötetes költő-író-műfordító. Édesanyjuk - életem társa 49 éven át - Katona Éva, színművész volt, a Kolozsvári Magyar Színház tagja, aki több éven át színésznövendékeket is tanított és nevelt a szép s helyes magyar színpadi beszédre a kolozsvári egyetem színészképző szakán. De emellett versantológiák összeállítójaként is tevékenykedett: ő indította útjára a Kriterion Kiadó „111 vers”-sorozatát (111 vers erdélyi költőnőktől; 111 vers Kolozsvárról; 111 vers a Sóvidékről stb.). Az ötletet aztán, kissé átpofozva, mások vették át, természetesen egy szerepke engedélykérés nélkül...

A család határait a „rokonságig” tágítva mondhatom: írásszerető, írásművelő népség a miénk. Király Zoltánnal jöttünk rá a sóváradi kertben valamelyik nyári munka közben: akár ki is tüntethetnénk azt, aki mondjuk, Vásárhelytől Udvarhelyig vagy még tovább, talál egy olyan falusi portát, ahol két József Attila-díjas költő vágja-gereblyézi-szárítja a füvet *egyszerre*.

- *Kitől örököltétek az írásra való hajlamot?*

- Az írásra-mesélésre való hajlam Király nagyanyámtól szállt ránk. Soha el nem felejthető módon tudott mesét mondani, valahányszor meglátogatott bennünket nem sóváradi lakóhelyünkön. (Édesapám ide-oda helyezése folytán-okán három falut is tarthatnék „szülőföldemnek”). A betű s annak leírása nemes dolog - ez volt a családban elfogadott vezérvélemény - még akkor is, ha akadt olyan versfaragónk, aki fakitermelő vállalat igazgatójához is irányított, szerette volna, ha én verset írok az igazgatónak jobb minőségű faanyag beszerzése érdekében, mivel ő maga műbútorasztalos volt...

- *Még néhány szót a szülőkről, nagyszülőkről...*

- Szüleim 1942-ben esküdtek, a kicsi magyar világban. Apám tanító volt; Enyeden végzett. Én 1943. november 19-én születtem, '44-ben vége volt a kicsi

magyar világnak, '48-ban államosították az iskolákat, így édesapám előbb Nyáradgálfalvára került. Nagyapám 8 évig volt községi bíró, s az ötvenes években, amikor nem akart beállni a kollektívbe, elvitték a Duna-csatornához. Tőle tanultam meg a kaszálást s egyéb mezei munkákat, de legfőképpen a feltétlen emberséget...

- *A 7. osztályt itthon jártad ki, mert közben hazaköltöztetek, s következett a szovátai középiskola...*

- 1956-ban két középiskolát kapott az akkori rajon: az erdőszentgyörgyit és Szovátát. Én az utóbbit választottam. Öt kilométerre van tőlünk. Akkor még Ady Endre volt a neve, egészen 1965-ig, amikor Gh. Gheorghiu-Dej halálával államfőváltás következett. Mit mondjak: szerettük a tanárokat; némelyiküket élveztük is, tiszteltük is... Kezdekor jó humorú magyar tanárunk volt Werner Hugó. Nem voltam osztályfelelős, mert nem voltam a legjobb tanuló, de afféle vezér voltam. Jó társaság volt! Éjjel egy Csepel autóval mentünk tégláért, építőanyagért Gyulakutára, mert ott akkor épült a hőerőmű. Annyi anyag volt, amennyit akartunk, csak el kellett hozni. Mi építettük tovább az iskolát, mert nem volt befejezve. Már az elején jelezték: kaptok iskolát, de ti kell felépítsétek, ugyanígy a bentlakás ebédlőjét is.

- *Úgy általában, mivel telnek napjaid, mennyit írsz, s ha nem írsz, mivel foglalkozol?*

- Az író akkor is ír, amikor nem – ez közhely. Sok mindennel foglalkozom, de csak érintőlegesen. Ez nem jelent egyebet, mint hogy elvégzek mindenféle hétköznapi munkát, ami rám tartozik a ház körül, de valójában csak az érdekel, amit még ezután *csak én* végezhetek el, én írhatok meg. Koromnál fogva is figyel-nem kell az ilyesmire...

- *Milyen díjat, elismerést kaptál?*

- 1970-ben, '76-ban és '81-ben kaptam a Romániai Írók Szövetségének díját; 1975-ben a Kolozsvári Írói Egyesület fordítói díját; 1982-ben Pezsgő-díjat; 1997-ben József Attila-díjat. Volt még Látó-nívódíj, Déry Tibor-díj, Székelyföld-díj, EMIL-nagydíj, Caragiale-emlékérem, Arany János-díj, az Érdemrend lovagkeresztje, Szépirodalmi Figyelő-díj, Babérkoszorú-díj, a 2022. március 15-én átvett Kossuth-díj, ez a legutóbbi, 2023-ban a Méhes György életmű-díj.

- *Mit üzensz a mai fiataloknak?*

- Semmit. Az én üzenetem benne van a könyvekben. Nem vagyok világ-megváltó! Amit el akartam mondani, az le van írva. Az erdélyi magyar fiatalok figyeljenek oda, mi van a világban, és döntsék el: ha tíz év múlva tükörbe néznek, ne bánjanak meg semmit. Munka nélkül nincs jövő!

Székely Ferenc

SZÉKELY FERENC (1951, Pusztakamarás) néprajzi író, helytörténész, szerkesztő (*Erdőszentgyörgyi Figyelő*). Jelenleg nyugdíjas, írásait, interjúit több erdélyi lap (*Hargita Népe, Háromszék, Népújság, Székelyföld*) szokta közölni.

B. Kovács András

Nem egészen önkéntes száműzetésben

Bukaresti napló, II., 1982–88

Magamról és naplóm megírásának körülményeiről

1979-ben, hatévi tanárkodás után lettem újságíró, tanúja voltam hát a diktatúra utolsó évtizede zűrzavaros fordulatainak. Munkahelyem, az *Ifjúmunkás* című lap belső munkatársaként a román fővárosba kellett költözni, s az ottani viszonylag népes sajtókolónia tagjaként húztam le közel tíz évet. Mint mindenütt a kommunista országokban, a hatalom a sajtót a propagandagépezet részének tekintette, Romániában azonban mindez a bedurvuló neosztálinista elnyomás körülményei között valósult meg, mely a többi ún. „szocialista” állam fokozatos belső liberalizációs folyamataitól merőben elütött. Magam számára vezetett szigorúan bizalmas naplóm híven tükrözi e körülményeket. Riporteri ambícióimat sokakhoz hasonlóan végül a rendszerváltás után tudtam csak teljesen kiélni, ezért amit a nyolcvanas években valóban gondoltam, azt többnyire naplómnak vallottam meg, ezért is vezettem sokszor szinte napi rendszerességgel. A kisebbség elnyomása akkor már leplezetlen durvasággal épült ki, s kezdtük sejteni, ami pár éven belül meg is történt, hogy a magyar sajtó felszámolásához fog vezetni. A tévé és a vidéki rádiók magyar adásai 1984-ben szűntek meg, a sajtó többi része sem járt volna különbül, ha a rendszer 1989-ben oly látványosan össze nem omlik. A kiemelt 1983-as szemelvény *A Hét* című értelmiségi hetilap élén bekövetkezett változásokról szól, arról, ahogy egy új szerkesztői csapatot állítanak a tekintélyesebb régiek helyére. Az említett szerkesztőségek ugyanis egy olyan kompromisszum jegyében születtek, melyeket 1968–69-ben kötött az akkor még tömegtámogatást kereső román pártvezető a magyar kisebbséggel, eme engedményt azonban a bedurvuló diktatúra az eszméletlen személyi kultusz, a nacionálkommunista fordulat után visszavonta, s szabadjárára engedve a kisebbségellenes uszítás szellemét a beolvasztás nyílt erőltetése felé vett irányt. A bukaresti magyar szerkesztőségek jóformán valamennyien, a románokkal egyetemben, a nagy sajtókombinátban, a Scânteia

B. KOVÁCS ANDRÁS (1949) újságíró, szociográfus, költő. Verseit KOLOZSVÁRI ANDRÁS néven publikálja.

Házban működtek, ott naponta találkoztak egymással a fővárosi sajtókolónia tagjai. Saját lapomnak az élén akkor már egy KISZ-aktivista állt. Naplómban a kollegákat általam adott neveken említem, ide másolom, ami róluk a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* idevágó szócikkében áll: „Az 1968-ban főszerkesztővé kinevezett Cseke Gábor irányítása alatt álló szakmailag jól képzett szerkesztőség szívesen olvasott, széles közönség előtt tekintélyes lapot szerkesztett. Más folyóiratokhoz, lapokhoz szegődött szerkesztők helyét tapasztalt újságírók vették át, mint Tar Károly, Nits Árpád, Zsehránszky István, Bodó Barna, Mirk László, Molnár H. Lajos; a fiatalítás okán léptek be a laphoz jó tollú pályakezdők, mint R. László Ferenc, Gergely Tamás, Székely Szabó Zoltán. 1979-től a lap főszerkesztője a korábban a KISZ-apparátusban dolgozó Varga József. A távozó szerkesztők helyét Hadházi Zsuzsa és Nagy L. Róbert vette át.” Magam 1982 és 88 között voltam a lap belső munkatársa.

1983

Szeptember 23.

A fiatal költő (Szócs Géza) ügye, úgy látszik, megoldódott: közölhet újból. Lenyelték. Oka: a nyilvánosság védelme alá helyezte magát. Itt járt Bukarestben, és rengeteg családot végiglátogatott. Szándékosan. Ez történhetett nagyban is. Emezek azt, hogy ki írta a Memorandumot, nem is firtatták: eleve azt akarták bizonyítani, hogy külső kohlomány vagy sugallat műve volt.¹

Más. Örök szerelmeim újabban másfél hétig tartanak. De az a kislány állandóan az eszemben jár. Hol kedvesnek, hol számítóknak, hol naivnak, hol dörzsöltnek látom. Jól nézünk ki!

*

Fellini: *Cabiria éjszakái*. Selyemfiúja belöki a tóba és elrabolja a pénzét. Zárójeleket: a férfi, aki házassággal hitegette, kicsalja a szakadékos partra, de fél belökni. Cabiria rájön szándékára, kéri, követeli a halált. Kissé megdöbbenem, amikor azt válaszolja a kezét számításból megkérő szélhámosnak, hogy – Hiszen nem is ismeresz!

Szeptember 25.

Aktívlista hazajött Kézdialmásról. Anyjától 50 baniért vásárolják fel a hullott almát a hatóságok, 70 baniért a szedettet, amit 6,50-ért adnak a zöldséges üzletekben.

Szeptember 28.

Négy napig kocsit festettem.

1 Szócs Géza végül 1986 augusztusában távozik Romániából, egyik társa már 1983-ban elment.

Kis második elemista „barátom”, akivel a kocsit mázoltuk, meséli, hogy őt és padtársát megfenyegették, visszaküldik az elsőbe, ha nem hagyják abba a folytonos bakalódást. De miért veszekedtek? – kérdem. Ők tulajdonképpen nem veszekednek, hanem karizmaikat fejlesztik, hogy erősek legyenek. Hogy ki tudja lenyomni a másik karját. – Íme, a megoldás. Az állandó szidás és fenyegetőzés helyett a racionális feloldás lehetősége. Csakhogy ahhoz előbb el kell beszélgetni a gyerekekkel, vagy megérezni, hogy miről is van szó. Erre azonban nincs érkezése a tanító néninek. Mire van?

Október 3.

Ún. „egyéni” beszélgetések folynak a pártalapszervezetekben. Megdöbbenően hallom, hogy titkárunk szerint megsértettem egy tanárt, engedély nélkül bementem egy osztályba, és ígéretem ellenére közzé tettem valakinek a nevét. Ez a hülye kémkedik utánam vidéken. – Miért nem tudtam én eddig erről? – kérdem. – A vezetőség tudta – feleli. Legalább féléves ügy, most tartotta alkalmasnak elővenni. Ütődöttsége még sokba kerülhet egyszer neki. Bizalmi háritott. A főszerk felolvassa a KB határozatát a Firtos biciklitúra ügyében:² fő vádpont az, ahelyett, hogy az 50 ifjú román, magyar, német stb. nemzetiségű lett volna, csak magyarokból állt a társaság. Túrhetetlen. Megrovásban részesítették őt magát is. Ceausescu Nicutól maga az apja kérdezte meg, hogy mi is történt. Minden akcióról lemondunk, jelenti ki végül, csak írunk, és kész! Örvendjünk, hogy a nyolc oldalból csak kettő az övék és hat még mindig a miénk.

Október 7. (éjjel)

Fröccs fizetésemelést kért Aktívapistától. Válaszképpen közölték vele is, Szarkával is, ha valahol nagyobb fizetést kapnának, rögtön hajlandó áthelyezési kérényüket aláírni. Kifogásolták, hogy Molnár H. Lajos milyen kényelmesen él, csak beszélget,³ és ebből lesznek az anyagai. Mire Árpi szükségesnek tartotta beismerni, hogy az ő fizetésének a felét Molnár H. keresi meg, mert őérette veszik a lapot.

Ezeknek egy dicső programjuk van: gürcöljön hozzájuk hasonlóan mindenki! Szenvedjen mindenki! Legyen boldogtalan és elégedetlen, ha már ők azok. Elvégre mindannyian egyenlők vagyunk.

2 Az *Ifjúmunkás* szerkesztősége a korábbi években minden nyáron szervezett egy táborozást jutalomként legjobb olvasóinak. Az utolsó kettőt botrányba fullasztották, hogy véget vethessenek e gyakorlatnak.

3 Molnár H. új sorozata egy kiváló ügyvéddel készült pompás jogi esetmagyarázatokból állt, fordulatosan elmesélve és olvasmányosan megírva, mely egyszerre volt jogszabályismertetés, az igazságszolgáltatás berkeibe is bevilágított, és az egyes esetek révén társadalmi háttérét is adta egy-egy történetnek, még hozzá mind a hivatal, mind a jogász, mind az alperes szemszögéből.

Október 7., délután

Aktivpista elmesélte a kettők összeesküvését. Szarka szerint ő olyan fizetést kap, mintha középiskolai végzettsége lenne csupán. Egy nő a Femeiától, akinek az összes adatai megegyeznek az övével, 3200 lejt keres, míg ő 2600 valamennyit. Erre A. fölment a személyzeti osztályra, és kiderült, hogy annak a nőnek 2600 lej az alapfizetése. Különbözik a lapok A és B, ezen belül 1, 2, 3-as kategóriákba vannak sorolva, tehát 5-6 (?) osztályba a példányszám és a szerkesztőség nagysága szerint. A *Scînteia* mint pártlap az élen, utána az *Előre*, a *Flacăra*, a *Neuer Weg*, a *România Liberă* stb. Mi talán az 1-es vagyunk, és ezért a *Scînteia tineretului* és a mi főszerkesztőnk fizetése között 1300 lejes különbség van (amazé 6 ezer valamennyi). Szarka továbbra sincs megalégedve. Honoráriumot is keveset kap – véli. A tavaly 3000 lejt vágott zsebre külpolitikai rovata után, az utána következő 1600 vagy 1700 lejt, és még neki áll feljebb. Szerinte Molnár H. egész nyáron nem írt semmit, csak a fizetését vette fel. Árpi: De ő adja el a lapot! Erre ők: De ők is írnak úgy!

A nagy tragédia az, hogy ennél a lapnál a két legfiatalabb kiegészítőben és morális érzék hiányában is élen jár.

Ebben a két szegény nagyokosban homályosan ott él, hogy ők becsapottak. De mivel ez csak homályosan él bennük, csak sejtik, ezért minden igyekezetükkel azon vannak, hogy ne legyenek balekok, és a közvetlen környezethez viszonyítva nem akarnak azok lenni – ezért kapálóznak olyan esztelenül, a bűnösöket ott keresve, ahol nem találhatók. Így lesznek valóban balekok.

Árpi válasza arra, hogy Fröccs is ír úgy, mint Molnár H.: „Ja, hogy úgy fogod te is a tollat, az meglehet...”

Október 11-17.

Csíkban a Kamaszt „gyóntattam”. Nagyszerű gyerek a maga nyíltságában. Tíz szalagnyi felvétel.

Október 19.

Szüleimtől az első nemzedékiség, mozgalmiság miatt – az volt minden oktalan vágyuk, hogy nulláról induljanak minden tekintetben – a légüres teret örököltem meg társadalmi kapcsolatok dolgában. Ezt betömni, kitölteni, az elveszett valóságot visszaszerezni lettem újságíró. Egyénileg azért belerokkanhat az ember, ha sikerül is.

Október 21.

Az Ifi fordított *Előre*. Ahelyett, hogy a bukaresti belső, életidegen stb. normákat rákényszerítenék a tudósítókra, hagyják őket érvényesülni, a riporter érzelmet nem fojtják el, a valóságot beengedik a lapba. A lap vidéken készül, itt csak összeállítják.

*

Némi lelkiismereti tisztázatlanságra vall, hogy keresem a jogalapot, a morális alapot az *Egy kamasz vallomásai* című sorozatomhoz. Mi jogon avatkozzam be az életébe? Az nem elég, hogy a szüleire és a középiskolára vonatkozó részeket érettségije utánra halasztom, egyéb is kell. Hogy 1. szerelme megszilárdításához nyújtok segítséget, és megerősítem abbéli hitében, hogy jó úton jár. Hogy 2. szüleivel szemben nyújtok támaszt – abszolút helyes módon, nem szembeállítva őt velük. A rossz lelkiismeret onnan van, hogy nem egészen értem, miért tárják fel ezek a lelküket előttem. Nem a zaklatottsággal való visszaélés-e az, amit teszek?

Huszár Sándor, Horváth Andor, *A Hét*

Október 22., szombat

Főhullás, a két H-t kirúgták *A Hét* éléről. „Pár héttel ezelőtt Huszár fölment Stefănescu elnökhöz a Művelődési és Nevelési Tanácshoz (a lap ennek az orgánuma), hogy azt beszéljék, Lázár Edit vagy Barabás István lesz az utóda, szeretne tisztán látni. Legyen nyugodt, titkársági határozattal nevezték ki, csak a titkárság válthatja le. Persze senkinek sincs monopóliuma a beosztására. Erre tegnap, pénteken az egyesülési cikk illusztrációs anyaga megfordítva, fejfel lefele jelent meg, ma pedig a két H-t menesztették.

Közben kiderül, hogy apám számfelelős volt, és ő jól adta le és küldte át a nyomdába az illusztrációt, megvan róla a kefelevonat. Tehát a képet, a klisé-t lenn a rotációs gépen fordította meg valaki.

Ma reggelre berendelték a szerkesztőséget, Stefănescu felment a KB Titkárságára, és megváratta őket, majd megjött a döntéssel. A Tanács elnöke felolvasott egy indoklást: nem csupán a klisé-ügy a baj, hanem már pár hónapja csapnivalóan dolgoznak, sem a mangaliai beszédet,⁴ sem a fejedelemségek egyesülését nem ünneplik és taglalják kellőképpen, elharapózott az intellektualizmus a szerkesztőségben. Állítólag országos botrányt váltott mindez ki, állandóan csengetnek a telefonok. (Holott lefoglalták az egész példányszámot még a postán, és ma reggel újranyomták a lapot a visszafordított klisével. Még azelőtt a kivizsgáló bizottságot Huszár megkérdezte: Ha román lapról lenne szó, ugyanígy járnának-e el? Mire Stefănescu: Ilyesmi román lapnál nem fordulhat elő!) Ki akar hozzászólni? Hosszú csend után apám: ő nem vezetőségi tag, de kéri, hogy szankcionálják őt is, különben súlyos hibának tartja, ami történt, ő mint

4 Ismétljük meg, ideológiai fordulatként hivatkoznak azóta is rá. Korábban a főtitkár észak-koreai látogatása után, a keleti példától is ihletve talán, új kurzust hirdetett, szakítva a '68-72-es évek közti enyhülés és szövetségeskeresés szellemével. Az 1971. év júliusi tézisei után a művészet szoros pártellenőrzés alá került, a neotalitarizmus hivatalos irányzata beszűkíti a témaválasztást, annak középpontjába a Conducător személyi kultusza, a szélsőséges nacionalizmus kerül történelmi allegóriák és monstre politikai, szociális és sportrendezvények formájában. 1983-ban Mangalián ismételten ezeket kanonizálta egy indulatos beszédben.

aktivista továbbra is a pártot szolgálja, és véleménye szerint az egész szerkesztőség, élen a főszerkesztővel levonta a megfelelő következtetéseket az esetből.

Több önkéntes jelentkező nem volt, felszólították hát a párttitkárt, valamit dadogott, erre leültették. Belekapaszkodtak abba, hogy apám szerint az ellenőrzést fokozni kell. Végül Huszárt is felállították. Lírai volt: Ő nagyon örvend ennek a 13 évnek, hasznosan telt el. Jó, de a hibák?! – szoltak közbe. Okosan válaszolt – mondja apám. Engedjék meg neki, hogy mostani feldúlt állapotában ne beszéljen róluk. Elismeri, hogy változtak az idők, ő nem tudott mindenben lépést tartani velük... Stefănescu szerint a fejlődés persze dinamikusan halad előre, s ezt követni és tükrözni kell. Horváth kijelentette, hogy propagandistának tekinti magát a továbbiakban is, és azt kérdezte, hogy aláírási (közlési) jogukat érinti-e a leváltás. A válasz: nem. Aztán az utód nagy kínosan vállalta önmagát. A Lazics volt felesége, Lázár Edit lett az új főszerkesztő, Barabás a helyettese.

Apám szerint ilyen hangnemben még nem volt soha részük, nem hitte volna, hogy egy ismert íróval ezt megtehetik, főleg nem épp a főtítkár egy külföldi látogatása kellős közepén. Ami arra vall, hogy a döntést korábban hozták meg.

Gálfalvi szerint a Huszár-Koppándi-meccs nem ért még véget. Huszár szerint neki így a jó, ahogy történt, az lett volna rettenetes, ha maradnia kell.

Otthon anyám: „Huszár arra ment rá, hogy nem hallgatott rád!”. Ez egy kicsit erős volt. A beszélgetés oda konkludált, hogy ezekkel nincs mit kezdeni, magunkat őrizzük meg. Apám már nem reméli, hogy megéri a végét, és igaza van. Anyám kizárólag mindent csak a család szemszögéből ítél meg.

Érdekes megjegyzése Stefănescunak, hogy „most, amikor teljes ozmózist akarunk a nemzetiségekkel, épp most...” Nocsak. Az értelmező szótár szerint: „Ozmózis: *Fiz.-Biol. Folyadékoknak porózus válaszfalon való átáramlása Vegy. Két oldat egymásba áramlása a csak az oldószert áteresztő hártján át*”. Szép!

Apám végül töprengéseibe mélyed: hogyan ítélik meg őt (nem számít tehát tapasztalt kádernek sem, ha nem kapott bár ideiglenes megbízatást, de csak két éve lenne a nyugdíjig!), és mivel a politikai ideológiai rovatért ő felelt, jó lenne most azt leadni valaki másnak, és a tulajdonképpeni szerkesztőségi főtítkári teendőkre szorítkozni ezen túl. Spekulált, spekulálgatott...

Közben cseng a telefon. Az új főszerkesztőnő. Hogy apám az egyetlen fix pont az életében, rendeljen még egy egyesülési cikket erről és erről a kötetéről, és legyen benn hétfőn fél kilencre. Na, bumm! Mikor neki fő gondja, hogy kiálljon a buliból és ne kelljen a várható politikai és ideológiai harcból kivennie a részét. „Olyan zavarosan látok az utóbbi időben...” De ő legalább morális lény, anyám már egy évtizede legszebb törekvéseimben hibáztat állandóan azon a címen, hogy félt. Holott másról van szó. Azt nem veszi észre, hogy morális tartalékok nélkül nem tudnám kibírni az előttem álló pár évtizedet.

Tehát fölvázoltak egy bizonyos vonalat, és a nagy napilaptól hozták át az ottani szellem reprezentánsait. Ilyenkor mindig hiba csúszik a számításba, lévén a legbonyolultabb alkatrészről, az emberről szó. De egyre kevésbé hibáznak az utóbbi időben.

Újabb. A gyűlés után a két újonnan kinevezettet, Lázár Editet és Barabás Istvánt félrevonta Traian Stănescu. Elmondott egy példázatot: van objektív bűnösség is, nem csupán szubjektív – vélte –, pl. ha valaki kocsiában kioldódik a fék más hibájából, de ő üt el valakit, akkor őt teszik felelőssé érte. Huszárnak kellett-e vajon ebből értenie? Miért nem neki mondta el? Vagy magát mentette?

Minden magyar szerkesztőség számára adtak leckét, az biztos.

Október 24.

Nálunk fizetésnap.

A Hétnél az új főnökasszony nem hívott össze gyűlést, mondván, hogy „mi dogozunk, nem beszélünk”. Egyenként hívta be a kollégákat, és adta ki utasításait. Az összeállított lapszám minden egyes írását maga fogja elolvasni. Pontosításokat kapott Enachétól (a KB propaganda titkár), hogy főleg hazai tudomány és hazai politika legyen a lapban. Apámnál maradt egy kor- és kórdokumentum, az új lapterv: ezentúl 4 oldal politika, 2 tudomány és 2 művészet, de az kizárólag a *Megéneklünk, Románia!* fesztivál rendezvényeiről. A kis X szerint: Hetente megjelenő *Előre* leszünk. Ha kell, mind a 12 oldal politika. Verseket rendeltek az egyesülés tiszteletére...

Okos-e ez a 180 fokos, átmenet nélküli fordulat?

*

Aktívista meséli, hogy egyszer felterjesztett Ceaușescu Nicunak egy tematikus tervet, és abban az állt, hogy a falusi és a munkásifjúság mellett a fiatal értelmiségiekkel is foglalkozni kell. „Azok mik? Azok nem sorolhatók be máshova?” – szólt közbe Nicu. Látom rajta, hogy lecke volt a számára.

*

Az új főszerkesztő aranyköpése: Stilizálni nem kell, a szerkesztőnek kötelessége nyomdakész kéziratot leadni. Apám: ő ceruzával a kezében szokott olvasni..., de ha nincs szükség szakmai tudásra...

Apám szerint a lap nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és ezért indítottak új kurzust. A tévéhez állítólag Gyarmat Jánost helyezik majd ki, szintén az *Előré*től. Mindenüvé bizalmi emberek és szellemi tizedrangúak rajzanak szét. Tehát eddig tudatosan engedtek meg bizonyos önkifejezést – de amikor az már önvédelembe ment át, „objektív okokból lecserélik a mikrofonokat és hangszórókat”. Átszerelik a szerk.-et.

Rendkívül jellemző, amit Stănescu megjegyzett: a magyarországi lapokból való átvétel dolgában vigyázni kell, mert ott más a rendszer, a lapok nem mind tükrözik a hivatalos álláspontot. Ezek után ezzel is számolni fognak?

Október 25.

A teljhatalmú úr a taktikát felesleges fényűzésnek vagy kacatnak tekinti.

Október 26.

Rányitom apámra az ajtót. Elmélyülten tesz-vesz az íróasztalán. Volt egy komoly beszélgetése az új vezetőséggel, talán sikerül a lapot megmenteni, kap azért valamit az olvasó is. Az *Előretől* márkás neveket kérték, kölcsöncikkeket. Az első szám, a 44. nem is lesz olyan rossz. Látom, hivatástudata is megszólalt. Valóban rá várt az a feladat, mint a régi vezetőség egyetlen megmaradt tagjára. „Nem vagyok azon a véleményen, hogy hagyjunk mindent összeomlani, mert minél rosszabb, annál jobb.” Ő maga olvasószerkesztői munkakört is kaphat. Ez kedvére való lenne, úgy hiszem. A többiekre meg terepmunka és utazgatás vár. Írjanak! – ez a főnökség álláspontja. Nekik az úgy jobb.

Kalocsai Emikő: Várakozók, 2021–2022 (ábrill, vászon, 100×80 cm)

Suhai Pál

Nyárvég

Mint este kötéláncos árnyék,
egy ideje már arcomon
billeg az ősz, s vele a már,
még.

Talán csak nyárutó, csak nyárvég
vagy őszelő? – nem firtatom,
amit az érlelő idő
rám mért.

Lüktető gyíktorok-halánték,
s a múltam: fölveri a gyom,
de kedv maradt, s bennem erős
a szándék.

E hitben én mindig megállnék,
bár tudom, nincs oly hatalom,
hogy ne legyen mind keserűbb
az ajándék.

Amit kapok. Bizony hibáznék,
ha nem köszönném meg napom,
a szálló percet, mielőtt
a korma rám ég.

Fejem fölött az ingó ágvég
gyümölcsei – haraphatom,
van fogam, gyomrom, s a tüdőm,
szívem is szolgál még.

SUHAI PÁL (1945) költő, esszéíró, műfordító. Utóbbi kötete: *A Mária-kör. Rainer Maria Rilke versei és Suhai Pál versfordításai* (2023).

De lám, megindult már e nyárvég
ellenem, puha talpakon
oson: fölitat, mint a köd,
beborít, mint az árnyék.

És mégis mintha fényben állnék,
napvégi Napban – otthonom:
felé visz minden út, utam,
ha lábam tétovázva rálép.

Pálfordulón

Fülemben harci zaj,
de bennem béke van.
Fejem sisakban, ám
magamban én
már megadtam magam.

Csótárok, bóbiták,
megválok tőletek,
másnak lobogjatok
s ti selymek és
selyembe szőtt hitek.

Kezem kardot szorít,
még itt vitézkedek,
még véres nap forog
fejem fölött,
de én már térdelek.

A híved voltam én,
Uram, szolgálalak,
harsogtam indulód,
s most könnyben-könnyedén
el én bocsátalak.

Kis magyar mitológia

Goya Szaturnusz-festményére

Valamikor, egyszer egy Isten
mindent mindennel összekevert.
Egymásba döntött feketét, fehérét,
rostát a kézből kivert.

Lehet, hogy eleve vén volt,
és emlékeit kuszálta csak,
míg felidézte az arcunk
a fiai fiainak.

Aranyfény villogott
agyarán s a szivara,
elkábultunk a füstjén,
elhúltunk szavaira.

Mészárszék lett a világ,
kitárta vasajtaját,
s egy csupavér henteslegény
 eget és földet egybedarált.

Így lettek, akik e hurkából
ettek, az emberek
kentaurok, halfejű lények, kétéltű,
kétlábú szörnyetegek.

Élnek? Nem élnek? Néha
- mit tesz a hamis tudat! -
zsákjukból kihúznak s befalnak
egy-egy valódi lényt: csirkét, ludat.

Páternoszteres Mária

Az alábbi beszélgetést 2006 októberében rögzítettem Máriával miután beleolvashattam hosszú, önéletrajzi elemekkel tűzdelt „titkos” kéziratába. (Máriának hívom, később ki fog derülni, miért nem írhatom ki az igazi nevét.) 2009-ben, amikor váratlanul meghalt, az interjú legépelet szövegének néhány részletét kihúztam, más részeket a később meg tudott adatok szerint pontosítottam, de arra, hogy megmutassam, csak most szánom rá magam, miután Mária lánya, Irma publikálta a kézirat szerinte nyilvánosságra hozható részeit.

– Mielőtt beszélgetni kezdtünk, kikapcsoltad a telefonodat. Akkor láttam meg, hogy a nyitóképe egy mexikói piramis.

– Igen, Teotihuacan Nap-piramisa. Egyébként a kulcstartómon is az fityeg.

– Minek tartod magad, mexikóinak vagy magyarnak?

– Nem könnyű kérdés. Az útlevelem szerint Budapesten születtem. Emlékszem, amikor kislánként megtudtam, meg is lepett. Mexikói iskolatársaimat még inkább, hiszen legtöbbször nem is hallott ilyen nevű városról. Ha anyámat kérdeztem, rövid, kitérő válaszokat kaptam csak. Egy idő után szégyelltem, úgy éreztem, illetlenséget követek el, ha szóba hozom. Mintha eleve tudnom kéne, miért nem való Magyarországot emlegetni, miért kell titkolni, hogy magyarok vagyunk, hogy legjobb másra terelni a szót, vagy szolidan hallgatni felőle. Néha azért elszólta magát. Egy gyerekkori rajzom látva felkiáltott, micsoda virág, ilyenek csak otthon nőnek, s amikor egy hímezett terítőt egy sokkal szebb mexikóira akartam cserélni, elsírta magát: de hiszen ebben loptalak ki. Hogyhogy loptál – kérdeztem, s az elhüppögött történetből annyit tudtam nagy nehezen rekonstruálni, hogy a pesti kórházban, ahol megszült, otthagyt. Mert hogyan másként lehetne magyarázni, a mondatot, azt hogy két év múlva annyira hiányoztál, hogy vissza kellett mennem érted. Visszamenni? Honnan? És miért éppen két év múlva? Lehet, hogy az a két év majdnem három? 1956-ban jött vissza értem? Valami intézetből vagy nevelőszülőktől lopott el? 1956 novemberében és

decemberében gyakorlatilag nyitva volt a határ. Majdnem háromévesként talán emlékezhetnék rá, ahogy elhagyjuk az országot, de nem emlékszem. Az első emlékeim Mexikóból valók. Magyar rokonokról, hozzátartozókról sosem beszélt; ismerősökről is alig. Szóval a kérdésre visszatérve...

- ...úgy érzed, hogy inkább mexikói vagy. Értem. A kézirat viszont, amelyet olvashattam, magyarul íródott, azon a nyelven, ami mégis ide kapcsol. Meg is lepett, hogy nem akarsz könyvet csinálni belőle. Első kérdésem az lett volna, hogy fikciós, vagy önéletrajzi mű, de azzal, hogy nem publikálsz, meg is választad a kérdést.

- Az elején azt gondoltam, hogy a nevek megváltoztatásával, és néhány kitalált szereplő meg történet hozzátoldásával meg tudom úgy csinálni, hogy függetlenné váljon tőlem, de nem ment. Azt éreztem, hogy ügyetlenebbek a mondatok, vagy egyszerűen nem sikerülnek, amikor nem vagyok őszinte.

- A veled történetek ismeretében már egy puszta önéletrajz is érdekes lehetne, az olyan regényes szálakkal átszőtt, mint a tied, pedig különösen; de most inkább történelmi szempontból közelítenék hozzá. Sok olyan sosem leírt, félig-meddig már el is felejtett történet meg ismeretlen dokumentum is részét képezi az anyagnak, amelyeknek a múlt század ötvenes éveit kutató történészek nagy hasznát vehetnék. Természetesen értem az aggodalmad, hiszen fény derül a szövegben olyan intimitásokra is, amelyek veled, illetve közvetlen hozzátartozóiddal kapcsolatosak. Ezt nyilván érezted munka közben is, mert sok mondatot, miután leírtad őket, áthúztál.

- Te meg persze, megpróbáltad kivilágosítani, mi lehet ott...

- Csak akkor fogunk beszélni róla, ha te is akarod. De először, ha nincs elenedre, rögzítsük a tényeket. 52 éves vagy. 16 éve, 1990-ben érkezted Magyarországra. Egy spanyol folyóirat tudósítójaként kerültél ide. Mondhatni, kerültél vissza, mert 56-os menekültnek számítasz, bár a levert forradalom idején alig hároméves voltál, vagyis részedről a politikai motiváció aligha játszott szerepet. Édesanyád viszont...

- ...őnála persze játszott, bár a rendszerrel való kapcsolatából nem olyan könnyű a disszidálást levezetni.

- Ezt értsem úgy, hogy nem a forradalom utáni megtorlás elől menekült?

- Nézd, az anyám itthon a rendszer kiszolgálója volt, konkrétan ávós tiszt, amit nem tőle tudok, hanem már itt derítettem ki, ami...

- ...ami nyilván megrázott. Visszatérnék még rá, de egyelőre folytatom a veled kapcsolatos tények tisztázását. Azt, hogy Magyarországra jöjj, a rendszerváltozás indokolta? A hirtelen megnyíló határok, az érdekessé váló élet?

- Ha az áthúzott részletekbe is belekaptál, sejtethed, hogy más is motivált. Sőt elsősorban valami más. El kellett tűnnöm Amerikából, sőt a korábbi életemből is. Nem beszéltem róla senkinek, most sem lenne szabad, de azt akarom, hogy te legalább tudd, és ha történne velem valami... mindegy... Szóval egy vádalku révén kaptam új nevet, papírokat... vagyis új személyiséget. Stewardess voltam egy ottani légitársaságnál, és belekeveredtem egy kábítószercsempész

ügybe, szándékosan mondom így, belekeveredtem, mert nem a saját döntésem volt. Úgy tudtam kimászni belőle, hogy lebuktattam a kapcsolataimat.

- Akiket aztán leültettek...

- Igen. Hosszabb-rövidebb időre..., inkább rövidebbre, mert innen nézve el sem tudod képzelni, mekkora a korrupció arrafelé.

- Inkább téged próbállak meg elképzelni, megérkeztél egy szál egyedül egy ismeretlen országba...

- ...amelynek akkor még a nyelvét is bizonytalanul használtam. Anyám nem túl bőséges szókinccsel meg az általa kedvelt, igencsak középszerű irodalmi művekből rám ragadt tudással vágtam bele. Courths-Mahler, Kosáryné Réz Lola, Gajdar... A lapomat viszont a napi politika mellett az itteni értelmiség is érdekelte, az is, amit magas kultúrának mondanak, szóval képzelheted... volt mit behoznom.

- Szerencsére társra találtál, aki nem csak a beilleszkedést könnyítette meg, de a könyvedet a személyedre kevésbé kíváncsi olvasók számára is izgalmassá tevő belső történet, hadd mondjam egyelőre úgy, a krimiszál is tőle származik. Ahogy az idézett kihallgatási jegyzőkönyvekből elődereng egy politikai gyilkosság árnyképe. Egyébként sokáig tényleg úgy olvastam, mint egy tőled független könyv a könyvben mellékszálát...

- ...én meg úgy írtam, legalábbis hosszú ideig úgy. Természetesen fogalmam sem volt róla, hogy egy 1952-ben Budapesten zajló munkalassító szabatázhoz bármi személyes közöm lehet. Bevallom, rémesen untam, és csak Emilre való tekintettel olvastam és idézgettem azokat a bizonyos jegyzőkönyveket.

- Emil. Ő a könyved főszereplője; és ő lett az életedé is.

- Igen: Varjú Emil festőművész. Az általad ismert szövegből úgy tűnhet, hogy hamar összeismerkedtem Emillel, valójában sok fölösleges kitérő, zavaros kapcsolat után szinte véletlenül botlottunk egymásba. És lett a párom...

- ...holott mintha épp ő mondaná a könyvedben, hogy nincsenek véletlenek.

- Ó, igen! Valahogy úgy fogalmazott, ha egy regényben olvasnánk, azt mondanánk, hihetetlen; a való életben azonban egymás sarkát tapossák a véletlenek.

- Foglaljuk össze a történetet, amelynek Emil révén a nyomára bukkantál. 1953-ban fiatal képzőművészek merényletet terveztek Rákosi Mátyás ellen. Hosszan és körülményesen készítették elő. A terv az volt, hogy Rákosit egy születésnap meglepetés ürügyén egy megadott épületbe csalják. A meglepetés az emeletes épület páternoszterében fölfelé futó, a pártvezér életét bemutató képsorozat. A panelekre festett állóképek között elrejtőzik egy fegyveres merénylő, aki az elhaladó liftszelektől lelövi a pártfőtítkárt, majd egyszerűen tovább liftezve eltűnik a megdermedt közönség elől. A tervre persze hamar rájött az államvédelem, de nem leplezték le, inkább beillesztették azt egy nagyobb politikai koncepcióba. Azt gondolták, ha megtörténik a merénylet, az erősíteni fogja a pártfegyelmet, és megnöveli Rákosi iránti szimpátiát. A mestersegesen szított Rákosi-kultuszhoz az érte aggódó milliók önként csatlakoznak

majd. A vezér életét természetesen eszük ágában sem volt kockáztatni, egy hasonmást viszont szívesen beáldoztak volna. Jól foglaltam össze?

- Hadd tegyem hozzá, a páternoszter akció korabeli dokumentumaira, illetve az azokat feldolgozó kéziratra már jóval Pestre érkezésem előtt rábukkant Emil; noha az igaz, hogy a „krimi szálat”, ahogy nevezted, a sorok közt elrejtett merényletet, illetve merénylettervet már közösen bogoztuk ki. A merénylet tervét egyébként nemcsak az ÁVH szúrta ki, hanem az apparátustól függetlenül egy náluk dolgozó irodista hölgy is. Egy munkalassításról szóló névtelen feljelentést osztottak ki rá; voltaképp egy piti szabálytalanság kivizsgálását, csakhogy ez a szabálysértés épp a szóban forgó lift lelassítása volt. Kezelhette volna rutin-feladatként, ám ő a hatáskörén messze túlnyúló nyomozásba fogott, s valami kisebbségi érzéstől, megfelelési kényszertől, vagy fene se tudja mitől hajtva, rájött mindenre, vagy majdnem mindenre.

- Ha jól értelek, a lift lelassítása voltaképp a merényletterv része volt, egy lassabban gördülő fölkéből ugyanis pontosabban lehet célozni.

- Az Emil birtokába jutott dokumentumokból arra lehet következtetni, hogy ez az ÁVH-n dolgozó hölgy - talán megérdemli a nyomozó titulust - nem osztotta meg merényletről szóló hipotézisét a főnökeivel, hanem, hogy úgy mondjam, saját szakállára folytatta a nyomozást tovább. Több válasz is felmerülhet, hogy miért nem jelentette, amit kiderített. Először arra gondoltunk, túl sokáig önállószkodott. Egy ilyen horderejű vádat - merénylet az ország első embere ellen! - azonnal jelentenie kellett volna, hiszen a késedelemmel maga is gyanúba kerülhet. Aztán arra, talán előrelátó volt: sejtette, hogy politikai változások kezdődnek, amelyek Rákosi ellenfeleit juttatják hatalomra, vagyis a karrierjére gondolt, amikor hallgatott. Legvalószínűbb azonban a személyes indíték lehetett, az, hogy a megghiúsult merénylet elkövetőivel vagy legalább egyikükkel szimpatizált.

- Azt mondtad, végül megghiúsult a merénylet. Miért is?

- Lefújták a meglepetéspartit, mert meghalt Sztálin. Rákosinak a páternoszteres ház helyett Moszkvába kellett repülnie, mert épp az ő születésnapjára esett a temetés. Jókora véletlen, nemde bár?

- Elsoroltuk a tényeket, tényleg csak dióhéjban, de hogyan kapcsolódik mindez hozzád, illetve hozzátok?

- Előbb mondom Emilt. Az ő édesapja, Varjú Sándor volt, frissen diplomázott festőművészként a páternoszter fölkébe zsánerképeket készítő csoport vezetője és - legalábbis erre utalnak a dokumentumok - a merénylet kitervezője. Hála a nyomozónőnek, nem tartóztatták le, de valószínűbb, hogy azért nem nyúltak hozzá, mert a Rákosi-hasonmás elleni merényletről nem mondtak le végképp.

- És te? Neked mi közöd a történethez.

- Sokáig azt hittem, hogy az ég adta világon semmi. Gondolhatod, mennyire megdöbbsentem, amikor rájöttem, hogy az én Mexikóba emigrált anyám volt az az ávós irodista, aki először kezdte kapiskálni, miben sántikálnak a páter-

noszteres fiúk. Szerencsére nem egyszerre tudtam meg, lassan, fokozatosan tisztult ki a képzet... Nem is tudom, mi lett volna, ha hirtelen dől rám minden...

- Mit tudtál még meg?

- A hölgy, illetve most már úgy mondom, anyám tisztában volt velem, hogy ha följelenti Varjúékat, azoknak annyi. Egy Rákosi elleni merénylet, ha csak gondolnak is rá, ha csak a lehetőségét fontolgatják, már az is azonnali kötelet jelent. Hát nem tett semmit. Nem állítom, hogy valami rendszerellenes megfontolás vezette, dehogya, inkább az érzelmei...

- Úgy érted, hogy...

- ...igen, amikor az előbb arra céloztam, hogy szimpatizálhatott a merénylet egyik kitervelőjével, már rá gondoltam; de mondhatom úgy is, hogy egyszerűen megszerette Varjú Sándort.

- Megszerette?

- Na jó: beleszeretett... Lefeküdt vele... A szeretője lett..., én meg...

- Te meg ennek a szerelemnek a gyümölcse vagy?

- Ó, de szépen fogalmazol!

- Vagyis a Budapesten véletlenül megismert Emil, akiről azt mondtad, a párod, voltaképp a féltestvéred.

- A párom..., később a férjem lett. A lányom apja... Szerencsének nevezem-e, hogy ő már nem tudta meg, miféle fertőben élünk, meghalt idejekorán - akkor még azt hittem, ostobán, ma azt mondom inkább: bölcsen.

- És anyád?

- Azzal, hogy rájött az ÁVH titkos projektjére, vagyis a Rákosi-dublőr ellen tervezett merényletre, az is világossá vált számára, hogy veszélyben van. A tanúkat nyilván el kell tüntetni, ő sem úszhatja meg ép bőrrel. Valahogy kerekelt oldott.

- Valahogy? El lehetett tűnni Magyarországon az ötvenes években? Ráadásul terhesen - veled a pocakjában?

- Igen. Ő el tudott tűnni. Mert valamit még nem ismersz, amit sokáig én sem tudtam. Az anyám cigány volt. Ne csodálkozz, igen, én is az vagyok, ha nem is látszik: roma.

- Szóval a kérdés, magyar vagy mexikói, egy kicsit bonyolultabb.

- Az. Rettegek tőle, de olykor titkon kívánom is, hogy magába rántson ez a babonás vad népség. Egyébként a karjára ütött tetoválás alapján derítettem ki, ami egy Z betűvel kezdődött. Z azt jelenti: Zigeunerin, németül cigány. Az auschwitz-i cigánytáborból úgy hívták: Zigeunerfamilienlager. Kevesen jöttek vissza, de azok összetartottak. Ha valahol el lehetett tűnni 1953-ban Magyarországon, akkor csak a cigányok között. Egy folyton mozgó cigánytáborban képtelenség megtalálni valakit. Gondolhatod, hogy az ilyesmit utólag rekonstruálni, az...

- ...az már a csodával határos. Bevallom, a kézirat olvasása során ez volt a leghomályosabb rész, hogy elhagy az anyád, két-három évre eltűnik, aztán előkerül és magához vesz.

- Amíg csak ennyit tudtam, én is elítéltem érte. Hogy tehet egy anya ilyet?! Később persze világossá vált, hogy egy börtönbe zárt vagy pláne egy kivégzett anyával sem jártam volna jobban.

- Hogy sikerült a nyomára bukkannod.

- A ringlis miatt. Elmondom: Mexikóban, az Alameda Parkban mindig a ringlispílekhez vitt. Szenvédélyesen szerette őket. Aztán nekem is természetes lett, hogy hétvégeken ezekre ülünk, holott annyi más lányosabb játék lett volna. Amikor Magyarországra kerültem, vidéki útjaim során itt is láttam ilyet, s eszembe jutott a mániája. Kíváncsiskodtam, megismerkedtem ringlises cigányokkal, úgy mondják: szintókkal. Közülük kerülnek ki a céllövöldések, a kör- és hajóhintások, a mutatványosok. Faggatni kezdtem őket, voltaképp minden cél nélkül, inkább csak mint szociográfiai érdekesség foglalkoztatott az életük. Egyik család küldött a másikhoz, a másik a harmadikhoz, kedvesek voltak, ösztönösen tudták, amit én még nem, hogy közülük való vagyok. Szóval beszélgettünk a ringliséről, és egyszer csak odajött egy céllövöldés öregasszony nagy kaffogó férfipapucsban, hogy emlékszik rám..., illetve...

- ...az anyádra!

- Rá! A történet így rekonstruálható: a Gorkij fasori Korvin Ottó Kórházban - az ÁVH kórházában - születtem meg. Vajon azért-e, mert anyám ávosként eleve oda tartozott, vagy azért-e, hogy szem előtt legyen, mert már félig-meddig le volt tartóztatva; nem tudom. Az utóbbira gyanakodhatott, mert születésem utáni éjszaka megszökött. A céllövöldés cigányasszony takarítónő volt a születészen, ő juttatta ki az épületből, és később neki sikerült megtudnia, hova került a kórházból a „papusza”, vagyis én.

- Hova kerültél?

- Hajdúdorogon egy gyermektelen pedagógus házaspár fogadott örökbe. Úgy szoktam ünnepelni a születésnapomat, hogy mécesst gyújtok a sírjukon. Tőlük lettem ellopva 1956-ban. A cigányok loptak vissza, így mondta diadalmasan Rambó néni, akinek céllövöldéjében Miki-egerek, focizászlók, Eiffeltornyok mellett mexikói piramisokat is lehetett nyerni.

- Anyáddal mi lett?

- 1985-ben a nagy földrengés vitte el több ezer mexikóival együtt. A múltjáról sosem beszélt, és semmi nem maradt utána, csak ez a lakáskulcs a nyakamban. A hozzátartozó lakás megsemmisült, a kulcsot bearanyoztattam. Arról persze fogalma sem lehetett, hogy egyszer majd visszajövök Magyarországra, itt megismerkedem Varjú Sándor másik gyerekével és beleszeretek. Ő meg belém. Mert ez egy írónak is sok, ennyi véletlent még egy regény sem bírna el.

- Tényleg nem. Bevallom, nekem is sok volt, csak kapkodtam a fejem...

- És felét se hitted, eltaláltam?

- Hadd mondjak valamit, kérlek, ne bántódj meg rajta. Nyilván ismered a cigányok kapcsán gyakran ismételt sztereotípiát, hogy többet fantáziálnak, mint mások. Egyszerűbben szólva: hazudósak.

- Ha-ha! Tudom, tényleg olyanok..., illetve olyanok vagyunk. Túlcifrázzuk a valóságot, hogy örömet okozzunk vele. Hogy szórakoztassuk a gádzsót, meg persze, hogy elbizonytalanítsuk. Így érezzük jól magunkat, és így kedveskedünk nektek. Ha arra akartál kilyukadni, hogy a kéziratban vannak-e kitalált elemek, hát igen, vannak, amelyekről azt gondoltam, úgy kellett volna történniük, még ha nem is tudnám bizonyítani vagy dokumentálni, hogy valóban úgy estek meg. A legkevésbé hihető részletekről, a legkülönösebb véletlenekekről azonban kezeskedem; azok valóságosak. Mondjak példákat?

- A mi megismerkedésünket is közéjük sorolnád? Ha akarod, most beszélhetünk róla.

- Nem lesz nehéz, mert az egyszerű, hogy úgy mondjam, a hétköznapi incidenciák csoportjába tarozik az eset. Egy irodalmi folyóirat szerkesztőségébe beküldött novellámat neked postázták vissza a nem túl szívélyes üzenet társaságában, hogy tudniillik nem közlik. A titkárnő egyszerűen összecserélte a borítékokat.

- Csak majdnem pontos, amit mondasz. Egyszerű csere akkor lett volna, ha a nekem szóló levelet viszont te kaptad volna, de nem, az a levél egy Orosz István nevű fazonhoz ment, talán tudod is, ki az, úgy is mondhatnám, a folyóirat üdvöskéje; meg is lepődött rendesen, amikor azt olvasta, hogy visszautasítják az írását. Mert az igazsághoz tartozik, hogy az én riportomat is visszadobták. Ez azért már elég ok, hogy sorstársat lássunk egymásban, nem igaz?

- És, hogy személyesen is keresni kezdjél. De végül hogyan is...

- ...hogyan találtalak meg? Orosznak hamar leasett, hogy a neki visszaposztott írás az enyém; ismerte a világomat -, hogy honnan, az más történet, abba most nem mennék bele -, szóval ő gombolyította vissza a szálakat az ügyetlen titkárnőig, akinek, ha jól tudom meg is mosták a fejét alaposan. Mindegy, a lényeg, hogy...

- ...hogyan most itt vagyunk. Mit mondjak még? Emil meghalt, mielőtt Irma megszületett volna. Lassan hároméves. Rágom a körmöm, mit örökölt tőlem, mit tőle, és hová cipeli tovább a történelmet, amit koloncként a nyakába kötöttünk.

Juhász Zsuzsanna

Ötlet

Fekete szájlennyomatok egy papíron.
Barlangszájak az embertérben.
Ilyen egyszerű lenne minden, míg
beszélék: nagyobbra nyitni és
szorosabbra zárni már nem tudom:
ordítok – elcsendesem.

Manifesztáció

Föltartott kezek a pornak,
földtelen lépések, lepke-
szeszély az irányban.
Pedig csak egy teherautó
reflektorában a bűnnek és bűn-
telenségnek ígérete
a találkozásra.

Öregálom

Szőkésbarna és zöld.
Még nem egypillantásnyi az arcod.
Még orosz mezők és virágkosár.
Golyópárbajba küldött szelek.
Még gilgálkő minden ujjperced.

JUHÁSZ ZSUZSANNA (1958) az ELTE pszichológia szakán végzett. Prózakötete: *Hát micsoda nő ez* (AJ Téka, 2022).

Mama

Nem találhatok már oda vissza,
pedig felszentelésre várt ott
minden pillanat a templomhuzatban,
pedig csak szél volt, szélölelő szél,
s most a világ idegen felekezet.

Körbehordozás

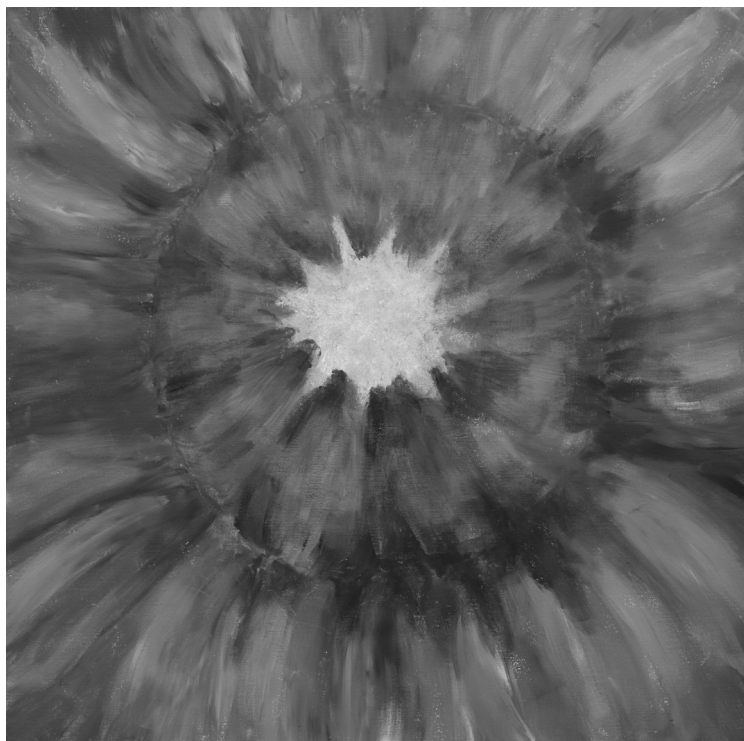
Közeli, mint a kígyófejárnyék.
Még perce sincs, boldogító
asztaltánc-rágondolás.
Csillagsugár formában a játékok.
Egy az idő. Amibe a test bele-
nyugszik, félrefordul.

Pokoljáratok

Kipirulnak a függönyök,
hátrálnak a fák,
a fércmezőkön fesztelen krákogás,
rühesedik a csillagbőr
feldőlő fejünk alatt.

Szabad a gazda a versírás kertjében

Csobbanás kell a kőnek, botlás a madaraknak,
félrecsúszott szinkronhang-oratóriumok – költői
megdicstelenítés: 60 Ft/órában tanítani a földön-
járást – nekem, aztán neked is, hogy szövetnedvem
összetételéé legyen az utolsó szó, s az én jogom
az érintésgyűjtés a megpofátlanodó társasjátékaink
között. Félreanyátlanodnak a fák, az utcák
analfabéta várakozásban, most kopnak a
gyerekmatricák a sakk matt füzetekben. Elő-
tanulmányokat folytatnak az ivarsejtek a gyerekölemben.
Néhány csukló, néhányszor öt ujjat ültet el,
Egyszerű, naiv intarziának a megéjülő asztalokon.

Kalocsai Enikő: Kipattanás, 2020 (akril, vászon, 70x70 cm)

Trigger

Beülök a Fiatomba, majd kinézek az ablakon, lát-e valaki. Nem. Átszámolom a pénzt, és tényleg, a Főnök, ahogy mondta, rádobott egy tízest. Négy fia van, ismeri a helyzetemet. Megint körbenézek, senki. Benyúlok a kabátom mellső zsebébe, majd előveszem a három, különböző nagyságú pakkot: az elsőben sárga kézigránátos, a másodikban piros Marvel logós, a harmadikban minta nélküli neonzöld tabletták vannak. Ez a harmadik fajta nem tűnik ecstasynak, de mostanában egyre többször fogunk ki ilyet, és Henrik eddig mindig átvette. Ahogy oldalra fordítom a fejem, egy fénycsóva ékelődik be a szemembe. Anynyira fura, mennyire más hatása van a felkelő napnak egy átalvatlan éjszaka után, mint frissen kelve. Egy USB kábellel rácsatlakoztatom a mobilom a megbuherált autórádióra, majd berakok egy laza deep house mixet. Finom, mély lüktetéssel és egy fokozatosan erősödő, ritmusos kattogással indul a szett – mintha már hallottam volna ezt a számot.

Hirtelen jókedvem lesz.

Korábban végeztünk a szokásosnál, többet is kerestem, és ilyen fogásunk is rég volt. Sárga kézigránátosból van vagy harminc, a Marvel logósból kevesebb, talán húsz, de a neonzöldből nagyjából annyi lehet, mint a másik kettőből együtt. Csak ekkor veszem észre, hogy a gránátos zacskóban bélyegek is vannak, talán tíz, és mellettük valami fehér por, egy kisebb pakkban – vagy saját fogyasztásra, vagy elkapkodták a többit. Kiveszem a kisebb pakkot, kinyitom, a kisujjammal belenyúlok, majd egy kevés port felkenek a fogínyemre. Sajnos nem kokain. Speed, viszont egész tisztának tűnik. A nagyobb pakkokat visszateszem a belső zsebembe, a spurit bedobom a kesztyűtartóba – alig lehet fél gramm, ezzel felesleges lenne baszakodni. Osztok-szorzok, majd arra jutok, hogy idén valszeg még nem kerestem ennyit egy este alatt, hacsak nem valami designer szart fogtunk ki. Félig lehúzó az ablakot, előveszek egy Marlborót, rágyújtok, majd elfordítom a slusszkulcsot. Nem húzom tovább az időt, minél előbb haza akarok érní. Rágyújtok, és miközben rendesen is beindul a mix,

BÓDI PÉTER (1991) író. A Váci Piarista Gimnáziumban érettségizett, majd a Képzőművészeti Egyetem hallgatója volt. Legutóbbi regénye: *Hype* (2021).

kifordulok az elhagyatott gyárépület kapuján, majd a bulizók kisebb csoportjai mellett haladva írok egy üzenetet Henriknek Wickr Me-n, hogy beugranék hozzá, ha ráér. Fura, de Henrik ilyenkor már mindig ébren van. Még a Szentendrei utat sem érem el, már jön is a válasz: várlak. Remek, nem kell hazavinnem a lasztkat.

Áthajtok az Árpád hídon, majd az uszoda felé fordulok le. Elmegy mellettem egy rendőr, de zéró para – ezzel a Fiattal úgy simulok bele a környezetembe, mint egy terepmintás zokni az esőerdőbe. Megállok egy pirosnál, és ekkor hirtelen fejbe ver a fáradtság. Már korábban is éreztem egy óvatos fejfájást, ami mintha csak egy jelre várt volna, hogy előugorjon a menedékéből, és elkezdje az agyamat szétcincálni, de most hirtelen itt van, és keményen dolgozik. Nehezen tudom nyitva tartani a szemem, és a végtagjaiban is zsidbadást érzek, egy rendes jobbgyenest sem tudnék most kiosztani. Gyenge vagyok. Odahajlok a kesztyűtartóhoz, előkapom a spurit, majd miközben hátulról rám dudál valami fasz, egy, az előzőnél valamivel nagyobb adagot is az ínyemre erőltetnek. Inkább túl későn aludjak el, mint túl korán. A keserű íz egyből ellepi a számat. Talán ennyi elég lesz hazáig, és talán ennyitől még nem leszek ébren egész nap. Az érzékeim egyből kiélesednek, és bár a fejfájás nem múlik el, ismét tompulni kezd. A zsidbadásnak viszont már nyoma sincs, és a szemhéjam még pislogni is alig csukódik össze. Belenézek a visszapillantó-tükörbe, egy fekete Nissan Navara a csomagtartómtól alig harminc centire állhat, homályosan még a sofőrt is látom: nálam egy jó tízessel idősebb, szakállas, kopasz fazon. Megint dudál. Tudom, hogy zöld van, jó ég, higgadj már le! Elindulok, de nem sietek, pukkanjon csak szét ez a fasz. Mire odaérek a következő lámpához, már el is felejtém az egészszet. A keserű ízt viszont még mindig érzem. Hátranyúlok, rámarkolok egy ásványvizes flakonra, és közben észreveszem, hogy a Nissan most is mögöttem áll, és a faszi úgy néz rám, mint politikus a közpénzre. Tipikus hiba: csak azért, mert nagy autóban ül, azt hiszi, ő is nagyobb nálam. Valószínűleg valamin már alaposan felbaszta magát, és most alanyt keres a levezetésre. Mikor a lámpa ismét zöldre vált, iszom még néhány kortyot a vízből, kicsit szívatom az öreget. Megvárom az első dudát, nevetek egyet, majd egy éles kanyarral ráhajtok a Váci útra. A visszapillantóból még látom a rendszámot, legalábbis az elejét: LVU. Ha nem lenne nálam ennyi eki, és nem ígértem volna meg Sárinak, hogy kerülni fogok minden balhét, lehet, megvártam volna, míg kiszáll a fazon a Nissanjából. De nem, nem megyek én már bele ilyenekbe, több vagyok ennél.

Mire odaérek Henrikhez, a jókedvemet felváltja némi büntudattal vegyes paranoia. Minek kell nekem idegeneket hergelni a közutakon, mikor az autóm tartalma egy felületes átvizsgálás során is börtönbe juttatna a következő néhány évre? Bőven elmúltam harminc, le kéne higgadnom végre. De mit lehet tenni, mikor az egész világ tele van seggfejekkel? Írok Henriknek, hogy itt vagyok, és néhány percen belül válaszol, hogy mehetek. Szerencsére nincsenek nála. Henrik hajnalban és reggel találkozik csak ügyfelekkel, így küszöböli ki, hogy

– az ő szavajárásával – narkós véglényeket kelljen kiszolgálnia. Az ő célcsoportját a vállalati szektor teszi ki, és néhány olyan összeszedettebb dealer, aki nem fogyaszt kábítószereket – vagy jól titkolja. Henrik elsősorban kokainnal foglalkozik, de átveszi a tablettákat is, régebben fű, gomba, LSD és DMT is volt nála, de mióta megvette a külvárosi kertházat, kokainra, speedre és tablettákra szakosodott. Valószínűleg én vagyok az egyetlen, aki nem munka előtt ugrik be hozzá, alvás után, hanem munka után, alvás előtt.

Henrik lakásába belépve mindig elfog az irigység. Nincs itt olyan helyiség – talán a vécét kivéve –, ami ne érne többet a mi egész otthonunknál. Nem értek ezekhez, de látszik, hogy valami lakberendezővel lett összerakva az egész, és mintha minden egyes bútort külön ide terveztek volna. Ennek megfelelően Henrik is mindig elegáns. Még korán van, nem visel zakót, de az ingét meg sem kell érintenem, hogy tudjam, finom anyagból készült, ránézésből is látszik, olyany-nyira, hogy nehéz is levenni róla a szememet.

– Kérsz egy kávé? Úgy nézel ki, mint akire ráfér.

Nem kéne kávéznom, nem fogok tudni otthon elaludni. Bár... az még mindig jobb, mint vezetés közben.

– Jöhet, köszi.

– Hozok egyet, idd meg, amíg megvizsgálom a tablettákat a gázkromatográffal.

Rámutat egy asztalra a nappaliban, hogy jelezze, pakoljak le oda, majd eltűnik a konyhában.

A teraszon ülök, elszívok egy cigit a kávé mellé, amíg Henrik számolgat, méríckél meg minőségellenőriz – azaz leteszteli a tablettákat gázkromatográffal. Mióta beszerezte ezt a gépet, nem megy át a kezén semmi szarság, csak tiszta anyagot ad tovább. És erre büszke is. Vagy ezerszer kimondta már előttem a gázkromatográf szót, minden alkalmat megragad rá. Szerencsére nem kell a sarkában állnom, amíg elszarakodik vele – valamiért bízom Henrikben. Sosem értettem, miért, de van egy olyan megérzésem a faszival kapcsolatban, hogy nem azért nem verne át, mert korrekt, hanem azért, mert úgy érzi, ez a módja annak, hogy rendben menjen az üzlete. És én is egyenes vagyok vele mindig, ezt pedig tudja, ráadásul vagyunk olyan viszonyban, hogy ha bajba kerülne, nekem és a srácoknak szóljon először.

Egyszer csak meglátom, hogy egy Audi leparkol a Fiatom mellé. Úgy néznek ki egymás mellett, mint Danny Devito és Arnold Schwarzenegger abban a filmben, amiben együtt játszottak, asszem ikreket. Schwarzeneggerből egy öltönyös, vékony, magas alak száll ki, napszemüvegben. Egyből előnt a gyomorgörcs. Ő is dohányzik. Felém se néz, a telefonján kezd el pötyögni. Nem tudtam, hogy ő is Henrikhez jár – ez azt jelenti, hogy vagy nagy tételben fogyaszt vagy szór. Rühellem ezt az embert, teljes szívemből. Az unokatestvérem az, Kevin. Eldobja a cigijét, idegesen nyomkodja a telefonját, és közben megint rágyújt. Pontosan tudom, mi történik épp: Kevin kattog a kokainján, és Henrik írt neki, hogy várnia kell egy kicsit. Nem tudja, hogy ismerjük egymást. Hangosan odafütyülök Kevinnek, aki erre rám néz, leveszi a napszemüvegét, majd a szája hatalmas

vigyorba húzódik. Egy pillanatra elfelejti, hol van, hangosan üdvözl. Lemegyek ehhez a faszhoz, beengedem, mire képes megölelni.

- Mi újság, faterodról nincs hír?

- Semmi.

Kevin az egyetlen ember az életemben, aki minden egyes találkozásunk alkalmával emlékeztet rá, hogy apám eltűnt. Azt se tudom, él-e, de már nem is érdekel. Mindenki tudja, hogy ez van, és soha, senki nem hozza szóba. Ennyi idő után nem szoktak előkerülni az emberek. Sok szarságban volt benne az öreg, valszeg valakinek keresztbe tett, és ezért elásták valahol. És erre Kevin minden egyes találkozásunk alkalmával emlékeztet, ami még akkor is zavaró, ha évente max egyszer látom.

Hiába bízom meg Henrikben, a pénzt mindig átszámolom, mielőtt zsebre teszem - elvégre tévedhet véletlenül is -, de most csak a kocsiiban ülve nézek rá. Minél gyorsabban le akartam lépni, Kevin jelenléte olyan nyomasztó volt, hogy úgy éreztem, minél több időt töltök ott, annál tovább fogom érezni a gyomorgörcsöt. Egy csipetnyi örömhormont most mégis sikerül elkapnia a recepto-
raimnak: az ekikkel is majdnem annyit kerestünk, mint a biztonságis műszakkal, még úgy is, ha Gézával elosztjuk kétfelére a bevételt. Az ő részét a tárcám irattartójába teszem, a sajátomat a fizetésem mellé, majd egyben is átszámolom az összeget.

Ezt most faszán összehoztam.

Megcsináltam.

Még annak is volt értelme, hogy Kevin itt volt. Egy tízesért megvette a bélyegeket - azokkal aztán tényleg nem tudtam volna mit kezdeni. És mégis: a kávé mintha semmit sem ért volna, a fáradság ismét ráülepszik az elmémre, és az egész testemre kihat. Az a rohadék Géza úgy alszik az éjjeli műszakok előtt, mintha mi sem lenne egyszerűbb, én erre képtelen vagyok, így a reggelekre mindig meghalok kicsit. Benyúlok a kesztyűtartóba, újabb adag speed az inyemre. Inkább aludjak el később otthon, minthogy hazafelé aludjak el...

Visszahajtok a Váci útra, majd a régi kettes felé veszem az irányt, és közben hiába érzem, hogy jó kedvem kéne legyen a pénz miatt, egyszerűen az egész elmémet elönti a búvalbaszottság. Fura ez, mert hiába nem érdekel sem apám, sem Kevin, elég csak az egyiküket megemlíteni nekem, és órákig gyomorgörcsöt érzek, történjen bármi. Bár ez nem igaz. Fater néha csak úgy átrohan az agyamon, minden hatás nélkül, mondjuk, amikor valaki más az apjáról pofázik a társaságomban, és erről eszembe jut a sajátom, vagy legalábbis a saját apám *hiánya*, vagy inkább *nemléte* - talán így pontosabb. Valszeg csak a fáradság miatt szar a kedvem, van ez így. Aztán beugrik, hogy a Főnök miatt is bűntudatom van. Felhangosítom a zenét, hátha elnyomja. Még a beígért fizetésemre is rárakott, mi meg a tudta nélkül húzzuk le az elkapott dealereket. Nem mintha erkölcsi problémák lennének ezzel, de a pénzt meg kéne osztanunk mindenkivel. Akkor viszont mi maradna? Dolgozunk nyolcan-tízen egy ekkora bulin,

Gézával vadászuk a balekokat, egy-két pofon vagy gyomros félreeső helyen, és már a zsebünkben is vannak a tabletták, de mégis sunyiban csináljuk, és ez nem korrekt. Nem baj, kicsit összeszedjük magunkat, aztán abbahagyjuk. Amúgy is, a faszom se akar szekuskodni, kéne már valami rendes bevételi forrást találni.

Akárhogy kattogok, nem sikerül elúznöm magamból ezt a hangulatot. Egyre többször van ez, mióta kábé sínen van az életem: féllégálisan pénzt keresek (az esték kb. felére bejelentenek minket alkalmira), komoly kapcsolat, családalapítás, kertvárosi lakás, még ha csak béreljük is. Egészséges is vagyok, heti ötször edzem, nem eszem össze minden szart, és hónapok óta nem ittam. Minden fasza! Tulajdonképpen nagyon is fasza minden – ezt ismételve először csak magamban, aztán hangosan is, majd egyszer csak azon kapom magam, hogy Dunakeszi határában vagyok, és beállt a forgalom. A sok proli már ilyen korán megy vásárolni, hihetetlen. Hajnalban kelnek, hogy minél gyorsabban kiaknázhassák az egyetlen hétvégi örömforrásukat: a költekezést. Nem jó most ez az elakadás, hiába tart csak néhány percig, korábban a suhanás valahogy jó tett. Épp vége a mixnek, beteszek egy újat, egy technót, és ez keményen is indul, egyből elkezdek dobolni az ujjaimmal a kormányon. Jól van, rendben van minden, minden fasza! Most szinte automatikusan nyúlok be a kesztyűtartóba a következő adag spuriért, majd rágyújtok, feljebb veszem a hangerőt, próbálom élvezni az életet, és ekkor nem én kapom el a gépszíjat, hanem az kap el engem, látom, hogy a kocsisor eleje szakadozni kezd, az autók megindulnak, ránézek az órára, get ready, húsz perc és otthon vagyok!

Szabályosan lelassul az idő. A tudatom tisztában van vele, hogy csak másodpercek telnek el, de közben mégis úgy érzem, mintha percek óta állnánk. Az egész kocsisor megindult, egyedül az előttem álló Mazda mozdulatlan.

Dudálok, semmi.

Menjél már!

Megint dudálok, mire egy kéz jelenik meg az ablakban, int, hogy bocsí, de nem hajt el egyből, újabb duda, hosszabban, és már mögöttem is követik néhányan a példámat. Mire a Mazda elindul, már olyan ideges vagyok, hogy érzem, ahogy a halántékomon kidagadnak az erek. Megindulnék én is, de ekkor hirtelen mégis lefékez, lefékez, bazdmeg, büntetőfékez a gecije, és ekkor már tudom, hogy el fogom kapni ezt a tetvet, ki fogom belőle verni a szart is, kerül, amibe kerül. Megyek utána, de kibaszott lassan halad, és nem is egyenesen, olyan lassan és olyan nem egyenesen, hogy egy büntetőfékezést se néznék ki belőle, nem, ez egyszerűen csak képtelen normálisan vezetni, és ekkor beugrik, hogy valszeg részeg a sofőr, illetve nem is valszeg, hanem egészen biztosan, és erre a gondolatra az erek nemcsak hogy kidagadnak, de szinte ki is törik a szélvédőt, hogy hatalmas öklökké formálódjanak, és lecsapjanak a Mazdára. Ez a fasz képes sakálrészegen autóba szállni, és a főúton kocsikázni? Egy rendes ember nem vezet bebaszva, az ilyen férgék tényleg megérdemelnek egy alapos verést.

De nem tőlem.

Próbálok lehiggadni, miközben a Mazda után hajtok – megelőzni nem tudom, túl nagy a forgalom. Rágyújtok, nyugi, nyugi van. A Mazda egészen Gödlig úgy megy, mintha nem tök egyenes lenne az út, kanyarog, lassít, gyorsít, még egy piroson is áthajt, pedig, ha várt volna néhány másodpercet, már épp váltott volna. Gyerekek állnak a zebránál, két kislány. Én megvárom a zöldet, nemcsak a lányok miatt, de amúgy is, és még így se maradok le nagyon. Mikor a Mazda lefordul a főútról, követem.

Egy sarokkal odébb parkolok le, onnan nézem. Egy túlsúlyos, nálam fiatalabb faszi száll ki a kocsiból, élénk, sárga ingben, felhajtott gallérral. Alig tud járni. A kerítésnek támaszkodva keresgél a kulcsai között. Azon kapom magam, hogy erőteljes lépésekkel haladok felé. El akarom kapni ezt a gecit.

De ekkor hirtelen beugrik Sári.

És az utolsó ilyen alkalom, legalábbis amiről tud.

És Sári, ahogy nézett rám, mikor megtudta. És Sári szavai. Röviden összefoglalva: ultimátum.

– De mi van, ha önvédelemből kerülök balhéba? Mi van, ha valaki belém köt?

– Tudod, a legtöbbben képesek úgy élni az életüket, hogy ne kerüljenek konfliktusba. Vagy ha mégis, egyszerűen megtanulják kezelni a helyzetet.

– És elmondanád, azt, mégis hogy kell?

– Úgy csinálnak, mintha nem történt volna semmi, vagy egyszerűen csak úgy viselkednek, hogy a másik lehiggadjon.

– És ha nekem van igazam?

– Akkor is.

– De akkor...

– ...akkor?

– Akkor csicskának érzem magam.

És ekkor jöttem rá, hogy a legtöbb ember tényleg csicskának érzi magát. Minden alkalommal, amikor valaki faszfejkedik velük, és ők megpróbálják elkerülni a *konfliktust*. És én valamiért nem tudom elfogadni, hogy csicskaként tekintsek magamra. Egyszerűen nem megy.

Saját magamért nem, de Sáriékért igen.

De mégis, milyen lehet a *konfliktus* nélküli élet? Hogy néz az ki?

Visszasétálok a Fiatomhoz, beülök, megint rágyújtok, és közben végignézem, ahogy ez a részeg fasz beszenvedi magát a lakásába. Próbálok minél mélyebbre ásni a gondolatot, hogy valszeg, miután lekentem volna a fazonnak kettőt, és elküldtem volna a picsába azért, mert majdnem elbaszott két kislányt – meg úgy amúgy, bazdmeg, sakálrészegen vezetett hazafelé a főúton –, még a pénztárcájába is belenéztem volna, hiszen ez nem tény, csak egy elméleti lehetőség.

Büszke vagyok magamra, elkerültem egy *konfliktust*.

Negyedórával később, mikor leparkolok a társasházunk előtt, egyszerre érzem magam csicskának és büszkének is. Ránézek a lakásra, a redőnyök már fent vannak, Sári ébren, gondolom, felverte a kicsi. Ahogy kiszállok, majdnem belelépek egy kutyaszarba, hangosan szitkozódok.

Sári pisszegéssel fogad. Ádámka alszik. Előveszem a tárcám, átadom a pénzt Sárinak.

- Rezszi, babakocsi és talán még a hűtő is kijön belőle.

Sári a szemembe néz, mosolyog. Nem kérdezi, hogy kereshettem egyetlen este alatt ennyit. Nem mintha milliókat hoztam volna haza, de ez sehogy se jön ki, és Sári szerintem pontosan tudja, hogy egy ilyen összeghez azért némi *konfliktust* csak át kellett élnem, de a pénzről nem kérdez, ilyenkor nem, és én ennek örülök.

- Minden rendben ment? - kérdi suttogva.

- Persze, csak kicsit elhúzódott.

- Mint mindig.

- Mint mindig.

- Lefeküdnél?

Természetesen egyáltalán nem vagyok álmos.

- Le kéne. De előbb lezuhanyzom, az biztos.

- Oké. Ennél valamit? Épp reggelizni készülök.

Egy falatot se tudnék leerőltetni, pedig nem ártana legalább némi fehérje. Kaptunk valami gyorskaját az este közepén, de azon kívül nem sok mindent ettem az elmúlt huszonnégy órában.

- Nem, köszi.

Sári elindulna a konyhába, de ekkor finoman megfogom a karját, és magam felé húzom. Megölelem, visszaölel. Olyan, mintha máshogy szorítana, mint korábban, és erről az ugrik be, hogy talán még mindig gyenge a teste a szülés miatt, vagy csak szimplán korán van még neki. Emlékszem, amikor először ölelt meg, olyan volt, mintha a lelket akarná kiszorítani belőlem. Mégsem érzem azt, hogy távolodnánk egymástól. Egyszerűen csak változunk. Így maradunk néhány másodpercig, szóltanul, és megint lelassul az idő, de most máshogy. Melegség járja át a testem, és hirtelen egy fasznak érzem magam. Itt van nekem Sári és a fiam, én meg részeg sofőrökkel meg mindenféle faszágokkal hergelem magam. Minek?

- Ádi?

- Ennyit szerintem még nem aludt egyhuzamban.

- Lehet, mégis harapnék valamit. Nem vagyok álmos, bekávéztram korábban.

Sári ismét a szemembe néz, és én ebből a nézésből kiolvasom, hogy tudja: nem a koffein pörget. Ez is olyan kérdés, amiben egyszer már kaptam ultimátumot. Azóta nem csapom szét magam, kábé soha. Ha beveszek valamiből valamennyit, az mindig csak a pillanat túléléséről szól: néha ébren kell maradni, néha el kell aludni.

- Összedobok neked néhány tojást, aztán csinálj egy cigit, az majd talán bealtat.

A hangja tényszerű, nincs benne kioktatás vagy tudálékoskodás. De honnan vágta le, hogy van itthon füvem? Meg nem találhatta, a polc tetején van, ahol nem éri el. Kell nekem mindig olyan nővel összeakadnom, akik sokkal okosabbak nálam.

Néhány tojást és pár szem paradicsomot sikerült leerőltetnem, ráadásul alma-illatúan ülök ki az erkélyre – egy ideje rákaptam arra, hogy Sári tusfürdőit használom, valahogy frissebb illatúak, mint az ösztönösen vásárolt Old Spice-ok. Épp elkezdek összeeszkábálni egy tekintélyes méretű cigit – ha már nyílt lapokkal játszunk, minek szarakodjak, meg amúgy is, még mindig nem vagyok álmos –, mikor észreveszek egy apám korabeli férfit. Már mint, apám korabeli, ha a tíz évvel ezelőtti apámat vesszük alapul, és hát, mi mást vehetnék. Kopasz, szakállas, pocakos faszi, de jó nagydarab, megvan vagy egy-kilencven. Kuttyát sétáltat, és közben a telefonját nyomkodja meg e-cigit szív. Miközben felőrlöm a füvet, azon agyalok, mi idegesít annyira ezekben az elektromos cigizőkben. Nem tudom. De az biztos, hogy olyan, mintha műfaszt szopogatnának, ami nekem oké, csak hát vicces, azt az arroganciát viszont egyenesen rühellem, ahogy egy-egy ilyen tag úgy fújkalja a méteres halmokban hömpölygő füstöt az utcán, mintha sárkányok volnának, és eszükbe sem jut, hogy nem mindenki akar a nyalóka meg vattacukor illatú felhőjükben mászkálni. Egy rendes dohányos legalább tudja, hogy zavarja a környezetét, legalább megpróbálja nem a pófádba fújni a füstöt..., de ezek?

Elkészül a cigi, lekocogtatom a körmömön. A kutya a Fiatom körül kezd el ólálkodni, így nem tudok nem odafigyelni. Tovább kocogtatok. A faszi ekkor mintha telepátikus összeköttetésben lenne a kutyaival, a telefonját nyomkodva elfordul, de a kutya végül mégsem hugyozza le a kocsimat. Nem. A kertünk előtt nekiáll terpeszkedni, majd látom, ahogy szarik. A faszi persze nem fordul a kert felé, úgy csinál, mintha nem tudná, mi történik, csak fújkalja a füstfelhőjét meg a telefonját nyomkodja, a kutya pedig, miután kiszarta magát, odacsahol a gazdája lábához, hogy jelezze: végzett. A faszi meg se fordul, szimplán elindul abba az irányba, amerről jöttek.

Odafütyülök, hangosan, mire ez a pöcs mintha felénk akarna fordulni, de csak rándul egyet a válla, és folytatja is az útját. Ekkor odaszólok, mire úgy csinál, mintha nem hallana. Hangosabban is odaszólok, és hozzáteszem, hogy a kutyaszart ki fogja összeszedni. Ez a fasz meg képes továbbra is úgy tenni, mintha nem hallana, sőt, még mintha gyorsabban is szedné a lábát. Ledobom a cigit a mellettem levő kis asztalra, majd berontok a lakásba, felkapom a cipőm, és lerohanok az utcára.

Kerülön megyek, de gyorsan, és meg is lepem a faszit, mikor szemből érkezem. Nem szórakozom, egyből ráordítok, hogy azonnal menjen vissza a kertünk elé, és szedje össze a szart. Meglepetten néz rám, kifúj egy adag füstöt, széttárja a karját, majd azt mondja, hogy otthon hagyta a zacskókat.

– Akkor is össze fogod szedni – mondom határozottan.

– Dehogyan fogom – vágja rá.

Nem mondok semmit, egyenesen a szemébe nézek. Nem veszekedni jöttem le, hanem megoldani egy problémát.

– Ha annyira zavar, majd összeszeded te. Tiszta retek az egész utca, nem hiszem, hogy ebbe fogtok belehalni – mondja, majd elneveti magát.

Ahogy a nevetés hatására megváltozik az arcszerkezete, hirtelen valami eltörök bennem. Átkerülök valahova máshova, valahova, ahol a tudatom tiszta, de ennek ellenére nem azt teszem, amit akarok. Pontosán tudom ilyenkor, mit kéne mondanom, hogyan kéne reagálnom és cselekednem, de a testem mégis máshogy viselkedik. Sosem ordítok. Van, hogy agresszív vagyok, de ordítani nem szoktam. Most mégis odaordítok, hogy azonnal takarodj vissza a szarodhoz, majd meglököm a fazont, aki vissza is indul a kertünk irányába, és közben azt mondja, hogy nyugodjak már le. A kutya nyüszít, de amúgy elég bátortalan jószágnak tűnik, nem fog megtámadni. Mikor a faszi harmadjára ismétli el, hogy nyugodjak le, megint leordítom, hogy ha még egyszer azt mondja, hogy nyugodjak le, eltöröm az orrát, mire elkezd felháborodni, hogy én ilyet nem mondhatok neki. Ahogy odaérünk a kutyaszarhoz, érzem a szagot is, ami még jobban felbasz, majd szólok a faszinak, hogy szedje szépen össze, mire ő csak értetlenkedik.

- Csak hogy tisztázzuk - mondom már higgadtabban. - Vagy összeszeded, vagy bele fogom nyomni a fejed, és mehetsz haza szaros képpel.

Ezen megint nevet.

- Hát, de kézzel nem fogok belenyúlni, ez, gondolom, világos.

- Kézzel vagy arccal, haver, te döntesz.

Mikor ismét elkezd nevetni, kap egy pofont. Nem ököllet ütöm, de beleviszem a törzsem. A kutya ugat egyet, de amúgy mozdulatlan, a faszi elhallgat, az arcához nyúl, mint egy gyerek, és közben összevissza pislog, ami egyértelmű jel: nincs hozzászokva az ütésekhez.

- De... - kezdene bele, mire ráordítok:

- MOST!

Lehajol. Látom, hogy ösztönösen az utat nézi, mire rászólok, hogy jobban jár, ha eszébe sem jut elfutni, mert csak többet kap. Ahogy az ujjai belemélyednek a szarba, mintha erősebben érezném a szagot. Öklendezve lépek odébb, mire ez a pöcs valami furcsa ötlettől vezérelve nekiáll kiegyenesedni, majd felém dob egy marék szart. Nem talál, az egész előtttem placcsan. Odalépek hozzá, és teljes erőből arcon könyöklöm, mire ő elterül a fűben. Szerencsére nem veri be a fejét semmibe, viszont végre elhallgat, és már tudja, hol a helye. Összegörnyedt testtartásban, sírva szedi össze a szart, az egyik markába gyűjtögetve a darabokat.

Ekkor hirtelen minden kitisztul.

Nem Sárit veszem észre először, hanem néhány szomszédot, ahogy az erkélyekről, ablakokból figyelnek. Az egyikük, egy nyugdíjas tanár elismerően biccent, de a legtöbbek arcán rémületet fedezek fel.

Sárién is.

Novotny Tihamér

Pitypanguniverzum

Kalocsai Enikő festőművész világáról

(Budapest, San Marco Galéria, 2023. március 3–24.)

Kalocsai Enikő festőművész értelmezésében az univerzum lent van a talpunk alatt. Ott fészkel a lépéseink, a tekintetünk ereszkedéseiben, a pitypangos mezőket, kerteket, réteket, szántókat és városi gyepszigeteket, betonréseket vizsgáló gömbszemeink kozmoszmintájú receptoraiban, ahol – mint a bolygók s a csillagok – sárgán virítanak a gyermekláncfű virágai, és fehér ejtőernyőkként szállnak a levegőben érett terméseinek bolyhos bóbítái, repítőszőrös időkapszulái, megnyitván számunkra az eget, kinyitván számunkra a táguló világ-egyetem elképzelt dimenzióit.

Íme, egy alkotó, aki mindig is a kontempláció, a szemlélődés, az elmélyülés, az elmélkedés – magyarul: az emelkedés, az emelkedettség – folyamatában érzékelt fény–szín–tér képeit kereste és vetítette, sokszorozta vászonra, papírra, formázta tárgyakká, alakította térberendezésekké.

Mert Kalocsai Enikő szenzibilis műveinek gondolatai által – lám-lám, ez nála a fogalmi beállítottságú érzéki konceptualizmus – mint archaikus utazó érkezik az örök jelenbe, s egyúttal lelki-szellemi emberként tér vissza a folyamatos múltba, mert tudván tudja, hogy a jövő az az illuzórikus kapu, amelyen át megszűnik a határ a kinti és a benti, a tegnapi és a mai világ között. Másképp fogalmazva: „a múlt ráharap a jövőre” (Henri Bergson). Mert: „ami lent van, az megfelel annak, ami fent van, és ami fent van, az megfelel annak, ami lent van, hogy az egyetlen varázslatának műveletét végrehajtsd. Ahogy minden dolog az egyből származik, az egyetlen gondolatból, a természetben minden dolog *átvitellel* az egyből keletkezett” – magyarázzák a Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított *Smaragdtábla* valamelyik vízözön után íródott, egy ókori egyiptomi sírban fennmaradt sorai.

Valóban, Kalocsai Enikő 2016-tól datálható *pitypangnaplója*, *pitypanguniverzuma* számtalan variációban nyújt átjárást téren és időn, ugyanis festményeit és gyermekláncfű herbáriumait látva nappali napját nappali éjjé varázsolva jár-kél a földről az égbe és onnan vissza a földre csillagrétjeinek és csillagmezőinek

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) művészeti író.

mikro- és makrokozmoszában az éles horizontokat szfumátós látóhatárokká, megragadhatatlan átmenetekké alakítva. Minden az egyből ered, és minden az egybe igyekszik, az egyhez tér vissza, ez a virág létének, felfelé törekvésének szimbolikus értelme és lényege, mert a virág, mag- és lélekszimbólum is egyben. Ha nem halsz el, nem éledsz újjá, és halhatatlan szellemi lelked nem jut el a teremtőjéhez.

Emlékezetembe idéződik a művésznőnek egy 2017-ben készült nagyméretű festménye, pontosabban egy négyzethálóba rendezett, kilenc darab 70×70 centiméteres vászomból szervezett kvadrát képegyüttese, filozofikus, egyben érzéki gyönyöröket keltő kertje, azaz szakaszolt vegetációs időfázisokat mutató folyamatoműve, ahol a középső tábla – nyilván a semmi a minden célzattal – hiányzik, mert az egy üres fehér felület. Tehát ebben a zöld-sárga pitypangmátrixban a virágzás és szaporodás körforgásának nyolc látványos mikro- és makrojelene kerül megörökítésre.

De ha az alkotó weblapjának galéria mappáját nézegetve a régebbi, az egészen korai munkáit vesszük elő, még inkább meggyőződhetünk arról, hogy az ő világát mindig is ez a természeti vagy inkább a természet-megfigyelésből eredeztethető kontemplációs szemlélet jellemezte. Emberi figurát jószerivel nem is látunk ezeken a vázlatokon, akvarell- és krétarajzokon, illetve festményeken, csak elvont, alapszínekre (rendszerint kékekre és vörösökre) redukált meditatív természeti konstrukciókat, szerves eredetű biostruktúrákat, valamint fluid, olvadékony, inkább absztrakt, mint ábrázoló jellegű kompozíciókat, vagyis a megfigyelő naplójegyzeteit, lírai etűdjeit, érzelmi és gondolat-jelenléteinek dokumentumait érzékeljük, amelyekben olykor-olykor felsejlik egy-egy arc, egy-egy maszk titokszerű látomása is. S hogy általában mennyire idegen a művésztől az emberi test kontemplációt zavaró jelenlétének ábrázolása, az még azokból a 2000-es évek végén készült írásképszerű, szürrealisztikusan filigrán vonalrajzaiból is kiderül, amelyek látszólag szellemlétszerű bizonytalan alaktörödékeket, lebegő figurakezdeményeket, tárgyakat, történeteket *írókáz*nak, *szür-hímez*nek a papírra. Hiszen a cél nem az „életképben” tételeződik, hanem a helyettesítésben, a rejtőzködésben, az enigmatikus áttételben, a kalligrafikus majdnem absztrakt jelszerűségben fogalmazódik meg. „A vonalnak önmagában nincs sem anyaga, sem szubsztanciája, inkább nevezhető valami szelleminek, mint valami anyagnak” – idézi Walter Isaacson Leonardo *A festészetről* szóló írásának egyik megállapítását.¹

Ez a tétel éppúgy igaz a színmező-, színduktus-, színkalligráfia- és színgesztusszerű konstruktív, geometrikus és „orfikus” műveire, mint az égfelületeket, felhőket, légköröket, csillámló, áramló vízfelszíneket, illetve valóságghű autós visszapillantó tükröket, jobban mondva rafinált tükrörszituációkat ábrázoló munkáira. Azaz nincs ember – csak a szem, a nézőpont jelenléte – a képeken. Néhány kivétel azért akad, történetesen azok a foncsorozott napszemüveget viselő arcok, amelyek a tükröződések által maguk is a táj részeivé, hordozóivá válnak.

Kalocsai Enikő körülbelül két évtizedet töltött a fővárosban: a kisképzőben üvegszakon végzett, a Képzőművészeti Egyetemen pedig Maurer Dóra segítette lépéseit. Valószínűleg ezek a hatások erősítették meg benne az analizáló, a dolgokat körüljárni igyekvő, a jelenségek mögé tekinteni akaró hajlamot, valamint a folyamatok, az áramlások, a tükröződések, az áthatások, a mértani felületek, a szín- és fényt tanulmányok, illetve a természeti struktúrák iránti érdeklődést. Nem véletlen, hogy példaképei között találjuk Vermeert, Rothkót, az impresszionistákat és a kortárs Chilf Máriát, valamint elméleti alapállásként a konceptualizmus stíluskategóriáját.

Ám miután visszaköltözött szülővárosába, Salgótarjánba, újra a természet közelébe került, s az ismerős kinti világ újfent (mondhatni fokozatosan) beköltözött emberi bensőjébe. Így, a természetet absztraháló nem konvencionális értelemben vett geometrikus formastruktúráit lassan átváltotta, lecserélte a tiszta természeti jelenségek analitikus vizsgálatára és valóságillúziót keltő ábrázolására. Nem csoda hát, ha azóta fehér felhő-, kék ég- és visszfényes vízképei, piros paradicsom ciklusai, zöld-sárga-kék pitypangos festményei egyszerre absztrakta és valóságűen konkrétak, egyértelműen koncepciózusak és látvány centrikusak lettek. Sőt, a művész néhány évvel ezelőtti Diósjenőre telepedése után, ezek a jellemzői pitypangos ciklusában még inkább felerősödtek. Bár Kalocsai Enikő nemcsak otthon, de nyaranta hazai és külföldi művésztelepeken is alkot (folyamatosan legfőképp Érden), ahová viszi magával témáját, technikáját, világát, és úgy képes dolgozni, mintha otthon, a szabadban lenne.

Érdekes jelenség ez! Valamikor Imreh Tibor (1952–2010) tengeralattjárós képei kapcsán – amikor is a televízió képernyője előtt ülve ismeretterjesztő filmek alapján színes pasztellal festette meg az óceánok habjain úszó impresszionisztikus elevenségű, a valóság illúzióját keltő „hadibálna” ciklusát – nevet is adtam e fura módszernek, egyszersmind stílusnak, s megalkottam a *konceptuális plein air* fogalmát. Most tehát úgy érzem, hogy ez a terminus technicus Kalocsai Enikő pitypangos festményeire is igaz.

De mit is kell ezen értenünk? Konceptuális plein air jelzővel akkor illethetünk egy képet, ha annak lényege nem a tárgyszerűségében, hanem gondolatosságában rejlik. Vagyis a mű nem a szabadban készül, mégis hordozza a megfigyelés és az elemzés következtetései által ismételterhető, tautologikus, azaz ugyanazt mondó, ám variálható elemeit, valamint a bármikor előhívható és egymásra építhető új és új összefüggéseket és változatokat teremtő transzparens rétegeit. A hatás tehát olyan, mintha a festmény a szabad levegőn készülne, a technikai eszközkészlete és a jelrendszer szövege azonban becsomagolható és szállítható, majd a koncepció jegyében bárhol, bármikor kibontható, elővehető, módifikálható, másítható.

A konceptuális plein air stíluskategóriába sorolnám azoknak a művészeknek az alkotásait, akik a természet-kozmosz-galaxis tárgykörben, tisztán festői eszközökkel (Tilless Béla [1932–2018], Körösi Papp Kálmán), választott, például vertikális irányú motorikus színgesztusokkal, csurgatásokkal (Karsch Manfred),

vagy sötét alapon sárga porfesték-hintéssel, magokkal és pöttyözésekkel (Wrobel Péter) érnek el a valóság illúzióját keltő rendkívüli érzékenyséű univerzumképeket.

Alkotónk tehát különféle méretű hengerekkel, szivacsokkal és ecsetekkel, általában hígított akrilfestékekkel (zöldekkel és a zöldeket erősítő, mélyítő és/vagy világosító kékekkel, sárgákkal, valamint fehérekkel), illetve akril lazúrokkal dolgozva hozza létre más és más koncepciójú, illetve nézőpontú absztrakt jelekből, rétegződő felületekből (szín-tér-fény szeletekből) összeálló, a valóság illúzióját keltő pitypanguniverzumait. Az ő értelmezésében a pitypang egyik neve csillagvirág, ezért áll minden képe oly érzéken közel a csillaguniverzum asszociációjához. Mindenesetre az érdekesség és a bizonyíthatóság kedvéért utánanéztam az interneten e gyom- és gyógynövény névváltozatainak.²

Tehát a *Taraxacum officinale* magyar elnevezései a következők: bárányleveles, barátfejfű, barátfejfű, barátfő, barátfű, békasaláta, békavirág, bimbófű, buborékfű, buglyosvirág, cikória, cikóriavirág, csattogógaz, csürkevirág, disznókék, disznósaláta, ebtej, eszterláncfű, éjjelilámpa, gyermeklánc, gyermekláncfű, kácsavirág, kákics, kikirics, kislibavirág, kotlóvirág, kutyavirág, lámpavirág, láncfű, lánc-lapi, marcivirág, oroszlánfog, oroszlánfogfű, pampula, papatyi virág, pimpiparé, pipevirág, pimpó, pimpónya, pitypang, pongyola pitypang, raponc, saláta, sár-virág, tejesfű, törpe sárgacikória, tyúkvirág, vadsaláta, vakulócsirke, zsidovirág. És ha belegondol az ember, hogy micsodás történeti-etimológiai háttérszövegei, magyarázatai lehetnek ezeknek a kifejezéseknek, szinte beleborzong az elménk e képzeletfelgyújtó változatosság láttán, hallatán. Enikő szempontjából nézve elég, ha kipróbáljuk, hogyan is hangzik például az, hogy: bárányleveles-univerzum, buborékfű-univerzum, eszterláncfű-univerzum, lámpavirág-univerzum, tejesfű-univerzum. A kutyatej elnevezés viszont több szempontból sem szerencsés: egyrészt a növény nem a kutyatej nemzetségbe tartozik, másrészt ezt a nevet használva könnyen összetéveszthető a farkas kutyatejjel, amely a gyermekláncfűvel ellentétben mérgező tejelő növény. Harmadrészt, hogyan is venné ki magát a kutyatej-univerzum kifejezés?

De Tóth Viktória egyik írásában találtam más érdekességeket is a világhálón, amelyek újabb megvilágításba, legendai összefüggésrendszerbe helyezik Kalocsai Enikő pitypanguniverzumát. Például ezt a hagyományt: „a monda szerint Isten egy angyalt küldött a földre, hogy megkérdezze a növényeket, hogyan szeretnének kinézni. Minden növény nagy, szépséges, piros, kék vagy fehér virág akart lenni, csak a pitypang nem tudta eldönteni, hogy milyen legyen – ezért az angyal adott neki még egy napot a gondolkodásra. A pitypang imádkozva próbált döntést hozni. Láta maga előtt a Napot, aminek elvárásolta a szépsége, ezért úgy döntött, hogy sárga és gyönyörű akar lenni, mint ő. De aztán este meglátta a Holdat, ami szintén megtetszett neki, ezért inkább úgy gondolta, hogy kerek, fehér és áttetsző lenne. Végül a pitypang felfigyelt a csillagokra, akik szintén elnyerték a tetszését, így már végképp nem tudott dönteni. Mikor visszatért az angyal, a pitypang szomorúan elmondta neki mindezt.

Végül Isten úgy döntött, teljesíti a pitypang összes kívánságát: eleinte sárga, mint a Nap, aztán fehér és gömbölyű, mint a Hold, végül mikor elfújjuk, a bőbiták úgy szóródnak szét a szellőben, mint a csillagok. Régen úgy tartották, azért ilyen erős a pitypang gyógyító ereje, mert egyesül benne a Nap, a Hold és a csillagok ereje.”³

De „a pitypanghoz számos népi babona [is] köthető, leggyakrabban szerencsehozó, *kívánságteljesítő* vonatkozása miatt foglalkoztak vele: a hiedelmek szerint, ha az érett pitypangot elfújjuk, a szélben szálló bőbiták teljesítik a kívánságainkat. *Időjóslásra* is gyakran használták a pitypangot, ugyanis, ha szép, napos idő közeledett, a pitypangok kinyíltak, míg a virágok bezáródása jelezte a felhős, esős idő közeledtét. Egy másik jósló játék volt az, mikor a pitypang érett terméseit kellett lefújni a [szár végén található tőrózsáról]: ahányszor fújni kellett, hogy minden pihe leessen, a játékos annyi évig élt.”⁴

Előttem van az a fénykép, amelyet a 2017-es Érdi Művésztelepen készítettem Kalocsai Enikőről. Akkor ösztönösen arra kértem őt, hogy álljon oldalról az egyik frissen festett pitypangos képe elé, és tegyen úgy, mintha elfújná az egyik termőre fordult virág repítősörös bőbitáit. Azt kívánom tehát, hogy legyen még sok élete az alkotáshoz! És vegye észre a levágott pitypangszárok tejgyűrűiben rejlő tejútképző látványelemeket is!

1 *Leonardo Da Vinci – A zseni közelről*. Budapest, 2018, Helikon, 355.

2 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Gyermekl%C3%A1ncf%C5%B1>

3 <https://www.hellovidek.hu/gasztromesek/2022/05/06/filleres-es-szuperegeszseges-igy-keszul-erre-jo-a-pitypangszorp>

4 Uo.

A duchamp-i világ felelevenítője

Hommage a Duchamp. Fotóalapú válogatás Tóth Csaba gyűjteményéből

Budapest, 2023, B32 Galéria és Kultúrtér

Habár jogászként indult a pályája, mégis a televíziózás mellett kötött ki dr. Tóth Csaba a jelen gyűjtemény létrehozója, a konceptuális művészet elkötelezett híve. Kezdetben senior ügyvédként kereste a kenyerét, média és távközlési joggal foglalkozott. Majd gyors huszárvágással „nyergelt” át a televíziós iparágba, regionális jogi igazgatója volt több hazai tévés társaságnak (Chello Central Europe, AMC Networks Central and Northern Europe). Számos ismeretterjesztő sorozat, magazinműsor és talkshow kreatív producerei feladatait látta el, mindamellettt magyar játékfilmek tárproducereként, dramaturgjaként is dolgozott.

Az iparágban szerfelett sikeresnek számító szakember hivatása mellett rajong a képzőművészetért. Különösen a kubista, szürrealista és dadaista Marcel Duchamp munkásságáért. Tóth Csabával Kovács Gabriella, a Magyar Rádió korábbi munkatársa, szerkesztő riportere beszélgetett a *Hommage a Duchamp* című kiállítás apropóján. A B32 Galéria és Kultúrtér honlapján fellelhető riportból kiderül, hogy mind Duchamp életműve, mind gondolkodása erős hatást gyakorolt Tóth Csabára. „A Duchamp-életművel való első találkozás pillanatától lelkesen gyűjtöttem a róla szóló monográfiákat, könyvritkaságokat, mindent tudni szeretnék róla” – olvasható az interjúbán.

Nem véletlenül irányult a figyelme a 20. századi művészet egyik, ha nem a legnagyobb „lángelméjére”. A klasszikus művészet esztétikai programját leromboló Duchamp nem kötötte magát egyik irányzathoz sem. Tömérdek műfajban dolgozott, szinte mindent kitalált, ami a háború utáni alkotókat is érdekelte. Kezdetben rajzolt, majd kubista jellegű képeket festett, a direkciónak az élményét próbálta meg feldolgozni. Pályájáról szinte csak szuperlatívuszokban, sokrétegsége miatt nagy vonalakban érdemes beszélni. Ezerkilencszáztizenhétben készítette el – azóta legendássá váló – porcelán piszoárját. A tréfás kedvű Duchamp a hátuljára álnevet írt, majd elkeresztelte *Forrásnak*. Az alkotó maga sem gondolta volna, hogy hétköznapi tárgyával fenekestül felforgatja a művészet világát. Duchamp, aki egyik alapítója volt a Független Művészek Társaságának,

TAKÁTS FÁBIÁN (1987) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán végzett művészettörténet szakon. Szakterülete a 20. század művészete.

Eva Kot'atková: A beszélő tárgyak sorozat darabja, 2013 (kollázs, 65×65×10 cm). Fotó: Barbay Csaba

Gerhes Gábor: Álló óra a Sok természet-sorozatból, 2008 (digitális fotó, lambda print, 40×50 cm).
Fotó a művész jóvoltából

annak New-York-i kiállítására nevezte be a tárgyat. Csalódásul vette tudomásul, hogy munkája nem nyerte el a kurátorok tetszését, ezért haragjában lemondott tagságáról. A később elveszett piszoárról Alfred Stieglitz fotóművész, Duchamp jóbarátja készített fekete-fehér képet, világszerte ismertté téve a talált tárgyból művészeti alkotássá avanszált *Forrást*. Marcel Duchamp vécészséje nyitott igazán utat a ready-made műfajának, amely szerint bármilyen köznapi tárgyból műalkotást lehet „faragni”, és azt beemelni a kortárs művészetbe, kiállítani.

A B32 Galéria és Kultúrtér kiállítóterében látható műalkotásokról készült fotók a megkerülhetetlen hatású alkotó munkássága előtt tisztelegnek. „Olyan munkákat válogattunk Ébli Gáborral, a tárlat kurátorával, amelyek valamilyen módon – általában persze viszonylag távoli asszociációkkal – reflektálnak vagy emlékeztetnek a duchamp-i világra, illetve hasonló megközelítéseket alkalmaznak...” – mondta Kovács Gabriellának Tóth Csaba. A tárlaton néhány nemzetközi és hazai ismertségnek örvendő névvel fogunk találkozni. Többek között Marcel Dzama, Stano Filko, Dezső Tamás, Esterházy Marcel, Felsmann István, Gerhes Gábor, Kútvolgyi-Szabó Áron, Puklus Péter, Tranker Kata fotókon megörökített alkotásait láthatjuk. Az Hommage a Duchamp három generációnyi alkotóművészt vonultat fel, a hetvenes évek neoavantgárdjától a mai kortársakig.

Amilyen sokféle megközelítéssel dolgoznak ezek az alkotók, annyira színesek formailag és technikailag az egyes munkák. Némelyik fotómontázsszerű, mások konceptuális jelleget öltenek, pop-art-osak vagy fotódokumentaristák. Van, amikor csupán egy álló óra adja a kép tárgyát (Gerhes Gábor: *Álló óra*. A Sok Természet sorozatból, 2008), más alkalommal sok apró tárgyból (kalapács, kisautó, lakáskulcs, plüssgér) áll össze egy majdhogynem szabályos kör (Esterházy Marcell: *The circle is not round, 70 objects scanned from the period 2002–2012*).

Tóth Csaba a vele készített interjúban töredelmesen be is vallja, hogy kollekcióját sokféle irány képezi. A diverzitás ellenére az Hommage a Duchamp műveit mégis több minden összeköti. Erre Ébli Gábor figyel fel, aki szerint van bennük egyfajta titokzatosság, nyelvi és vizuális trükkök. Ébli szerint ugyanakkor olyan ismert tendenciákból táplálkoznak, mint a dadaizmus és a szürrealizmus. Tóth Csaba gyűjteményének válogatott darabjai ilyenformán is kapcsolatba hozhatók Marcel Duchamp munkásságával. Egy olyan polihisztornak is nevezhető alkotóéval, aki a fentebb említett irányzatokhoz ugyan nem kötötte magát, szellemiségükből mégis ihletet nyert az alkotáshoz.

A kiállítások „forgatagában” ritka, amikor valaki a gyűjteményét teszi mindenki számára látogathatóvá. A művészeti irányultságú és Duchamp-ot tisztelő Tóth Csaba fotói ilyen értelemben is különlegessé teszik a tárlatot.

Így élünk mi

2. rész, kedd*

A lány a hajszőkítő balzsam után kutat a bevásárlószatyorban. Hajszőkítő samponnal együtt kérte, felírta a bevásárlólistára. A bevásárlólista a konyhában függ, a parafatáblán. Eleinte egy hevenyészett, kézzel írott lista volt. Gondos összevisszaságban (és ez nem ám *oximoron*, mert az összevisszaságnak is lehetnek minőségi fokozatai, hát a gondos összevisszaság e tekintetben a skála legfelső fokán helyezkedik el) voltak rajta fellelhetők a megvenni szükséges dolgok. Ennélfogva lehetett a boltban futkosni fel-alá hosszasan, míg végül minden megkerült. Nagy boltban különösen sok időt felemésztett a fel-alá futkosás, mert nagy boltban nagyok a távolságok. Viszont a választék is nagy, ami tekinthető a nagy távolságokért járó ellenértéknek.

Idővel a bevásárlólista már oszlopokba rendezetten tartalmazta a különböző bolti részlegeken fellelhető árucikkek nevét. Igaz, néha nehéz volt *distinkciót* tenni, mi melyik oszlopba kerüljön. A hajszőkítő balzsam (és sampon) inkább az illatszerek oszlopába vagy inkább a gyermekekébe. Megegyeztek, amikor már annyira nagyok lettek, akik eladdig kicsik voltak, hogy nem a különálló babarészlegről kellett számukra vásárolni, akkor a „Gyermekek” oszlop meg lesz szüntetve. És meg lett szüntetve.

A lista további minőségi javításon ment keresztül, amikor már egy számítógépes dokumentumba begépeltek az egyes oszlopokat, majd kinyomtatták a táblázatokat. Hogy környezetbarát legyen, az A4-es lap mindkét oldalára került egy táblázat, s amikor az egyik oldal tele lett, akkor a másikon lehetett folytatni. Innen már mindössze egy ugrás volt az az *innováció*, hogy a minden alkalommal beszerzendő áruk nevét is nyomtassák rá, s nem kell hetente külön rávezetni kézzel, például vaj vagy banán.

Az asszony találmánya, hogy legyen előre kigondolva a heti menü, és ahhoz legyen megírva a bevásárlólista. Mert különben, *hajjaj*. Minden megvételük

GERZSENYI GABRIELLA (1977) író, jogász, östermelő. Legutóbbi könyve: *Három lábbal a földön* (2023).

* A sorozat egyes részei önállóan olvashatók, sem kronológiai, sem egyéb kapcsolat nincs köztük a szereplők azonosságán túl.

a boltban, mi szem s szájnak ingere. Micsoda pazarlás. A környezetnek is rossz, megy a sok maradék a szemébe. Így aztán előre megírják, egy egész hétre, mi lesz ebédre, mi vacsorára. A hétköznapi ebédet régebben könnyen el lehetett intézni: gyerekek az iskolában, szülők a munkahelyen. Se gondolkodni nem kellett rajta, se bevásárolni, se készíteni. Se mosogatni.

Aztán amikor járványidőszak miatt otthon kukolt az egész család, akkor jött a neheze. A *feketeleves*. Nem pontosan a színe szerint, hanem hogy nehézség. Ki kellett gondolni, megvenni a hozzávalókat, elkészíteni, elraktározni a maradékot (esetleg újra felhasználni valamilyen más fogáshoz), elpakolni, mosogatni. *Hajjaj*, ismételten. Mert amíg legalább megfőzött a bejárónő, az Ilonka, addig csak a kigondolás és a beszerzés maradt az asszonyra. Abból is inkább a kigondolás. A beszerzés a férfi dolga volt. Mindig lelkiismeretesen teljesítette a küldetést, mindent beszerzett a listáról, kevés kivételtől eltekintve. Előfordult, hogy valamiből készlethiány állt elő. *Deficit*, mint a szocializmusban. Arra is volt példa, hogy átrendezték a boltot, és nem találta meg, ami a listán szerepelt. Olykor pedig megesett, hogy sorban állás közben vette észre, kifejejtett valamit, s már rest volt visszamenni érte. A férfiak *idegileg* nem bírják a bevásárlást.

Később az Ilonka is elmaradt, nem járhatott a házakhoz, amíg tombolt a vírus. Főzött tehát az asszony, amennyire éppen az idejéből futotta. A konyhapulton jól elfért a laptop, ment benne az értekezlet, rotyogott az étel a tűzhelyen. Mosogatni is lehetett fülhallgatóban, csak ha neki volt mondandója, akkor el kellett zárni a csapot, mégse gondolják a kollégák, hogy egy *vízésés* mellett üti el az idejét (*vizelés* közben se). A gyerekek is otthonról tanultak, otthon ebédeltek. A kigondolás egy bizonyos idő elteltével aztán akadozott, mert mégse lehet minden áldott nap túróscsusza. Vagy palacsinta. Harcolni kellett, hogy meg egyék az aznapit. Az asszony mindig énekelte, „ez a harc lesz a végső”, de utána úgy alakult, hogy nem az lett a végső, mert másnap is, sőt harmadnap is folytatódtak az összecsapások.

Az asszony barikádot emelt a konyha bejáratánál, csatasorba állította a serpenyőket, lábasokat, tálakat. A férfi az asszony oldalán harcolt, a távol-keleti gongot vette maga elé pajzs gyanánt, és a gongütő volt a szuronya. Kicsit degenerált szurony volt, mert kifejezetten szúrni nem lehet vele, ugyanis a vége ronggyal van bebugyolálva. Azzal kell gongatni, lágyan paskolni vele a gongot, ami ettől szépen bűgő hangot ad. Ez békeidőben az étkezésre hívó jel. Háborús időkben előléptették pajzssá, de jámbor természetű volt, elájult a vér láttán, és többször kérte a karkedvezményes nyugdíjazását.

A gyerekek támadtak, de nem tudtak átjutni a barikádon. A konyha felől hagyma, burgonya, fagyasztott zöldborsó és mandarin formájában hullott rájuk a lövedék és a bomba. Az időközben nyugalmazott gong pedig erőteljesen gongatott a fülükbe. Amikor látták, küzdelmük reménytelen a túlerővel szemben, cselhez folyamodtak. Visszavonulót fújtak, kimasíroztak az előszobába. Az asszony lebontotta a barikádot, a férfi visszatette a fali kampóra a gongot. Ekkor a gyerekek újfent rohmoztak, és simán bejutottak a konyhába. Ott megkísérelték

a szabotázs eszközéhez folyamodva meghiúsítani az aznapi menüt. Megtorpedózni. Az asszony kénytelen volt aláírni a békediktátumot, aminek harmadik pontjaként mégis lett palacsinta. Első pontjaként a leves nem kötelező. Második pontjaként a második se.

„Egye fene – rikkantott az asszony –, akkor sütök a *mítng* alatt palacsintát.” Természetesen az elején még be kellett köszönni kamerával. „*Gúd mórning, diör kollígsz!*” A főnök késett egy kissé, feltehetőleg másik mítingen ülésezvén. Így hát egyelőre nélküle. Heherészés, mosolygás. Hogy vagyunk, hogy vagyunk. Már csak vége lesz egyszer. Hogyne, az időjárás is jobbra fordul. És a hírekben? Hallatlan, hogy mik vannak. Igen, hálózati fennakadások a központi szerveren, naponta többször is. Egy óvatlan pillanatban aztán *supsz*. Volt kamera, nincs kamera. Sőt, a hangot is lenémította. A konyhai robotgép hangját mégse közvetítse. Bekeverte a tésztát. Időközben befutott a főnök, indult az érdemi rész. A beruházás, a feltételek teljesítése tekintetében és az időbeli keretekre is figyelemmel, előreláthatólag késedelmet szenved majd. Csak a pénz el ne apadjon, hogysisne. Elkészült a nagy halom palacsinta.

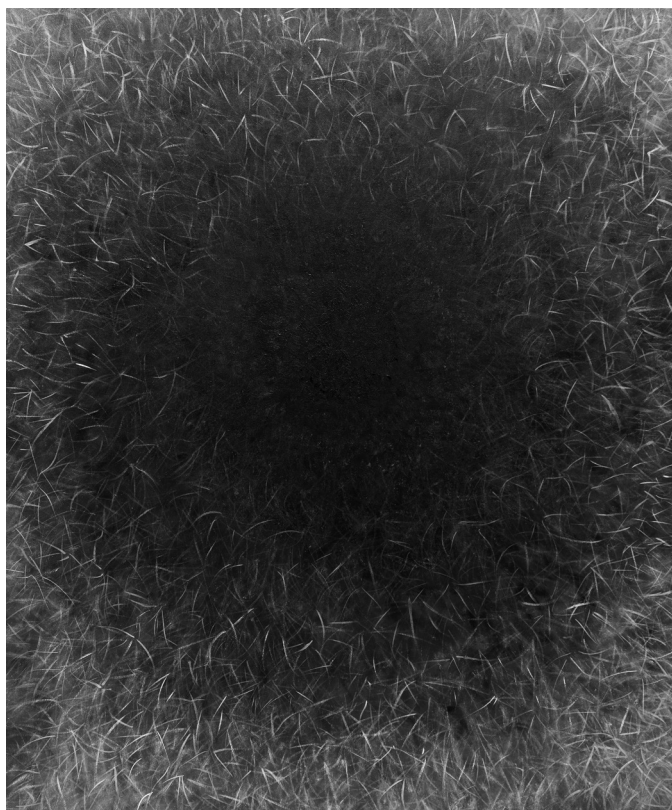
Előkerül a szatyorból a balzsam és a sampon. Kért a gyerek hajszőkítő *spray*-t is, de csak az üzletben derült ki, a ráragasztott címke apró betűs részét is elolvassva, hogy azt kiskorúak nem használhatják. Tizenkét éves vitathatatlanul kiskorúnak tekintendő. Pedig a lány szeretne *szőkülni!* Kiskorában szőke volt, vajon mostanra miért barnul. Az asszony szeretne *szűkölni*. A gyerek nem tudja, hogy bár kiskorában valóban szőke volt, és nemcsak szőke, hanem fürtös-göndör (mostanra sima lett), újszülöttként igenis barna volt a haja.

Kerül azért a vásárfiak között néhány zacskó keksz is. Holott a bevásárlólistára ezek nem lettek volt feljegyezve. A férfi szíve mindenesetre az üzletben el-lágyult a háztartási és a győri láttán. Másfél évtized után végre egy kis hazai. A fiú sompolyog arrafelé, a szatyor közelébe igyekszik férközni, mert az nem járja, hogy neki ne jusson a hazaiból. Túr bele a zacskók közé lendületesen. Egyszer csak hirtelen felvigyorog. Vigyor ez, nem vitás, nem mosolygás, nem nevetés. Egy csöppet diadalmas, egy csöppet gyanakvó vigyor. „Hát itt vagy!” – így a kamasz, mire az asszony és a kishúg kíváncsian várják, mi rejtőzik még a táska alján.

A fiú kiemeli összezárt markát. Lazán van csak összezárva. Mint amikor valaki legyet fog a pusztá kezével, de nem akarja rögvést a halálba küldeni, hát nem szorítja teljesen össze a markát, mert az esetben a légy trancsírozás által lenne elveszejtve. Valamit fog a markában. A mutatóujja és a hüvelykujja formálta karika közepén egy nem szabályos kör alakú lyuk tátong. Abban a lyukban megjelenik egy zöld csáp. Talán bizony szöcske. A csáp egyre nyúlik kifelé, sehogyan sem akar véget érni. Már vagy harminc centimétert láttatni enged magából a különös lény, amikor a csáp szélesedni kezd. Széles lapáttá alakul, miközben az elsőnek kidugott vékony csáprész visszapöndörödik kör alakba, megtámaszkodik a kisujj középső csontján. A lapáton nyolc pötty csillog. Pislognak. A kéz még jobban lazít a fogáson, hogy helyet engedjen a tizenhat aprócska,

rövid lábnak. Amikor az egész kis élőlény kimászott a markából, a tenyerére helyezi, és illedelmesen bemutatja a szülőanyjának, illetve a testvérhúgának: „A rákonda.” Majd magyarázatképp hozzáteszi: „Tegnap délután szökött el a meséből, azóta nem tudtam befejezni a történetet. Pedig már csupán az utolsó fejezet van hátra, amikor a rákonda *öjmöklődik a penigóval.*”

A rákonda sűrűn pislog, igyekszik ártatlan képet vágni, mintha maga sem értené, mi módon került a meséből egy bevásárlószatyor mélyére. Az asszony udvariasan feléje nyújt egy háztartási kekszéből letört darabkát. A vendéget illik megkínálni ugyebár. A rákonda elhárítja a szíveslátást, mutatja, kezek híján a lábai segítségével: vigyáznia kell a vonalaira. A lány ad neki egy cukormentes rágógumit, azt hátha szabad. A rákonda elfogadja, csámcsogni kezd. A kamasz elindul a szobája felé, közben motyog a rákondának: „Ne izgulj, nem írtam félelmetesre a penigót. Csak egy kis öjmöklődés lesz, utána pihenhetsz.” A rákonda bazsalyog, és csámcsog tovább. A lány magára zárja a fürdőszoba ajtaját. Zubog a víz a kádba, pattan az új sampon kupakja, kezdődik a *szőkülés.*

Mohai V. Lajos

Tudom, egyszer elröppennek

Nemes Nagy Ágnes-hommage

A madarak, a madarak,
tudom, egymásnak zenélnek,
ahogy egymást megszólítják,
gyönyörük abban föléd.

A madarak, a madarak,
az ablakrésen benéznek,
tudom, nem rám kíváncsiak,
hanem csak tovább zenélnek.

A madarak, a madarak,
a kertben karéjban állnak,
tudom, egyszer elröppennek,
elröppennek, s messze szállnak.

A körték kis gömbje

Körték a fűben, ernyedt sötétben,
fonnyadt-lehulltan az avarban szét.
Messzi szél hozza húros zenéjét,
hogy megtöltse az évszak hidegét.
Fonnyadt-lehulltan, ernyedt sötétben
körték kis gömbje szerte-szanaszét.

MOHAI V. LAJOS (1956) József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Szótlán kórus* (versek, Budapest, 2022).

Falusi házak

Csontig kihúlnak:
falusi házak,
fáznak magukban
hidegben állnak.

Egyedül szélben,
mellmagas hóban,
négy mézsfehér fal
túr megadóan

*kék hajnalon
csörgő jeget,
széltől hangos
ereszeket,
hörgő kéményt,
száraz eget,
fémes fényű
hó-felleget.*

Fáznak magukban
hidegben állnak,
csontig kihültek:
falusi házak.

A házsor

A házsor szegélye a járda köve,
az esőcsatorna szegélye az ég,
a zsindelek púpján felhők ülnek,
és a szélkakast forgatja a szél.

Mangi naplója

Volt Zalaegerszegen egy ház az Ola u. 14. sz. alatt, amely két szentet is adott a magyarságnak a 20. század közepső harmadában. Nem kanonizált szentet, de igazolhatóan szent életű, ún. *fehér vértanút*. A ház a Kováts család ősi fészke a részben még falusi életet élő városrészen, „Ola-külvárosban”.¹ A porta a kisbirtokos gazdálkodáshoz jól beállított gazdasági egység volt. Tágas udvarán és kertjében megvolt minden, ami az élet szolgálatához kellett: istálló, ólak és baromfiudvar; faragóműhely, magtár, pajta és kocsiszín; gyümölcstároló, mosókonyha, pince és hatalmas padlásfelületek. Az udvar végében tiszta vizű, láncos-karos kút itatóval. Kinn a határban szántók, kaszáló, legelő, a Gógán hegyen szőlő lakható hajlékkal, pincével, istállóval, méhessel, gyümölcsössele. A mindennapi munka alapja pedig az erős hit, szakmai tudás, jó szervezés és a szorgalom.

Akik ismerték a családot és a két lakóépületből álló otthont, azok igazi azilumként² emlegették a helyet. A múlt század első éveitől kezdve – miközben nemzedékek váltották egymást –, jó félévszázad alatt számtalan vendég lakója³ volt a háznak: tanárok és diákok, papi személyek, ápolt betegek, szegények és lakásbérlők is a kisebb épületben. (A második világháború végén, mikor biztonságosabb helyre, a szőlőhegyi hajlékba kellett kimenekíteni gyereket és felnőttet, idegenek – oroszok – költöztek be ideiglenesen az üresen hagyott lakrészekbe.)

KAPILLER FERENC (1955) író, szerkesztő, családtörténész.

- 1 „Zalaegerszegen, ifjúságom idején, erősen patriarchális volt az élet: a város »derékon alul« még faluban élt.” (Keresztury Dezső: *Emlékezéseim – Szülőföldeim*. Budapest, 1993. Argumentum, 48.)
- 2 Az épületegyüttest (s további utcaszakaszt) lebontották a nyolcvanas évek végén – ahogyan Szegeden is lerombolták volna a „legszögédibb szögédi” szülőházát 2004-ben(!) Alsóvároson. (Korabeli híradások szerint csak néhány órán múlt, hogy megmenekült az épület.) A párhuzam nem légből kapott, és nem véletlen: a „koalíciós időkben” Bálint Sándor (1904–1980) és id. Kováts Ferenc (1902–1982) Barankovics-párti képviselőtársak voltak (s jó barátságban) az országgyűlésben.
- 3 Az alább névvel vagy név nélkül említettek közül kimaradt például (diákként) a jezsuita Szabó Ferenc. Egy alkalommal vendége volt a háznak Nagy Ferenc miniszterelnök.

A család szoros kapcsolatban állt a főplébániával – ekkorra esik Mindszenty huszonhét éves zalaegerszegi működésének ideje is –, illetve az olai ferences rendház és a Jézus Szíve templom felszentelése után a rendtagokkal is jó baráti viszonyba kerültek.

Az egyik „fehér vértanú” családtag: ifj. Kováts Ferenc (1932–1958) – titokban egyszerű fogadalmas pálos szerzetes –, akinek életáldozata emlékeztet az immár boldoggá avatott Brenner János⁴ (1931–1957) vértanúságára.⁵ A másik szentünk Marton Boldizsár – a karmelita Marcell atya (1887–1966) –, aki elnyerte a „Tiszteletreméltó” címet,⁶ s akinek boldoggá avatási eljárása folyamatban van. Az itt bemutatandó emlékező naplót – fontos korrajzi és családtörténeti adatok mellett – az ő személye teszi különösen érdekessé és értékké. A hetvenkét oldalas, nagy alakú vonalas-spirál füzetben rögzített emlékfolyamnak mintegy felében, a 21-től az 55. oldalig „M. B.” a főszereplője. (Gimnáziumi tanárként 1914 szeptemberétől 1925 nyaráig lakott Kovátséknál – kivéve azt az időszakot, amikor az első világháborúban hadnagyként szolgált a balkáni/albán fronton.)

A napló írója Kováts Margit⁷ (1894–1979), „a házigazda leánya”, id. Kováts Ferenc nővére, aki koronatanúja Marton Boldizsár zalaegerszegi éveinek, benne lélektörténetének, azaz hivatástörténetének. De ennél még többet is állíthatunk „Margitka” személyiségéről, a *belső történetben* játszott szerepéről, hiszen nem egy mozzanatában annak aktív részese volt. S nem csak a napló szerint. Marcell atya hivatástörténete leírásában⁸ ezt találjuk a 43–44. oldalon 1950-ből:

„Tudósféle voltam, sokat utazott ember, kicsit művész is. Az irodalmat nagyon szerettem, de a nők írásait – lenéztem. Egy délután betoppant a szobámba a házigazdám leánya, eszes, finomlelkű teremtés, telve a legszebb, különösen vallásos kultúrával. Könyvet nyújt át; nagyon kér: okvetlenül olvassam el, mégpedig igen figyelmesen. – Nézem a címtábláját: valamiféle Kisded Jézusról nevezett Teréz nővér önéletrajza: Egy lélek története. Kissé ingerülten adom vissza a könyvet: Nem szeretem a nő írókat! – De ő csak erőlteti, olvassam el! Bosszúsan vetek véget a dolognak: – Főzőkanál való a kezükbe, nem toll! – Valami ilyesfélét mondhattam, de a leányka nem sértődött meg. Neki fontosabb volt:

4 Ferenc pápa 2017. nov. 8-án hagyta jóvá azt a dekrétumot, amely elismeri Brenner János vértanúságát. Boldoggá avatása 2018. május 1-én volt Szombathelyen.

5 Lásd Soós Viktor Attila: Párhuzamos vonások két hitvalló pap életében, vértanúságában (Boldog Brenner János és Kováts Ferenc életáldozata a kommunista diktatúra éveiben). *Vasi Szemle*, 2018, 6, 701–722; Kapiller Ferenc: „Szeretetből szenvedni” – Kováts Ferenc gencsapáti káplán életáldozata. Vasszilvágy, 2007, Magyar Nyugat Könyvkiadó; Szombathely, 2018.

6 Ferenc pápa 2013-ban, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén nyilvánította Tiszteletre méltóvá Marcell atyát. (A karmelita szerzetes egy évben született a kapucinus rendi Pio atyával.)

7 Kováts Margit – „Mangi” – jelen napló szerkesztőjének (K. F.) apai ágon (id. Kapiller Imre, 1928–1989) a második („mostoha”) nagyanyja –, anyai ágon (Kováts Anna, 1931–2000) a nagyapja nővére.

8 P. Marton Marcell Boldizsár: *Szépszeretet – Életem emlékei a Szűzanyában – Egy karmelita hivatás története*. Bécs, 1985, Christliche Innerlichkeit.

„egy lélek története”, ti. az én lelkem, amely annak a másiknak a történetén keresztül – még ha nő írta is! – majd csak megváltozik, enged a büszkeségéből s az ostoba előítéletéből!

A visszadobott könyvet nem vitte magával, hanem szelíden letette az íróasztalra, aztán még egyszer, kedves, könyörgő mosollyal rám nézett: – Nagyon szépen kérem, olvassa el! – azzal magamra hagyott. Én pedig bosszankodtam magamban: hogy ezek a nők mindenbe beleütik az orrukat stb. Megfogadtam, azért se olvasom el!

Nemsokára fogtam a sétatálcát, a kalapomat, ki a szabadba... Kisded Jézusról nevezett Teréz nővér! – Miféle apáca lehet az?! – De mit akar ez a lány is az én lelkemmel? – Mi köze hozzá?!... Pláne, mi köze van ahhoz a „Kisded Jézusról nev. Teréz” nővérnek?!

Nem tudom, pont ezek a gondolatok jártak-e a fejemben, a tény az, hogy mikor este hazamentem, első tekintetem a könyvre esett, amely ott az asztalom valósággal kínálta magát. Nem tudtam levenni a tekintetemet róla, pedig nő írta – és tény az is, hogy a többi könyv – klasszikusok, de modernek is –, mintha csak mind elbújtak, egyszerre csak eltűntek volna! Úgy látszik, nem akartak közösséget vállalni a „nő” íróval, aki hozzá még apáca is – így hát egyedül maradtam a „Kisded Jézusról nevezett Teréz nővérrrel”.

Fölvettem a könyvet még álltomban. Aztán elkezdtem olvasni... Nem tudom, mikor ültem le, de az olvasást nem voltam képes abbahagyni. A villany égett, és igen nagy csend volt körülöttem... – Ez a „nő” meghódított. Utána pár esztendő jött – a Kis Teréz után a – Nagy Teréz, a Nagy Szent Teréz után pedig – mindörökre az, Aki áldott az asszonyok között: a Kármelhegyi Boldogságos Szűz Mária.

Amióta Ő, ez a legutóbbi, írja az én szegény életemnek, vagyis inkább az én igen-igen boldog lelkemnek történetét – ez a „Nő” – Mária –, ez az igazi Író *beírja* lelkembe az Isten Igéjét tűzzel és anyai csókkal. Az Ige pedig megtestesül és bennünk lakozik, s úgy hívják: *Jézus*.

Eddig van! – A lépcsőfokokat azonban jól jegyezzük meg: Kis Szent Teréz – Nagy Szent Teréz – Mária – Jézus!... Igen ám! De ezalatt a pár esztendő alatt még sokat kellett fáradoznia a Szépszeretet Anyjának.⁹ – Meg is cselekedte.”

A „visszaemlékező napló” írása – időbeli-térbeli távlatból szemlélve és rögzítve a régmúltban átélt eseményeket – Kováts Margit esetében: rekonstrukciós tett. Megható, egyben figyelmeztető, mert példamutató az a szándéka és törekvése – naplóírással és az életben egyaránt –, hogy a széthulló világot, benne a széthulló életet és szenvedő lelkeket megmentse, visszavezesse a töredékességből az egészségbe, a teljességbe. Életére, sorsára, cselekedeteire meghatározó az a tapasztalata és fölismerése, hogy a világ, a történelem és maga az értelmes ember is, a diabolosz¹⁰ (szétszóró erő, maga a sátán) és a keresztben

9 Vö. „Anyja vagyok a szép szeretetnek...” (Sir 24,24.)

10 A 'diaballo' (gör.): 'szétdob, összeveszít, rágalmoz, rászed' szóból.

függő Megváltó¹¹ között van kifeszítve. A két végső ponthoz képest – kihez közelít, kitől távolodik – lehet értelmezni a „korszellemet”.¹²

Saját életében tapasztalja: „mintha sok minden széthullott, elveszett volna örökre”. Több naplója eltűnt; a legnagyobb fájdalommal arra a füzetre gondol, amelyben P. Marcell karmelitának „a Karmel útjára térésének leírása szerepelt”. Az „újra-újra” megírt naplónak beavatottként örülhetünk most. Igen; olvasása közben mi is tanúi lehetünk a szentség hírében álló személy „előtörténetének” küldetése betöltéséig, melynek lényege és foglalata: *a lélek működése és megnyilvánulása az életben*.¹³

E történettel párhuzamosan – finom összjátékkal, szellemi/lelki ütközetekkel, oda-vissza mozgással – bonyolult drámai családhistóriák keretében – kibontakozik előttünk egy másik hivatástörténet – legjobb dramaturg maga az élet –: a nagy ívű elbeszélést – ötven évnyi távolságból – két külön családi gyász, özvegyek és árvák sorsa foglalja keretbe. „Mostohás” családból indulva Kováts Margit nem a szociális munkában vagy az óvodás gyerekek körében (néhány évre igen), nem afrikai(!) misszióban, de nem is a szombathelyi karmelitáknál találta meg a számára kijelölt utat, hanem – éppen Marcell atya megerősítő szavai nyomán – új családjában. Özvegy apa mellett feleségként, öt gyermek számára „mostohaként”, de fölnevelő édesanyaként amit adni tudott, az a *lélekkel megszentelt élet*.

(K. F.)

*

„Miért félsz tehát magadra venni a keresztet,
amely Isten országába vezet?

A kereszt üdvösségünk, a kereszt életünk,
a kereszt ellenségeink ellen¹⁴ menedékünk.

...szívünknek erőssége, ...lelkünknek öröme.”

Kempis: *Krisztus követése, második könyv, 12. fej. 2.*

1951-ben, 57-edik születésnapomra írtam a kis naplószerűségnek első oldalára Kempis könyvéből ezt az idézetet. A könyvet '14-ben kaptam karácsonyra. Nagyon megszerettem. Talán nem is értettem, de éreztem azt, ami végigkísért az életen át. Ezen az 57. születésnapon döbrent meg az, hogy elrohant az élet. És – mintha sok minden széthullott, elveszett volna örökre a nehéz úton.

11 Vö. Jézus főpapi imájában: „Szent Atyám, [...] legyenek egy, mint mi.” Jn 17,11.

12 Itt meg kell említeni Prohászka Ottokár írásainak hatását. Csak néhány beszédes cím: *A szociális munka lelkületéről* (1912); *Sötét idők, fényes lelkek* (1914); *Az ember a viharban* (1915); *A világháború romjain* (1918); *A kommunizmus bukása után* (1919); *A szent tisztaságról* (1923).

13 Marcell Atya vallomásában „az Édes Szűzanya hivatása: Jézust adni, Jézussá nevelni...”. *Szépszeretet*, 40.

14 Elírás lehet. Platz Bonifác dr. fordításában (Budapest, 1906, Szent-István-Társulat – sic! –): ‘elől’.

Újra megírtam a naplót. Írtam a gyermekkoromról, a csodálatosan szép gyermekkorról. Amit szüleink teremtettek nekünk küzdelmes életben mosolygó szeretettel. És az újra megírt napló egy utazás közben elveszett. Kicsi kézitás-kám a csomagtartóról veszett el. Valaki elemelte. Az ukki állomáson sok volt az átszálló utas. Én az ablakon nézegettem, és csak akkor néztem a csomagtartóra, mikor a vonat a következő állomás felé járt. Ebben a táskában volt az a napló, amelyben emlékeimet írtam meg P. Marcell karmelita életéből; a Karmel útjára térésének leírása szerepelt. – Még ma is meggyötör, ha eszembe jut, kinek a kezébe kerülhetett. Nem tudok most még gondolkodni sem róla.

A családukra írok először inkább, amelynek én, amióta járni kezdtem tíz hónapos koromban a magam lábán, a legelevenebb, a legcsintalanabb tagja lettem. Mert a pólyában még csuda jól viselkedtem. Egy difteritisz járvány idején szegény anyám négy apró gyerekkel¹⁵ vonult be a kórházba. Ott tanultam én csevegni, ágyakba fogódzva rakoncátlan gyerek lettem. Nagyon szerettem a téglagyár felé üresen robogó fuvaros szekerek között átfutni az úttesten – háromszendős koromban. Öt és fél éves Pista bátyám sírva cipelt anyámhoz, ha a szekerek felé futás közben elkapott. Szegény anyám: „Odaadjuk ezt a rossz kislányt majd a cigányoknak!” – „Azért ne – mondja a kisfiú –, inkább a keresztanyjának, ott jobb dolga lesz.”

Elemi iskolai bizonyítványaim „kitűnőek” voltak, a polgárit már tarka jegyekkel végeztem. A kőszegi tanítóképzőbe azért nem kaptam ingyenes felvételt. Négy néném¹⁶ volt akkor már okleveles tanítónő. Kettő végzett Győrben, egy Kőszegen, a negyedik Eperjesen. Ingyenes felvétel, protekció nélkül, de „tisztá kitűnő” bizonyítvánnyal. Akkor még nem voltak zsúfolva a tanítónő képzők.

Anyám csodálatosan jó, okos lélek volt, nagyanyám legkisebb gyermeke. Két jóval idősebb testvére: a lány férjnél, a fiú tanító Kőszegfalván (Sobakfalu).¹⁷ Grószmama Pozsonyban született, nem igen tudott, vagyis köztünk tanult meg magyarul. Győrben laktak. Nagyapám „fésűs” volt, segédekkel dolgozó „csontfaragó”. Jó módban éltek. Anyám az orsolyita zárdába járt iskolába. A nagyon jó bizonyítványa ma is megvan nálam, amit a postaigazgatósághoz, felvételi kérvényéhez csatoltak 1875-ben, mikor édesapja már évekkal előbb meghalt hosszas betegség után. Édesanyja, elszegényedve, Sobakban, fiánál, Miska bácsinál húzódott meg.

Anyám Sopronban végezte a postás tanfolyamokat, és az volt a vágya, hogy mint postamester, valahol özvegy édesanyjának otthont teremtsen. Vakációit

15 A megözvegyült apa, Kováts István (Nagy-Sitke, 1846–Zalaegerszeg, 1925) második házasságából született hét gyermekből (István, Irma, Margit, Anna, Valéria, Laura, Ferenc) az első négy. Édesanyjuk Polhammer Mária (1861–1945).

16 Az első házasságából született öt gyermekből (Jolán, Ilona, Izabella, Ida, Jenő) a négy leány. Édesanyjuk Peszlen Franciska.

17 Vö. Schwabendorf – Sobakfalu.

Sobakfalun töltötte, Miska bácsinál, ahol édesanyja is élt. Miska bácsi felesége, Irma néni kicsi, fűrge, eleven asszonyka, vidám kedélyű, de igen-igen gyámoltalan és rendetlen kis háziasszony. Miska bácsi értékes egyéniség, kitűnő pedagógus, írótehetség és végtelen türelmű, jó modorú ember. Gyermekével nem volt szerencsés. Egy sem lett éles eszű.

Anyám a vakációit máshol nem is tölthette, mint önáluk. Irma néni kőszegi erdész lánya volt; jó barátnőjét, aki iskolatársa volt – ő is erdész lánya Kőszegen –, meg-meglátogatta. Ilyenkor anyámat is magával hívta. Itt anyám sokat foglalkozott a kicsi gyerekekkel, akik nagyon megszerették.

Tizenkét évi házasság után Irma néni barátnője meghalt, öt kisgyermek maradt árván. Apai nagyanyjuk jött el a falujából,¹⁸ ő és a kis cselédlány gondozgatták az elárvult kis családot.

Hamarosan megindult a rokonság attakja az új házasság létrehozásáért. Nem sikerült. Az öt kis árva apját különösen a hozomány nem érdekelte. Volt az elhalt feleségnek, de el is fogyott. – Apám kilencéves korában vesztette el az édesanyját; már férjhez ment nénye nevelte őt a másik faluban. Az édesapja második feleségét és kis testvéreit is nagyon szerette, és nagyon becsülte egész életében.

Az ő kis árváinak is kellett a felnevelő anya. Töprengései között most előtte vibrált az a kép, amikor kis gyermekei meséért ostromoltak egy kedves, fiatal leányalapot, akinek ölében a legkisebb aludt el édesen. Ő, ha bejött is az irodából, a köszöntésen kívül nem beszélgetett vele. Most mégis, nem tudott másra gondolni, és a visszautasító válasz után is, újra csak kérte. Mert szegény annyira érezte, hogy nem fog csalódnani a jó reményben, és újra írt, és komolyan megkérte a kezét. Anyám most őszintén megírta, hogy nem gondolhat házasságra: neki öreg édesanyját kell magához venni – azonnal, ha postamesterséget kap. Apám újra kérte. És akkor a postamesterék, ahol ő hivatalnokoskodott, kérték, hogy fogadja el, ne utasítsa vissza – a gyermekekért, ha már úgy szerette őket. És megtörtént a házasságkötés csendben, Kőszegen.¹⁹ Nagyanyám, a Grószmama is köztük élt ezután, és boldogan.

A második évben áthelyezték a huszárezredet Kőszegről Zalaegerszegre.²⁰ Ott születtünk mi, a második házasságból, heten. Anyám csodálatosan szép harmóniát tudott állandósítani a népes család életében. Mint a Biblia „erős asszonya”²¹ élt, és hatott a környezetére.

18 Apai ágon a második feleség lehetett; az első 1855 körül elhunyt.

19 Kováts István – ekkor huszár őrmester Kőszegen – és Polhammer Mária esküvője 1889. máj. 28-án volt. Eskető Eberhard Gyula káplán, tanúk: Czikker János (tanító Váthon – *sic!*) és Polhammer Mihály (tanító Svábfalun).

20 „1890 nyarán [...] a fehérprémes, vörös színóros huszárok is búcsút mondtak Kőszegnek, és elvonultak új állomáshelyükre.” – Vidos Géza: Kőszeg városának lovas helyőrségei 1681-től 1912-ig. *Vasi Szemle*, 1942, 251–268.

21 „»Erős asszonyt ki talál«? – olvastam egyszer, réges-rég, egy öreg bibliában. [...] Mikor a Trapp család életrajzát olvastam és fordítottam, megtaláltam eleven-élőn a Biblia „erős asszonyát”

Kilenc-tíz éves lehettem, mikor a tanító nénim kérdezte tőlem, mikor hazafelé együtt jöttünk az iskolából: hány mostoha testvérem van? – „Nekem egy se” – feleltem határozottan. De ő magyarázgatta, hogy ez lehetetlen, hiszen Jolánka, a legidősebb, alig fiatalabb anyánknál. Nem, ezt nem fogadtam el, de úgy gyötört ez a szó, hogy „mostoha”. Végre úgy morfondíroztam, biztosan én vagyok a mostoha gyerek, mert legtöbbször kikapok. A többi kislány anyám ölébe mászik, úgy duruzsol. Én sohasem mertem. Úgy elsírdogáltam az olvasókönyvem egy versikéjén: egy kis fiú a kalitkából kiengedi a madárkát. Bevallja, és büntetését kéri. „Nem verlek meg, éltem napja – mondja az anya –, jószíved a jót akarja...” S szeretettel megcsókolja a homlokát. – Ha valaki egyszer nekem is így mondaná: „éltem napja...”

Egyszer mi, kicsinyek, arról beszélgettünk, ki hogyan szólítja az édesanyját. Kértük a mienket, szólíthassuk mi is édesanyámnak. Nem engedte. Szelíden kért, szólítsuk csak tovább is úgy, mint a gyök: mamának – és szeressetek.

Ekkor már a négy nagyobb lány csak nyári vakáción volt itthon. A legnagyobb, Jolán, már tanított Muraközben. Ilon Ölbön helyettesített az iskolában – akkor még kevés volt a tanerő –; mint gyakorló, a képesítő előtt tanított. Ida Győrött, Iza Eperjesen tanult a képzőben.

Jenő itthon, a gimnáziumban. Jó eszű, tehetséges gyerek volt, de csak az első osztályt végezte Egerszegen. Nem is a tanulással, hanem a magatartással lett baj. Kereste és megtalálta a leghitványabb pajtásokat. Hogy a lelkére beszélés, feddés nem használt, apám keserűségében elverte. Ami sajnos csak keményebb dacot váltott ki a gyerekből. Szegény anyám kereste az okot, mi okozhatta ezt a változást, elvadulást a rajongva szerető gyermeklelkében. – A két nagyobb lánytestvére a „mostohát” nem fogadták teljes szeretetükbe, a kisleányt is leszoktatták róla. Anyám sohasem érezte, hogy fáj neki. – Elvitte szeptemberben a kisleányt Győrbe, unokabátyjáiékhöz, aki kiváló pedagógus volt, neki is voltak gyermekei. Szívesen fogadták, de az iskolaév végén visszaadták: nem merik vállalni a saját fiaik mellett. Elkalandoz, az iskolát is elkerüli. Anyám, szegény, végtelen türelemmel vette újra kézbe – a fiú ígért minden jót, tanulást és javulást –, és vitte szeptemberben Szombathelyre, ismerős gimnáziumi tanáráékhoz. A tanév végén ők is visszaadták. Nem ejtette kétségbe szegény anyámat, hanem segítette a felvételét a kőszegi vasutas árvaházba. Elvégezte a negyedik osztályt. A következő év közben mint beteget hazaküldték. Ágyban feküdt; mi, aprók is ott játszogattunk körülötte, anyám meg csomagolta ki a kofferjét. Egyszer csak azt láttuk, hogy anyánk sír nagyon, és a kofferből előkerült zörgő szerszámokkal a kezében, pirongatja Jenőt. A bokszerre emlékezem jól.

Szeptemberben a kereskedelmibe iratták. Jól tanult, és nem is emlékszem semmi bajra vele. Egy osztálytársával és annak kis gimnazista öccsével laktak az egyik szobában. Két évig jól viselkedett itthon, és jól tanult. Anyám boldog

az életrajz írója: Augusta Trapp most is élő alakjában.” (Részlet Kováts Margit fordítása gépíratának dedikációjából.)

volt. Akkor már öten voltunk kislány testvérei, és eljátszogatott velünk is. A török és a francia nyelvet tanította nekünk. Erre emlékszem még: „Ej kub kurukalmis csicser...” Kifogástalanul viselkedett itthon. Csak a harmadik éven kezdett új szokásokat. Palival, a diák szobatársával sokszor jöttek későn, no de most még csak úgy, hogy a vacsoráról késtek le. Apám ezt nem engedte. Engedelmesen el is fogadták a tiltást, de ki is játszották. Farsang idején volt, a két fiú rendes és kifogástalan módon, időben nyugovóra is tért. Aztán kimásztak az ablakon, és hogy hol mulattak, azt nem tudom.

Az iskolában tanulmányai eredményében hónapról hónapra hanyatlott. Leafogyott, megsápadt, az iskolában beteget jelentett, sokat köhögött, de láza nem volt. Anyám ápolgatta, segítette, hogy a tanulásban ne legyen kiesés, hiszen az érettségi éve volt. A tanárok, az igazgató régi jó ismerősei voltak a családnak – és jó pedagógusok. Jenőt a tavaszi hónapokban már aggódón figyelték; a magyar-történelem szakos eljött anyámhoz, és arra kérte, ne engedje Jenőt félbeszakítani a tanévet. Jelentkezzen érettségire, mindenben segítséget kap. Jenő nem fogadta el, de kérte, hogy szeptemberben érettségizhessen – tiszta jelesre –, mert a keleti akadémiára akar bejutni. Francia és török nyelvből akar addig jobb eredményt elérni. Nem sokat ért el.

Letört ember lett. Kedves, jó modorú, de nagy fantaszta. Jegyzőgyakornok, uradalmi segédtsízt, könyvelő gyárban. Ezt svindli gyárnak nevezték – fenyőmag pergető volt a címe. Szegény Jenő itt megtanulta a svindlizést is. Zugüzletekbe kezdett; vett, eladott – nem is létező, csak levegőben lógó portékákkal, baromfitenyésztő címen olcsóbban szerzett, továbbküldött állatokkal. Szüleim megdöbbenve szemlélték; a tüdőbaj kifejlődését vették észre rajta, és nem ítélték szigorúan.

Az őszi hónapokban szabadságot kellett a gyárban. Itthon kezelték, jobban mondva vizsgálgatták az orvosok. Egy hideg, nagyon nyirkos decemberi nap délutánján köztünk volt a tanulószobánkban. Rossz érzéssel nehéz lélegzetet vett, és kísétált a verandára. Mikor visszajött, holtápadt volt. Rám nézett – tizennégy éves kislány voltam –, és kezével intve mondta: „szerbusz, világ!” Lezökönt a kényelmes karosszékbe, és minden köhintésre ömlött szájából a vér. Leafektettük a szobájában, és ott feküdt szegény június közepéig, mikor a volt erős szervezete elpusztult. 1908-ban nem lehetett még segíteni a szerencsétlen tüdőbajosokon.

Anyám ápolta őt egyedül. – Velem együtt²² még négy kicsi gyermeke volt, minket egy szomszéd néni gondozott, étkeztetett, öltöztetett. – A szobájába lépni nem volt szabad. Egy májusi délután anyám a kertbe ment ki, valami rendet tenni ott is. Nekem hagyta meg szigorúan, ha Jenő felébred és csenget, azonnal hívjam őt be. A csengetés nagyon türelmetlen volt, és én magam gyorsan beszaladtam. Ő örömmel fogadott, és beszélgetni kezdett. A hangja már

22 Margit a harmadik a féltestvérek sorában. 1902-ig még négy kistestvére született, de Valéria 1901-ben meghalt hatévesen.

csak suttogó volt. Le kellett ülnöm az ágya szélére, és egészen közel hajolni hozzá. [...]

A téli hónapokban Jenő tudta már, hogy menthetetlen. [...] Keserűségében anyámmal kezdett durván bánni. Az étrendet kifogásolta, hogy neki nem ilyen szegényes jár. Anyám persze, amennyire bírta, mindent megszerzett neki, február–márciusban friss szőlőt, olaszországit. Egyszer egyik nővére hallotta ezt a követelődést. Mikor anyám kiment a szobából, Ida megmondta neki keményen az igazságot. Borzalmas lehetett szegény Jenőnek. Mikor anyám mosdatta simogató kezével, megragadta két kézzel, úgy csókolgatta sírva. Ezután soha nem zúgolódott. A halála is szép, csendes elnyugvás volt.

Anyám, úgy látszott, teljesen immunis a tbc-vel szemben. Mert ha az ismerősök közt tüdőbeteg volt, sokszor látogatta és ápolgatta őket. Kisgyermekkoráról mesélte nekünk, hogy négyévesen a kézfejen csúnya, mély seb volt, amit nem tudtak begyógyítani évekig. Valami sötét színű teával itatták, aminek a fővő levében dióhéjra is emlékszik. Aztán egyszer csak, mire iskolába került, begyógyult a seb. De a kézfejen mély lyuk maradt, ahogy behegedt. Kicsi koromban úgy képzeltem, hogy minden anyának a jobb kezén ilyen lyuk van, és az csókolni való.

Mesélte anyám, hogy az ő édesanyja, a mi Grószmamánk – mi, kicsinyek, már csak egy édes, csepp kis öreget ismertünk benne – minden fájdalomra tudott enyhítőt mondani, és minden sebre írt ajánlani. Győrben laktak elég nagy emeletes házban. A nagy kolerajárvány idején ápolgatta, sorba látogatta a kolera beteget fáradhatatlan. Mikor kilépett egy-egy kolera lakásból, messzire szaladtak tőle, akik szóltak is hozzá. És megtörtént, hogy másnap már őket is ápolgatta. Jó módban éltek, és szeretett segíteni az ínségeseken.

Mikor anyám iskolába járt már, egy szegény családot talált a közelben, ahol a férfi mésszel kereskedett, és a győri piacon árulta a meszet. A felesége otthon fekvő beteg volt már, tüdővészben. Egy kicsi, esztendő körüli kisgyermekük volt, akire vigyázni kellett, hogy a bölcsőből ki ne essék. Ez volt anyám feladata. Szerette is ezt a reá nézve játékot. De még ő is olyan kicsi volt, hogy nem is tudott mást, mint játszani. Azt mondta, mikor erről beszélt, hogy ilyenkor mindig érzi azt a szörnyű szagot, amit a beteg szobájában belélegzett.

Jenő betegsége alatt én is fertőződtem – könnyű volt a vele való beszélgetések közben fertőződni. Délutánonként a legkisebb testvérünk – négyéves kisfiú – játszott velem, vagyis én övele. Ő volt a tanító bácsi, én meg feleltem neki. Én akkoriban nagy-nagy fáradtságot, bágyadást éreztem délutánonkint. A „tanító bácsi” sokszor büntetett a nyafogós feleletemért, meg hogy nem jól énekelek, csak nyávogok. Igaz is volt, erre már mindig belázasodtam. De sohasem panaszkodtam, hiszen ott volt a nagybeteg a másik szobában.

Iza, nagynővérünk, Mátraszőlősen tanított urastól. Anyám a temetés után arra kérte őket, vigyenek engem magukkal levegőváltásra. Felejthetetlenül szép vidék volt a Mátra. A kis falu a hegy oldalában, szemközt vele a Cserhát –

nagy kiterjedésű mészbányával. Azt hiszem, a csodásan tiszta levegő, rengeteg erdő között..., és amikor robbantottak a mészbányában, a két hegység közötti szántás felett csodás finom, csak sejtelmesen fehér színű fátyol lebegett. Két hónap múlva semmi bajom sem volt. És mikor húsz év múlva, életemben először röntgen vizsgálatra kerültem, találtak a tüdőmön egy jó mogyorónyi elmeszedett gócot.

Mire hazaértem, szüleim megkapták az értesítést, hogy a kőszegi tanítónő képzőbe nem kaptam ingyenes helyet. Hiszen nem is volt „tiszta kitűnő” bizonyítványom, mint mind a négy nénémnek. Anyám beíratott volna helyben a gimnáziumba. Nem fogadhattam el, sokba került volna az is. Szegény Jenő hosszú betegsége alatt láttam a küzdést, vergődést a pénzért, hiszen új házat is kellett építeni, egészségeset a tbc réme miatt – mégpedig nagy adósságra.

Decemberben kétéves tanfolyam nyílt meg a polg. leányiskolában. Targyai: szabás-varrás, finom kézimunka, magyar irodalom, történelem, kettős könyvtétel. Anyám mindjárt beíratott. A különféle csipkék, hímzések, selyemre, bársonyra festés, minták tervrajzának készítése... Ezekben hamarosan kitűntem. Anyám – minden áldozatra készen – most az iparművészeti főiskolán érdeklődött a felvételem iránt. A válasz: csak érettségi bizonyítvánnyal vagy tanítói oklevéllel lehetséges.

A nyáron az történt, hogy anyám levelet kapott postamesteréktől Nagybossányból, ahol ő kiképzése után dolgozott. Arra kérték igen kedves hangú levélben, hogy ha már akkora lánya van, akit a postán gyakoroltathatnak, adja oda nekik, mert mióta őt férjhez mentével elvesztették, jó kiadójuk nem volt a hivatalban. – Egy teljes évet töltöttem Nagybossányban.

A postahivatal munkája nagyon érdekes volt. Hamar beleszoktam, mert élvezetes volt a rumli is, mikor egy-egy napon a krenczi botgyár két nagy társzekere érkezett meg. Ötkilós csomagokba osztott rengeteg esernyőnyél, sétatbot, és mind külföldi országokba irányítva. Mindegyiknek 3–4–5 szállítólevele volt, de már nem emlékszem, a francián, németen kívül milyen nyelveken kellett bevezetni a naplókba. Aztán az ószéplaki csillagvizsgáló főnöke, báró Friesenhof, kedves öreg bácsi, maga cipelte be hátán a tele zsákot a rengeteg feladandó nyomtatvánnyal.

A helybeli börtény meg a nagybirtok napi postája is sok volt. Szegény Hermin néni, a hivatal mostani főnöke csuda ideges, zsémbes tudott lenni ilyenkor. Nem is csodáltam; édesapja, a hajdani postamester – nyolcvan éves is lehetett már – olyan erősen dirigált segítség címén; uralkodott mindenk felett. Hermin néni – ő is már 50–60 év között lehetett, hajadon – a családért, ami régebben elég népes volt, áldozta most már egész életét. Kistestvére is volt, öccse, a kis Hanzsi – hatéves, erős, életre való kisgyerek. Mert második felesége volt a bácsinak, 35 éves, rém sovány, mindig „holtfáradt” és kedélytelen. Porosz származású volt a család, címere is volt, és sokszor megcsodáltam a falon keretben lógó „Waffen, der Familie Pendleint”. A család mindig németül beszélt, a kis Hanzival

beszélgettünk magyarul. Már első osztályos, és nagyon büszke volt rá. Nehezen szoktam meg a rosszkedvű felnőtteket; ha a kis Hanzi nincs, nehéz lett volna kibírni.

Karácsonyra hazulról korcsolyát kaptam. A gyermek is kijött velem, vígan voltunk. Hamarosan ő is kapott korcsolyát, és azután már édesanyja, Marie néni is velünk jött. A Nyitra jegén a kis tót iskolások között hancúroztunk. Csatlakozott hozzánk egy fiatal tanító is, a Hanzi tanítója. A nagy területen fekvő bórgyárnál szerettünk száguldozni; ott a turbináknál nagyon széles volt a meder, igen jó volt a pálya.

Mikor hazulról írták, hogy a kertben kibújt már a tulipán, itt még vígan száguldoztunk a jegén. Igaz, hogy a Nyitra közepén már harsogva zúdult a víz, és a mi pályánk, ha nagyobb kanyarral síklottam a folyó közepe felé, a vastag jég ingott, lebegett a lábam alatt. Ezt is nagyon élveztem. De a kis tanító utánam száguldott, és erélyesen visszairányított a part felé. Még meg is sértődtem érte.

Tavaszi felé vettem csak észre a vidéken, hogy milyen szép. Hegyes-völgyes, dombos-erdős, mint odahaza, Göcsejben. Az erdők és nem magas hegyek között a Nyitra medre, mint a Zaláé, de nem olyan kanyargós, mint a Zala áradás mentes időben; rohant a hatalmas fák között, és csillogó hátú pizstrángok rohangásztak köves medrében. Romokat, régi épületek maradványait, omladozó öreg templomot is találtam, az egész belseje pusztulás. A kóruson régi orgona maradték váza, sípjai foghíjasan meredeznek. A kórus külső, oltár felé néző részén magyar szentek megkopott alakjai, talán freskó; – nekem csodálatosan szépek, magyarok. – A régi temetőben is, a sírok között magyar elmúlás borong...

Köröskörül a települések között cseh, morva, német, zsidó törtetés. A bórgyár gazdája Budisohowsky, a botgyáré Münchhausen gróf, a valamikor nagy uradalmat Leidenfrost tulajdonos abban az évben adta át zsidónak. A nevére már nem emlékszem, csak az intézőjéét tudom: ő Hecht volt. A régi tulajdonosok: Bossányi és Brogyány nevű családok voltak.

Egy délután sürgős táviratot vettem a távírón, Brogyányné címre. A küldönc máshol járt, késett, és mivel velünk szemben állt a kastély, és a táviratot sürgősnek találtam, felkaptam a sürgönyt, és átszaladtam vele. A cselédlakások legrozzantjában találtam egy nagyon öreg asszonyt. Botra támaszkodva ballagott elő – úgy rémlik, „pányi velkomozsnyí” kiáltásra. Ő volt Brogyányné. Nyájasan, kedves hangon, magyarul köszönte meg a táviratot. Borzas, füst szagú, piszkos öreg volt. Döbbenet sajnáltam. Hermin néni meg is pirongatott: hiszen ez cigány! De azért nem éreztem lealacsonyodást a kézbesítésért.

A tót népet sajnáltam. Az öregek jók és kedvesek voltak hozzám. Akkor tűnt fel, mikor a fiatalabbja jött valamiért a postára. Kemény volt a hangjuk, és mogorva. Akkor már erősen dolgozhatott a pánszláv mozgalom. Úgy vettem észre, agitátor a fiatal káplán. Ő vagy a vakációzó diákok, ha bejöttek a postára, szóba sem álltak velem. Annál kedvesebb volt a fiatal tanító, akivel a télen korcsolyáztunk. – Szegény M. Gyula. Milyen csacsi voltam én akkor, tizenhét éves koromban! – A kis Hanzi mondta egyszer: „tudod, ha M. bácsi nem orgonál,

kihajol a kórusról, és téged néz!” Nem értettem, hogy mit jelenthet, nem is érdekelt. Talán azért is, mert időm sem maradt másra gondolni, mint a hivatalos elfoglaltság pontos teljesítése – amit szegény anyámtól örökölhettem –, a folyóiratok mohó átnézése – mea culpa –, míg a kézbesítők a falukra nem vitték. Aztán este olvasás és naplóírás. Közben, ha akadt néhány üres perc, hancúrozás a kis Hanzival.

Pedig Gyula minden nap jött mostanában, Hanzit tanította zongorázni. És mikor látta, hogy milyen könnyen játszom le Hanzit gyakorlatait, engem is tanítani kezdett. Most, ahogy visszagondolok rá, értem csak, milyen rendes, finom érzésű férfilelek volt ő. Engem annyira boldoggá tett, hogy zongorához jutottam, sok vágyakozás után, ez minden gondolatomat, szabad időmet betöltötte. Nem is érdekelt, hogy ez a fiatal férfi beszélgetni is szeretne.

Október közepén éppen egyéves évfordulója lett²³ annak, hogy anyám ide hozott, és sok jó reménnyel a jövőmet illetően hagyott itt az ő első és utolsó hivatali állomáshelyén. A hivatali működéssel az ellenőrök is meg voltak elégedve, a család pedig már egészen családtagként bánt velem, én mégis kikíváncsoztam ebből a körből, de nagyon vágyakoztam. [...] A fiatalasszony, aki harminckét éves korában lett a bácsi felesége, nagyon jó modorú, finom érzésű volt, de igen megkeseredett. De mostanra már mintha kicserélték volna, kedélyesebb lett. Kirándultunk többször a környéken: Kisbélire, Nagytapolcsányra, vagy Krencsre, ahol ismerőse, barátnője élt. Semmi sem tudott itt tartani. Mintha valami várt volna rám. Valami, ami cél vagy irány... Valami feladat.

M. Gyula egyszercs egy kis üres madárfészket hozott nekem. Olyan kedvesen tudott róla beszélni! Puha, meleg otthon, a pici madarak fészke, a boldog élet tanyája. Én csacsi, nem értettem meg ezt sem. Elutazásom előtt búcsúzni mentem hozzájuk. – Édesapja, nyugalmazott öreg kántor, és nővére volt a család. – Mondtam már a búcsúzkodás szokásos szövegét, mikor Gyula szelíden kézen fogott, és a zongorához vezetett. Ott is tovább csacsogva ültem le. Gyula ütögetett pár akkordot, csak nézett rám, de nem szólt, nem is kezdett játszani. Hirtelen annyit mondott: „eh”, és megfogta a kotta lapját, kitepte, és: „Vigye el ezt, Margitka!”

Este, mikor már mindent összecsomagoltam, eszembe jutott a kitepelt lap, elolvastam. Ismert dalszöveg: „Szomorú a nyárfaerdő, fodrával a futó felhő bevonta... Messze ment el a kedvesem, siratgatom keservesen azóta...” Nem gondolkodtam azon, miért, de nagyon, de nagyon kellett sírnom.

Hermin néninek megígértem, hogy keresek utódot a postára. Tíz évvel idősebb unokatestvérem személyében meg is találtam. Őt is megszerették, és együtt dolgoztak a magyar címer alatt évekig – a Felvidék elszakításáig.

Nekem az itthoni életben – éreztem – nagyon meg kellett hálálnom, hogy szemrehányás nélkül fogadták döntésemet: elhagytam az utat, amelyet ők a biztos rév felé irányítottak véltek. Most úgy történt, hogy a tél elmúltával egy nagyon

23 1911-ben.

gazdag, özvegy földbirtokosnő erősen fogyatékos, tizenegy éves fia nevelője lettem. Az anya öt éve volt özvegy. Két fia katonatiszt, egy orvosnövendék, egy gimnazista és a kisleány, aki testestül-lelkestül roncs volt, csúnya szegényke. A jobb keze fejletlen, fogsora csipkézett, és ő ezt a kezet mindig szájában rágta... A következményt széles, csokorra kötött nyakkendővel álcáztuk. Anyám kísért oda is. A nagyságos asszonnyal beszélgettek olyan szépen, hogy ő olyan nagyon megnyugodva utazott haza. És én a második hónap utolsó hetében mégis hazajöttem.

A gyermeket végtelenül sajnáltam, mert hamarosan nagyon ragaszkodóvá vált hozzám. A beszédje hibás, de néha még értelmes mondatai is voltak. Szörnyű szokása volt, hogy éjfél körül felébredt, borzalmas ordítással futott az anya hálójának ajtaját rúgással kinyitni. Addig ütötte, rúgta, ordítás közben, amíg az udvarra nem menekült. Akkor szépen kézen foghattam, és visszavezettem az ágyába.

Az úrnő modorát nehéz volt elviselnem – ilyet még nem tapasztaltam. Vagy édes-mézes volt, vagy durva, de nagyon durva a hangulat szerint. Bennem a gyerek iránti szájalom szeretetté fejlődött. Este, mikor lefektettem, a kis esti imát mondtam el, amit otthon, kicsi koromban: „Aludni megyek, Istenkém, bocsásd meg, ha rossz voltam én...” Ezt ki is hagytam, hiszen szegényke nem értheti, mi az: rossz. Ott kezdtem: „Istenkém, szeretlek én, veled hajtom le fejemet.” Aztán megcsókoltam. Néha ezt olyan nehéz volt megtenni, úgy iszonyodtam. De szegényke úgy nyöszörgött, hajtogatta suta kis fejét, hogy behunyt szemmel csak megcsókoltam a homlokát.

Mikor az anya elutazott, boldog volt az élet. Ha esős volt az idő, bent az ebédlőben a kicsi, mint a normális gyerekek, a barikáját húzta-huzigálta a nagy asztal körül, én meg a zongorát vertem nagy buzgalommal. Ahányszor keringése közben a kicsi hozzámig ért, az épebb karjával átölelte a nyakamat, a nyelvvel csettintett hozzá, úgy mondta: „szeretem a nennit”. Aztán tovább járkált körbe. Az „m” betűt nem tudta kimondani, a szája állandóan nyitva volt...

Sokat sétáltam vele a parkban, az utcán is; többször mentünk a gulyaistállóba is, szerette nézni a tarka állatokat. Egyszer egy értelmes tekintetű, szép arcú parasztasszony állított meg az utcán. Ránézett szegény kis védettemre, az én arcomat két keze közé fogta, úgy mondta: „Galambom, drága szép fiatalágom, hagyja itt ezt a ronda kölyköt, átkozott ez!” Szó nélkül fordultam el, megbántva, hogy a védencemet sértette. Pedig szomorú tapasztalataim voltak a viselkedését illetően. Ha férfi csoport álldogált az utcán, megállt, kivette kezét ilyenkor a nyálás szájából, úgy kiáltott nekik valami trágárságot. Kínos volt; ezen nem tudtam segíteni. [...] Napról napra úgy erősödött, hogy nem bírtam vele a szabadban sétáláskor, mert ha szabadulni akart, úgy lökött el, csak úgy nyekkentem.

Annyira örültem egyszer, mikor az anya hazaért valamelyik útjáról, és üdvözölni mentünk; olyan boldogan hallottam, hogy a gyermek ezt a kérdést mondta: „ideg bót?” (hideg volt?). Mivel többször ismételte, az ideges asszony „a kutya krisztusodat” kiáltással pofon ütötte.

Az utolsó héten, mikor elfogadta a nagys. asszony a felmondásomat, éppen vendégek érkeztek. Ő szigorúan rám parancsolt, hogy a gyereket nem szabad ma éjjel engedni a szobából semerre ordítva járkálni. Hát ez nem sikerült; még hangosabb cirkuszt rendezett, az anyját is kiverte a szobájából. Onnan még vissza tudtam húzni, a mi hálónkba, de nem értem utol, mikor a másik ajtón futott ki a folyosó felé. Mire utolértem, már kint volt meztláb a hideg kövön. Az anyja is ott állhatott már régebben. És ekkor hatalmasat kiáltott rám: „De fölpofozom az utolsó éjjel!” Előtte állottam; hirtelen lábujjhegyen, meztláb úgy néztünk farkasszemet. Aztán a gyerekre kiáltottam: „mars!” És csendben indultunk vissza a szobába.

Másnap, mikor útra készültem, bejött hozzám egyik vendég asszony, és azt kérdezte, hogy most mindjárt is, elmennék-e hozzá a két kicsi, 4-5 éves gyermekeit gondozni. Szépen megköszöntem, és őszintén megmondtam, hogy soha többet szolgálatba nem állok senkihez. Nem nekem való. [...]

Édes anyám! Ha ő közönséges egyéniség lett volna, talán már szemrehányást is kaptam volna. De nem bántott, csak kereste azokat a lehetőségeket, amelyek hozzásegítettek volna, hogy megtaláljam a Sorstól számomra jelölt útját annak a feladatnak, amit meg kell és meg tudok jól oldani. Most megpróbált a kézügyességem gyakoroltatására és hasznosítására. – Az új ház építése nagy adóssággal terhelte jó szüleimet. Elkerülhetetlen lett, amikor két kis lánytestvérünk életét oltotta ki²⁴ a kincstári lakás tbc-vel fertőzöttsége. Nedves is volt a lakás, ha tágas is.

Masamód üzletbe kerültem – tanulásra, de nem inasként, hanem tandíjjal. Túlságosan sikerült a tanulás: fél év múlva, bizonyítvánnyal a kezemben, mehettem volna Budapestre kalapdivat szalonba fizetéses állásba. Irtózva gondoltam rá: megint órák hosszat, napok hosszat, és egy életen keresztül? Nem keveslem a lehetőséget, nem szólok le az embereket, akik más úton járnak, de úgy látszik, én magam ezt az akolba terelést, szorítást nem bírom. [...] Irtóztam a jövő napoktól; kétségbeesetten kértem az Eget valami menekvésért.

Egy nappal az elindulásom előtt anyámnak utaznia kellett keresztanyám temetésére. Hirtelen halála volt, ő is temetésre ment egyetlen lányával. A temetőhöz nem messze az úton rosszul lett, a falnak dőlt egy borbélyüzlet ajtaja mellett. Az üzletből két férfi bekísérte, támogatva. Pamlagra ültették, és orvosért telefonáltak. Perceken belül jött az orvos, de csak a halált állapíthatta meg. Az összejött rokonok a temetés után tárgyalták meg, hogy a teljesen egyedül maradt 18 éves leányt valamelyikük magával viszi családjába. Ő nem akart árván sem megválni az otthontól. Anyámat kérte, hogy engem engedjen el hozzá. Nem ígérte meg egyszerre – a másnapi elutazás miatt –, de ő térdre esve, sírva kérte, hogy azonnal utazhassam hozzá, nem bírna más senkit a közelében. Anyám megígérte, és másnap már ott is voltam – bár megrettenve fogadtam el ezt az elintézést a Sorstól.

24 Valéria után 1905 végén Irma is meghalt 13 éves korában.

Vigasztalni nem tudtam, csak olyan csendesen mozogtam az elárvult házban. A szegény Bözsi zeneakadémiai növendék volt, és a napi hatórás gyakorlással valahogy tompult az árvaság érzése. Egyelőre a feladatomban a szomszéd szobában üldögélés, hogy őt ne zavarja senki, később a kottát forgattam játék közben. Mennyei érzés volt ez a feladat.

A kedves modorú, becsületes cselédlányunk megmaradt a háznál; egészséges, életvidám, fiatal parasztlány. Én hozzászóltam a korai felkeléshez, de nem volt, amivel komolyan foglalkoztam, néztem az ő munkáját és a kedves arcot. Szeretett beszélgetni az otthoni családjáról, szülőkről, gyerekekről. Uradalmi cseléd-sorsot ismertem meg, és becsültem, ahogy ez a lány felfogta és élte az életét.

Nem volt nekem egyszer csak elég a kis házi munka, kézimunka, meg a gyönyörködés a zene világában. Szombathelyen óvónőképző nyílt abban az évben, és én elmentem az intézetbe beiratkozni, magántanulóként. Haza nem írtam meg, csak mikor év végén hazamentem, akkor árultam el. Szüleim még örültek is. A vizsgám jól sikerült; most már otthon voltam az életben, az életem útján.

Szeptemberben kitört a világháború.²⁵ Az első hónapokban nem volt hozzánk tartozó a bevonultak közt, de már a kezdeti szerencsétlen harcok iszonyúan tizedelték az ezredet, így sok kedves ismerős elvesztését fájlaltuk. M. Gyulát novemberben hívták be kiképzésre. Január elején kaptam levelet, hogy Komáromban van menetszázadba osztva. Két napi eltávozást kapott, hogy otthon elbúcsúzzék. Akkor megdöbbenett a halálos komolysága ennek a híradásnak. Úgy éreztem, valami jóssággal tartozom a halálba indulónak. Addig kértem jó anyámat, amíg apámmal együtt beleegyezett, és a következő délelőtt elindultunk Komáromba. A megadott cím: Komárom, Werk 3. volt. Késő estig kerestük a városon kívül a Werk hármát, vaksötétben. Végre megálltunk a kapuja előtt; sokan várakoztak már ott. Akkor vonultak be a kapun gyakorlatozásból a csapatok. De nem lehetett a gyér világításban a sok baka között ráismerni senkire. Egy kis tizedes kereste meg jó sokára, és hívta ki a mienket.

Mint egy bohó kisdiák, úgy örvendezett. Más nem tehetett, bevezetett minket a legénységi szobába. Ott pedig csak rengeteg szalmazsák volt a padlón, egymástól egy-két lépésnyire. Szegény anyám alig állt a lábán a kimerültségtől. A feje is fájt. A szomszéd szalmazsák gazdája vette észre, és kedvesen átadta a helyét; pihenjen, és még teával is kínálta – ami nekünk nem jutott eszünkbe. Csücsültünk, és vidámak voltunk. Kicsomagoltuk az elemőzsiát, és eszegettünk. Be kell vallanom, hogy most beszélgettünk az életben először jóízűn, talán boldogan, és – utoljára.

Éjfél után indultunk az állomásra. A tizedes jó szívvel adta a kimenőt. Mi ketten szép illedelmesen ballagtunk anyám előtt, karöltve. Olvadott a hó, pocsolyákat kerülgettünk. Amelyik tócsát nem tudtam átlépni – csak hopp –, Gyula karjába kapott, és átlendített. Milyen jókat tudtunk ezen kacagni! A vonat előtt

25 A „nagy háborút” elindító hadüzenet 1914. július 28-án történt meg, augusztusban voltak már csapatmozgások.

nem állhattunk sokáig, be kellett szállni. Anyámtól szépen elbúcsúzott, engem csak nagyon-nagyon megölelt, és nagyon-nagyon megcsókolt. Aztán feltett a vonatra, és – többet soha nem láttam. – Nem éreztem bánatot az elváláson, hanem valami csacska gyerekességgel büszkeséget, hogy ő megcsókolt. Életemben először. Hogy én meg vagyok csókolva! – Szegény anyám aggódva kérdezte: máskor is így szoktunk-e búcsúzni? – „Ó, nem” – mondtam én őszintén, hiszen még négy szemközt sem voltunk soha.

A vonat zsúfolva volt, de én hamarosan a szűk, kényelmetlen helyen nagyon jóízűen elaludtam. De otthon, este nem tudtam elaludni sokáig. Csak sírdogáltam. Olyan nagyon fáj rá gondolni. Most érzem a lelkem fenekéig borzalmas valóságát a háborúnak.

Néhány hét múlva tábori lapot kaptam, már elindult a menetszárad. „Szörnyű hó és hideg” – írta akkor. Egy borongós reggelen takarítottam a szobákban, mikor az ablakon át berepült a rózsaszínű lap.²⁶ Örömmel kaptam fel. És – ez állt rajta: „M. Gy. hősi halált halt. Drivinánál eltemetve.” A lap kihullott a kezemből. A két karom széttárva maradt rémületemben. Néztam a lapot a padlón. Úgy éreztem, minden sötét; minden, mint a hamu. Értékvesztett és fojtó.

Csapódott valahol egy ajtó. Felriadtam, felkaptam a fejemet. A keresztre feszített Krisztussal néztem szemközt – néztem merőn, könnyörtelen, szorosan összekulcsolt kézzel. Meg kellett értenem: könnyben, vérben, kínban vergődő az egész világ körülöttem. Én nem roskadhatok össze. A keresztre szegezett, kitárt két kar nem enged. Meg kell értenem. Áldozat. Vállalni kell. – A rózsaszínű lapot felvettem gyorsan, ne lássam rajta az írást, markomba gyűrtem, és be a kályhába. Elégett. Senki sem tudott róla. Nem, nem szabad fájni, élni, dolgozni kell, segíteni a többi szerencsétlenül.

Tavasza volt már, talán május. Milka néni és Szidi néni – két apró kis öreg – jött látogatóba. Lali húgom²⁷ szaladt ki hozzám azzal, hogy Szidi néni sírdogál – engem sirat. A Néptanítók Lapjában olvasták a hősi halottak között M. Gy. nevét. „Drivinánál eltemetve.” Csak annyit mondtam rá, tudom. Lali, a kis bohó azt is megmondta, hogy megígértették vele, nem árulja el nekem. – Szegény anyám! Hónapok múlva említette csak, és hozzáfűzte, nem hitte, hogy ennyire érzéketlen vagyok. Fáj neki. Nem feleltem. Hiszen sikoltanom kellett volna a fájdalomtól.

(Folytatjuk)

26 A katonák színnel megkülönböztetett lapja; „Marton-Szendrey” is említi kisregényében: „Szendrey már egy hónapja volt távol hazájától, de még csak egy árva sort se kapott. Pedig írt, de míg a rózsaszínű tábori lap hazavergődik, s a válasz vissza, idő kell hozzá, ember legyen, aki kibírja...” *Muzulmán sírokon. Egy tiszt naplójából.* Összeállította Marton Boldizsár. Zalaegerszeg, 1922, Zrínyi Nyomdaipari R.-t., 43.

27 Kováts Laura (1898–1960). Csontola Lipóttal kötött házassága napján (1919. febr. 19.) készült csoportképen láthatók a Kováts szülők és Kováts Margit; az álló sorban Marton Boldizsár, Pehm József és Kováts Ferenc. In: Balogh Margit: *Az Apát úr – Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi évei.* Zalaegerszeg, 2019, Göcseji Múzeum, 51.

Novák Valentin

Visszaváltható

*Kockás terítős végtelenbe palack-éned Isten letette.
Nem sűgott, hogy futhatsz el innen. Lelked, mint széked is, megbillen.*

Azok a könnyű, nyári esték. Az életed hús kerthelyiség.
Örök nyarat szerettél volna. Kövülni fröccsbuborékokba.

Azok a könnyű futású nők. Borharapás. Zónás délidők.
Másfélmillió hosszúlépés Magyarországon. Együtt-züllés...

Szökőkutak alatt könnyű csók. Lelkedben csend s tiszai hajók...
Abszint szemedben üröm pokla, örvénylő ölek örök foglya.

Ez múltalom – züllött, vén ripők! Elmaradnak próbabábu nők.
Elmaradnak kígyóbőr létek. Nincs a bor mellé új személyzet.

Nem lép át veled régi pincér. Vágyaid begyűjti létsintér.
Tébolypatkányok, beléd marók. Agyadban ringó üres hajók.

Földbe harapás. Istenzóna. Szentháromság tér diszkrét pokla.
Spriccer ízű nyári égfodrok, és meg nem térülő légyottok,

baldachin nehezű félsz-végek, s öröknyári könnyelműségek.
Téged komolyan nem vehettek: őrangyalaid legyintettek!

Azok a freskóra kent egek! Őszinte nem volt senki veled...
Festhettél állványról élő Istent! Csalatott: az ott fent – az itt lent!

Valami lesz úgyis, és letett, mint visszaváltható üveget...
Nem sűgott, hogy futhatsz el innen. Majd jön, s víz, házmesterként – liften.

NOVÁK VALENTIN (1969) író, költő. Budapesten él. Legújabb kötete: *Repedés* (ÁsÉS novellák, Orpheusz Kiadó, 2023).

Pokol

Felzeng a Miatyánk. Om mantra rezeg.
Kívül háj a bűn, de lelked már keszeg.
Nem vagy szimpatikus végre senkinek...
Stimuláld magad, Nervus Vagus lovag,
s így elhiszed...

Próbálsz a rezgést javadra formálni...
528 Herz hullámsírban bármi
mélytengeri szörnyből *kezes-bárányt* préselsz...
Végtelenben ázva; lelked – kobold cápa...
Vagy. S nem érvelsz!

Fenn keszeget tanítasz vadvíz felett szállni.
Lerántja kultúrsokk – gorgó-kalamári.
Igazi rém-éned *belső*séges pokla,
melynek ép(p) tested lett – ötvennégyyszer vedlett –
legfőbb foglya!

Huszonegyedik századi üvölt(öz)és

Nem tudtam ma sem
semmi érvényeset...

Csak a nyelv,
meg a tana tossza
szét szövegem.

De üvöltök.

S mivel az üvöltés,
Ginsberg óta, érvényes
poétika, teszek így –
soha-véget-nem-érőn...

Máshoz se értek,
hisz csak elhitették,
hogy igen...

Üvöltöm:
mindenki ostoba,
aki nem mi
vagyunk,
aki nem én
vagyok.

Üvöltöm torkom
szakadtáig,
inam remegtéig,
igazam fogytáig,
elmém rogytáig,
s tovább...

Míg barátilag
meg nem veregeti
vállam Thanatosz,
és önnön elmém
albérlője -
a nekem alanyi jogon
járó, könnyűléptű
Feledés...

Ébredés előtt

Nyaryl a család.
Távol leparkolt gondok.
Kétség szarkaláb...

De mégis mosoly.
Nyugdíjba vonulnál már -
nyugágyat porolj!

Csak ennyi munka,
s hajtod magad matracon
a nádvadonba...

Elbújj köteles
stég alatt mint csibor, mint
béka. Öt telet

itt élj iszapba
bújva, pislogva csőrre,
s ne tudd, ki vagy ma...

Nyaral a család.
Banki levél. Csekk. (M)unka.
Fotelkar a nád.

Széttört dió közel egy országhatárhoz

3. részlet egy talán soha el nem készülő regényből

Az érettséginél Péter számára is keményebb dió volt az egyetemi felvételi. Azon a tudományegyetemen, amely K. L. nevét viselte. Az Iskolavárosban, már biztosan minden olvasó kitalálta, hogy Sárospatakon, az egyik tanár mondta egykor K.-nak, hogy „nagy országháborító” lesz belőle És valóban: 1849-ben kormányzó lett. A fiú által választott intézmény D. városban volt, persze az olvasók már nyilván tudják, hogy Debrecenről van szó. A továbbiakban néhány szóban gimnáziumi osztálytárs nevét sem titkoljuk el, de tartjuk magunkat a régi mondáshoz: „Halottakról vagy jót vagy semmit.” Vagy rosszat is, csak a nevük nélkül?

Az 1960-ban Sárospatakon érettségizett IV. D-és osztálytársak közül Péteren kívül Debrecenben a Kossuth Egyetemen lett biológia-földrajz szakos hallgató Szilágyi Pál, egy évvel később pedig a magyarral a néprajzot párosító Hoppál Mihály is. Orvostanhallgatónak csak kettőt vettek fel, Angyalos Lászlót és Gacsályi Szabolcsot, hármat, Danyi Józsefet, Janka Attilát és Vietórisz Andrást a mezőgazdasági akadémiára. A debreceni egyetemeken még kevés féle képzés folyt, ezért több osztálytárs csak Budapesten vagy más városban tanulhatott fogorvosnak, állatorvosnak, külkereskedőnek. kertész-, illetve erdőmérnöknek. Matolay Tamásból lett fogorvos, Asztalos Viktorból állatorvos, Kádár Lászlóból külkereskedő, Pataky Dezsőből kertészmérnök, Pákozdy Ernőből és Trauer Hubertből erdőmérnök lett. Hárman, Homonnay Sándor, Dévald István és Kecsmárszky György választották az egri pedagógiai főiskolát, az utóbbi kettő később egyetemi végzettséget is szerzett. Rokony József és Varga József ugyan Miskolcon is kaphatott volna diplomát, de más egyetemet választottak. A betegsége miatt később érettségizett Páhy Sándor valamilyen műszaki felsőfokú technikumot végzett. Öten nem tanultak tovább, de Nagy Attila, Kupecz (a későbbi Kárpáti) Gyula és Tiszlavicz István is jól elboldogultak szakmájukban, illetve munkájukban, egy másíkról pedig semmit sem tudunk. Egy futball-csapatnyi (cserék nélkül) még biztosan él.

D. MOLNÁR ISTVÁN (1941) irodalom- és művelődéstörténész, az MTA doktora, műfordító, ny. egyetemi tanár. Legutóbbi, Hoppál Mihállyal közösen szerkesztett könyve: *Egy gimnáziumi osztály, Sárospatak, 1956–1960* (Budapest, 2019).

Péternek két szakot kellett választania. Az egyik a magyar nyelv és irodalom volt, a másik a Nagy Keleti Unió, azt se volt nehéz kitalálni, hogy a Szovjetunió hivatalos nyelve és irodalma. Már akkor is két Nobel-díjas orosz írója volt, illetve lehetett volna. Ezt persze a fiú nem tudta, és aztán tanáraitól sem hallotta, mert az első ilyen író a Nagy Októberi Szocialista Felfordulás után emigrációban élt, és 1933-ban mint „hontalan” kapta. A másik 1958-ban, de hogy hazájából ne számúzzék, lemondott róla. Nyilván vannak, akik tudják, kik voltak ők, de a biztonság kedvéért érdemes megadni egy-egy regényük címét. Van magyar fordításuk is: *A szerelem szentsége* és *Doktor Zsivago*. Péter még egyetemista volt, amikor a *Csendes Don* szerzője részesült ebben az elismerésben, és át is vette a díjat. Rövid ideig járt iskolába, ezért akadtak, akik vitatták, hogy ő a hatalmas regény-eposz szerzője. A fiú a felvételin jött rá, hogy a gimnáziumban szerzett orosz tudása elég szerény. Szerencsére magyarból jól sikerült az írásbeli és szóbeli vizsgálója, és nem is a magyar irodalmunkról kellett beszélnie, hanem friss olvasmányáról, *Az öreg halász és a tenger* című amerikai regényről.

Péter életében először (és utoljára) lakott nagy közösségben, 14 fős, inkább hálóteremnek nevezhető diákokthoni szobában. Ott csakis emeletes ágyak fértek el. A többséghez hasonlóan rövid idő múlva otthon érezte magát, kivéve, ha a három II. éves egyike télen is nyitva próbálta tartani az ablakot. Ráadásul náluk ez olyan politikai nézetekkel párosult, amelyek eltértek a többségétől, de erről nem igen beszélt senki. Akárcsak a pataki kollégiumban a „pecúroknak”, a rangidősek parancsolgattak az elsős „gólyáknak”. Más lehetőség híján, és mert a nagyon ritkán járó villamossal is csak egy megállónyit lehetett utazni, kerülő úton, a klinikatelepen át, a korábbi hullaházból kialakított mozi mellett egy kilométernyit kellett gyalogolni a diákokthoniig. Az orvosi egyetemet és a klinikákat magas kerítés választotta el a tudományegyetemtől, de egy ajtón vagy csak kibontott falon (?) át lehetett járni. A város központjából elvitt ide a sűrűn közlekedő 1-es villamos. Este, ha a vezetője rendes volt, már az előző megálló előtt lassított, hogy a diákok leugorhassanak, és talán ötven métert nyerve, egy kicsit rövidítsenek a negyedórányira levő szállásukig. Péterék egyeteme akkor egyetlen, ám hatalmas, impozáns épületben elért, amely 1932-ben készült el. Egy ideig benne kapott helyet a menza, már akkor is kicsi, ahol szinte mindig sorban kellett állni. A pincérek hallgatók voltak.

Az I. évfolyamon hetente harminc körül volt a kötelező órák száma, amelyek közül huszonhárom-huszonegy valóban kellett a tanári munkához. Természetesen az angol nyelvnek és a testnevelésnek is megvolt a haszna, de a két félévben összesen heti hat óra politikai gazdaságtannak aligha. Főleg politika volt, nem gazdaság. Így aztán egymást érték a vizsgák. Péter egyszer érezte, hogy képtelen tanulni és megbukik: amikor először csalódott nagyot, abban a már említett, nem szőke, hanem barna lányban. (Szerette volna, ha szőke, és akkor róla szólt volna Juhász Gyula *Milyen volt szőkesége...* kezdetű verse.) Bár a fiú vizsgaidőszakban is járt otthon, A. O. nem szólt semmit, csak búcsúlevelet írt neki. Tizenhat évesen még nem gondolt arra, milyen hatással van

egy már felnőtt férfira egy váratlan szakítás. Persze tizenhat évesen is félig gyerek volt még.

A következő évi filozófiatörténetnek és a marxizmussal telített logikának is volt értelme, de az összesen négyórányi dialektikus materializmusról Péter és nem csak ő, szívesen lemondott volna. Szerencséjére a későbbiekben már sem történelmi materializmusból, sem a két félévben heti nyolcórás tudományos szocializmusból nem kellett előadásokat hallgatnia, csak minden félévben vizsgáznia. A Szlavisztikai Intézet igazgatójának, egy személyben az egyetem rektorának egyik ajánlatát örömmel elfogadva a III. évfolyamtól lengyel nyelv és irodalom szakos lehetett a testvérvárosban, Lublinban. (A másik ajánlat az ukrán szak volt Kijevben. Ott tanult évfolyam- és szobatársa, majd barátja, akitől megtudta, hogy az ukrán fővárosban igen sokan oroszul beszélnek.) Mivel a Magas Minisztérium malmait lassan örölte, eltelt vagy két hónap, maradt a 2. félévi kezdés. A lengyelül még gyengén beszélő fiút, akinek fejében persze megvoltak a szlavisztikai alapok, ott nagylelkűen II. évesnek vettek fel. Így szerzett a Debrecenben szükséges öt helyett hat év alatt két, mint mondta „különbejárátú” egyetemi oklevelet.

Erről azonban bővebben később esik majd szó, mert a két egyetemen részben egy időben folytatott tanulmányainak és maguknak a magyar- és lengyelországi viszonyoknak összehasonlítása a mai fiatalok számára érdekes korrajz is. Itthon a marxizmus összetevőiből a logikával együtt a fiatalember többször kapott jelest, mint négyest, pedig ezeket nem valami lelkesen, de éppen ezért kétszeres erőbedobással tanulta. Ezeknek a tárgyakkal a többségét egy olyan házaspár oktatta, amelynek tagjai vasárnaponként a fő római és görög katolikus templom közelében figyelték, hogy az egyetemisták közül kik járnak oda. A hálóteremben lakók közül néhányan először meglepődve találkoztak össze a két istenháza egyikében és bizonyára a református Nagytemplomban is.

A szívesen tanult magyar nyelvészeti tárgyakkal, minden igyekezete ellenére az egyik professzortól jelest soha, négy alkalommal pedig négyest kapott, és neki köszönhetette egyetlen közepesét. Mindig negyedórás késéssel kezdte, de a kicsengetéskor pontosan fejezte be előadásait. Kezdetben mindenki csodálta, hogy fejből, így viszont egy-egy témáról gyakran igen keveset mondott, ám erre a vizsgán nem emlékezett. A hármast úgy írta be, hogy megkérdezte: „Csak ennyi?” Az ügyesebbek kritikus megjegyzéseket építettek be feleletükbe gyakran szapult elődjéről, Bárczi Gézaról. A városban a már Budapesten oktató és nagyhírű kutatóról neveztek el utcát, volt debreceni kollégájáról nem. Féltek tőle a hallgatók. Péter kétszeri magyar nyelvészeti szigorlatán kapott „elégítélet”: a két-két félévi tananyagból jeles osztályzatot a vizsgabizottságtól. A komor ember egyetlen humoros kérdésére emlékszik, amelyet a szobájába belépő, a felelete előtt jegyzetelni szándékozó szobatársa izgalmaiban feltett: „Professzor Úr, papírt kaphatnék?” Íme a válasz: „Mi az, papír nélkül le sem tud ülni?”

Barta János és Bán Imre irodalomprofesszorok nagy műveltségű, könnyebben megközelíthető és megértő emberek voltak. Nem véletlen, hogy nevüket

a város egy-egy utcája is őrzi, ahogy a Csokonai életművének méltatását soha, egyetlen előadásán el nem mulasztó Juhász Gézáét is. Nem rajtuk és nem a fiatalabb tanárokon múlt az, hogy olyan írók és költők alkotásainak ismerete nélkül is lehetett magyar szakos diplomát szerezni, mint Mécs László, Márai Sándor, Wass Albert, Weöres Sándor, Pilinszky János vagy a határainkon túli költők.

A szépirodalmi szövegek megismerését és nem elsősorban az irodalomelméleti megközelítést tartotta fontosnak Barta és Bán professzor. Természetesen voltak orosz szakos tanárok is, akik Péter debreceni tanulmányai idején és később egyaránt nagy hatást gyakoroltak rá, mint tanárok, kutatók, vezetők vagy magánemberek.

A Debrecenben még fiatal orosz szakon sokáig egyetlen professzor volt. A felvidéki születésű, Prágában, Budapesten és Svájcban tanult Sulán Bélát „felülről”, a Minisztériumból küldték, és hamarosan rektor lett. Az egyetem oktatói számára nem volt könnyű ember. Nem ismert lehetetlent, természetesen tartotta, hogy hallgatói párhuzamosan tanuljanak két, köztük egy külföldi egyetemen. Igazi szlavisztikai intézetet szervezett, a közeli nyelvrokonságból kiindulva. Igaza volt, hiszen szláv nyelvű szomszédunk több van, mint más, sőt az előbbieket szomszédságában is élnek ilyen nyelveket beszélő népek. Voltak *Szláv népek és nyelvek* című előadások, és hogy a tudományt se lehessen klerikalizmussal vádolni, Óegyházi helyett akkori elnevezése szerint Ószláv nyelv. Létrehozta és szerkesztette az intézet *Slavica* című idegen nyelvű évkönyvét, amelyre külföldön is figyeltek. Több olyan oktatót, köztük hazánkban élő oroszokat alkalmazott, akik ajánlott tárgyként egy másik szláv nyelvet is tanítottak. Ezek száma, igaz, nem egy időben akkor is fél tucat volt, ha az egységesnek tartott szerb-horvátot egy nyelvnek vesszük.

A lengyel volt a legnépszerűbb, Péter is ezt tanulta Dombrowszky Józseftől, akinek felmenői nevükből ítélve valaha lengyelek voltak, de nyelvüket kezdőként neki is tanulnia kellett. Ezt a nevet minden lengyel ismeri, mert nemzeti himnuszuk refrénje: „Fel, fel, Dąbrowski, Zászlódat bontsd ki...!” Ebből az 1797-ben írott lelkesítő versből lett, amelynek dallama az eredetileg népi, majd társasági táncé, a mazurkáé. Dąbrowski tábornok a Lengyelország függetlenségéért a cári birodalom ellen harcolt, majd az ellene Napóleon által indított háborúban. (Csak zárójelben: Nem untatni akarjuk az olvasót, hanem levonni a következtetést: aki egy szláv nyelvet jól megtanul, könnyebben vagy nehezebben a többit is megérti. „Dombró bácsi”, mint más esetekben is, közérthetően magyarázta meg, hogy a hadvezér neve csak lengyel lehet, mert az *ą* betűvel jelölt **om** vagy **on** orrhangok hiányoznak a többi szláv nyelv megfelelő szavaiból, például az orosz Дубровский, azaz Dubrovskij névből, Puskin verses regényének címéből. Más szlávoknál a végén a *j* maradt le. Helyette a megfelelő cseh név, a Dubrovský végén hosszú *í* hang van, a szlovák Dubrovskyban pedig rövid *i*. A lengyelek a végén *i*-t írnak, mert náluk az *y* hangértéke más, hasonló az orosz **ы**-vel írt hanghoz. A *v* betűt csak idegen szavakban használják. És

miért nem az **a** betűnek van „farka”, nem az **o**-nak? Mert valamikor a még közös szláv nyelvben **am** vagy **an** hang volt ezen a helyen.)

Dombrovszky tanár úr soha nem beszélt magáról, Péter is csak évtizedek múlva olvasott róla a *Pedagógusok arcképcsarnoka* (2006) című debreceni kötetben. A még magyarországi Nagyváradon született, ahol megtanult románul. Külföldi rádióadásokat hallgatott, még hadifogolyként ott levő oroszokkal és külföldről való nevelőnőkkel beszélgetett. Anyagiak híján apjával együtt bútorfestő volt. Magánúton járta ki a gimnáziumot. Autodidaktaként úgy megtanulta az európai világnyelveket, hogy eredetiben olvasott regényeket. Magánórák adásával tartotta fenn magát, és folytatta a nyelvtanulást az újlatin és a szláv nyelvekkel, sőt a klasszikus nyelvek sem maradtak ismeretlenek számára. A katonaságnál tolmács volt, hazánk „felszabadulásakor” Vorosilov marsallnak is fordított. 1947-ben, harmincöt évesen érettségi nélkül, úgy vették fel angol-orosz szakra, hogy professzorok tanúsították: öt nyelven kitérően beszél. Egyszerre tanult és 1949–50-ben már tanított, 1959-ben doktori szigorlatot tett, és a következő évben elkészült kandidátusi disszertációja is. Nem lépett be a Magyar Dolgozók pártjába és utódjába, ami pedig az orosz szakon szinte kötelező volt, és nem rejtette véka alá a másokétól eltérő véleményét. Csak 1976-ban lett professzor, és soha nem vezetett tanszéket. Több helyre hívták egy évre vendégprofessornak, de erre csak egyszer, három évvel nyugdíjba menetele előtt, Klagenfurtban kapott lehetőséget.

„A tanítás volt a mindene, hallgatók egész nemzedékét nevelte, tőlük keménységet, kitartást és színvonalat követelt. Diákjai rendszeresen felkeresték, s ő bármikor örömmel szakított időt arra, hogy konzultáljon velük” – vélekedett róla újságíró fia, akivel alighanem minden egykori tanítvány egyetért. Élvezettel, kedélyesen magyarázta az ószlávnak nevezett nyelvet is, annak az oroszéval egyező és különböző főnévragozását. Azt tekintette fontosnak, hogy ez az orosz nyelv alapos elsajátításának eszköze, és segíti más szláv, sőt más közös gyökerű európai nyelvek tanulását. Péternek Lublinban nemcsak érteni, hanem gyorsan beszélni is meg kellett tanulnia lengyelül. Ebben segített az ott ógyházinak hívott nyelv ismerete és az összehasonlító szemlélet, amelyre Debrecenben szert tett. És mert a gimnáziumban latint tanult, sőt érettségizett is belőle, sokat segített a lengyelek által használt rengeteg latin szó, náluk ugyanis a magyarral ellentétben nem volt nyelvújítás. Gyakran nem szalonképes szavakat is alkotva viccelődünk a már a 9. században írásban használt, a beszélők számára régen kihalt nyelv és az orosz alapján rekonstruált, feltételezett ósszláv formákkal. Könnyű volt bármelyik szláv nyelvet tanulni.

Péter debreceni tanulmányai idején Iglói Endre, főleg a lányok számára „Igor herceg”, későbbi professzor volt az orosz tanszék vezetője és rektor helyettes is. A sors nem kényeztette el, árvagyerekként rokona, majd a leventeszervezet nevelte. Inkább az öregek tudják, hogy az fiúk katonai előképzését és nemzeti szellemű nevelését szolgálta. Az ország 1944-es német megszállása után, a már nyilvánvaló háborús vereség ellenére a leventéket is a szovjet frontra vezényelték.

1948-ig tartó hadifogságának a jövőjét meghatározó haszna ott szerzett orosz nyelvtudása volt. Sok területen szerzett oktatásszervezői és vezetői tapasztalatait, és munkabírását Péter is nagyra értékeli. A debreceni Református Kollégiumban tanítóként végzett, Egerben orosz szakos általános iskolai, a budapesti Lenin Intézetben középiskolai tanári diplomát szerzett. Mielőtt a Kossuth Egyetemre került, tanított tanyai iskolában és felső tagozatban, majd középiskolákban. A még gyerekcipőben járó orosz szak egyetemi színvonalú megszervezése, tudományos munka végzésére is alkalmassá tehető oktatók kiválasztása igen sok energiát követelt.

Az Igor herceg név korántsem csak Iglói tanár úr jó megjelenésének volt köszönhető, hanem inkább annak, hogy kedvenc témája az Ének Igor hadáról című 12. századi hősi eposz volt. (Első magyar fordítása a 19. század közepéről való, a Képes Gézáé 1956-ból.) Tárnya Igor fejedelem 1185. évi hadjárata a polovecek, vagyis a rabló, nomád kunok elleni meggondolatlan támadása, amely seregének megsemmisítő vereségével végződött. Ő maga is fogságba került, de sikerült megszöknie. A becsvágyó herceg nem ért oda időben a kijevi nagyfejedelem által az egyesült keleti szláv csapatok győztes hadjáratára. A szövegben többször ismétlődik egy hasonlat: „Mert Bojan, a varázsló, ha dalt akart zengeni valamiről, erdei egéreként futott a fán, szürke farkasként a földön”; „pogány polovec! Gzak fut, mint szürke farkas”; „Futott Igor herceg [...] Felpattant a gyorslábú lóra, szürke farkasként ugrott le róla.” Hogy az „Igor herceg” felkeltette a hallgatók érdeklődését és valóban elolvasták a művet, bizonyítja egyikük versének az évfolyam műsoros szakestjén oroszul elhangzó humoros kezdő mondata: „Szürke farkas fut a futballpályán.” Részleteket is hallgattunk Borogyin *Igor herceg* című operájából, aztán azokból is, amelyek Puskin drámáiból születtek. Verses művek részleteit Péter szívesen megtanulta, és a következő félévekben rájött, hogy sok 19. századi irodalmi művet érdemes elolvasni. Kár, hogy egyes 1917 utáni írókról, nemcsak a két első orosz Nobel-díjasról, hanem például Bulgakovról szó sem esett

1962-ben Péter is elkezdett a nyilvánosságnak, a havonta megjelenő, stencilezett, ma már azt mondjuk, sokszorosított *Egyetemi Élet*nek írogatni. Film- és színházi kritikát, még budapesti előadásokról is, mert voltak kirándulni a fővárosban. Megjelent egy elbeszélése, amelyet magyar-történelem szakos évfolyamtársa nagyon megbírált, mert nem volt realista. Igaz. És megjelent egyetlen műfordítása oroszról: az akkoriban hazánkban is népszerű Jevtusenko verse, az *Itthagynak anyáink...*

1962 januárjában végre utazhatott Lublinba, hogy elkezdje lengyel szakos tanulmányait. Természetesen nem az 1918-ban, Lengyelország függetlenségének visszaszerzésekor alapított Lublini Katolikus Egyetemen, hanem a Maria Curie-Skłodowska nevét viselő, 1944-ben, a „felszabadulás” évében létrehozott intézményben. (A világhírű tudósnek annyi köze volt Lublinhoz, hogy apai nagypapját mint tanítót ott nagyra becsülték.) A város büszke volt a kétszeres Nobel-díjas asszonyra, aki az Oroszországhoz tartozó területen levő Varsóban

született, ott érettségizett, de mert nő volt, és lengyel, nem tanulhatott az orosz egyetemen.

A nagy kerülőúton, Pozsonyon, cseh városokon, majd a lengyelországi Katowicén keresztül Varsóig közlekedő vonat a nagy hó miatt többet késett, mint a hivatalos menetideje volt. Péter már nem emlékszik, hogyan, de átjutott arra a pályaudvarra, ahonnan este, éppen lassú személyvonattal tovább utazhatott Lublinba. Felkeltette a fülkében ülő, a magyarokkal rokonszenvező házaspár érdeklődését, már amennyire ment, beszélgettek. Nem minden országban fordulna elő, hogy egy idegent taxival elvigyenek a leendő szállásául szolgáló diáktothonig. Éjszaka lévén ott nem számítottak az érkezésére, de lefektették egy szobába. Másnap megjelent a lakótársául kijelölt fiú. Megérdemli, hogy a neve se hiányozzon: a III. éves Jan Mazur (későbbi nyelvészprofesszor), aki azután elment vele a bölcsészkar dékánjához. Kiderült, hogy Péter egész jól érti Jant, de neki tolmácsolnia kellett – lengyelről lengyelre –, hogy a dékánnal zöldágra vergődjenek. A beszélgetés vége az lett, hogy bár Sulán professzor nem így gondolta, „csak” II. évesként kezdhette el ottani tanulmányait.

Péter a diáktothonban, földszinten, mint kivételezett külföldi kétszemélyes szobában először Jannel együtt lakott. Megszokta a kényelmet, ezért amikor a következő évben odaköltöztettek egy mikrobiológusnak tanuló mongol fiút és lengyel társát, kérte, hogy saját évfolyamtársával, Czesław Kosyllal kerüljön egy kisebb, de kétszemélyes szobába. (A lengyel fiatalemberből ugyancsak nyelvészprofesszor lett, sőt három évig tanított Debrecenben a lengyel tanszéken.)

Lublinban beszámították a debreceni egyetemen tanult ószlávot, azaz óegyházi szlávot és az általános tárgyakból szerzett érdemjegyeit. Mekkora különbségek voltak a debreceni és az ottani képzés között! A politikai gazdaságtan Lublinban sem hiányzott, de külön tantárgyként nem szerepelt a dialektikus és történelmi materializmus, valamint a tudományos szocializmus, mindezek Debrecenben több órában, mint a lengyel egyetemen. Ott viszont bőven voltak *A marxista filozófia és a társadalmi fejlődés elméletének fő kérdései* elnevezésű tárgyból előadások, sőt szemináriumok is. Kivételes eset, hogy Péter egyik mogorva tanára kijelentette, ő nem nyelvgyakorlatokat tart. Ezekre az órákra valóban azért járt, hogy jobban megtanulja ezt a szaknyelvet is. A világnézeti órák hatásáról sokat mond, hogy vasárnaponként tömegek igyekeztek a közeli katolikus egyetemi templomba. Közben az új állami egyetemváros szép parkjában gyönyörködve sétált Péterék intézményének jogászprofesszor rektora. A hallgatók illedelmesen köszöntötték. Nálunk mi lett volna?

Országunk Illetékes Emberei talán még azt is kifogásolták volna, hogy Lublinban egyházi intézmény könyvtárába jártunk. Azért tettük, mert a katolikus egyetem könyvtárának állománya gazdagabb volt. Kár, hogy Péter nem tudta, hogy gyakran megfordult ott az etika professzora, Karol Wojtyła. Szívesen megismerkedett volna a leendő lengyel pápával, aki sokáig tanított az intézményben.

Az ottani egyszakos képzésben többet lehetett tanítani nyelvészetből és irodalomból, de a debrecenieknél így is alacsonyabb volt a kötelező órák száma. A két utolsó tanévben a tanárok saját kutatott témáikról adtak elő. Ilyen volt Lev Tolsztoj és Henryk Sienkiewicz munkásságának összehasonlítása. (Azért is szót érdemel, mert az orosz írók jelölték a Nobel-díjra, a lengyel, elsőként honfitársai közül. Meg is kapta.) A lengyel egyetemek oktatói önállóbban választhatták meg előadásaik témáit, igaz ez egyes tantárgyak ismétlését is eredményezte.

Alaposan meg kellett ismernünk a verstant, a poétikát, a stilisztikát, amelyeket Jerzy Świąch tanársegéd oktatott. Hamar bizalmába fogadta a fiút, és megmutatta neki Adam Ważyk versét. Első és harmadik strófája megmaradt emlékezetében:

Veletek voltam aznap, mikor a Bem szobornál
magyar és lengyel zászlók alatt ujjongtatok.
Nem tudom, közületek ki él még és ki holt már
midőn elnémult minden, csupán a tűz ropog.
Mi, lelkiismerete a történelemnek,
hallgatunk – államérdek ez a beszéd...
Hol a felkelők hamván keserű füst terjeng,
a végső mítosz összedőlt. De Bem emléke ép.
(Gömöri György fordítása)

Vajon akkoriban hány magyar egyetemi oktató hívta volna fel egy külföldi diák figyelmét hasonló, megjelent, de évtizedekig elhallgatott 1956-os témájú versre? Tudjuk, a magyar forradalom példájául az akkor nyáron Poznańban történt, szerencsére kevesebb véráldozattal járó események szolgálták.

Péter számos lényeges különbséget figyelt meg a magyar- és lengyelországi viszonyok között. Meglepte, hogy ott vannak többszázezer lakosú városok, és hogy a közénk nem tartozó Lublin is népesebb Debrecennél. Sok helyen megmaradtak a régi nagy reneszánsz, barokk és klasszicista városbelsőik. Hogy Varsó Óvárosa fiatal, mert romokból kellett felépíteni, és stílusuk láttán könnyű megmondani, milyen városokat kaptak vissza a lengyelek a 2. világháború után Németországtól. Nem volt nehéz volt megállapítani, hogy arányukat tekintve a lengyelek sokkal többen járnak templomba. Ez persze nem mindig jelent mély vallásos hitet, de szorosabb kapcsolatban áll a nemzeti érzéssel. Már akkor derengeni kezdett benne a gondolat, hogy a lengyel politikai vezetők elsősorban lengyelek voltak, és csak másodsorban kommunisták. Nálunk fordítva. Az 1960-as években még a fiatalokban is igen élénken élt a németellenesség. Az oroszellenesség is, de ezt társaságban, nagyobb közösségben kevésbé mutatták ki. Egyszer lublini hallgatók csoportjával egy közeli reneszánsz városba kirándult. Erődítménye mellett a 2. világháború idején a németek ezrével végeztek ki lengyeleket, köztük zsidókat, hogy sajátjaikat telepítsék oda. Péter beletörölte sáros

cipőjét a fűbe, ami elég volt egy fizikushallgató lánynak, hogy véget vessen jól alakuló ismeretségüknek.

A szovjet befolyás nem érvényesült olyan erősen, mint nálunk. Lengyelországban az állampárton kívül még kettő működött, igaz, „hazafias népfrontos” szövetségben. A fiataloknak viszont három önálló szervezete létezett: a nem kommunistának nevezett szocialista, a falusi ifjúságé és egy politikamentes. Ennek vezetői öntevékenyen végezték munkájukat, szerveztek rendezvényeket, kirándulásokat, köztük külföldieket, persze nem Nyugatra.

Az állami egyetemnek volt közösségi háza, magyarul Diákkunyhó, benne hatalmas étkezdével, színház- és egyben moziteremmel, cukrászdával és az ifjúsági szervezetek irodáival. A városban két színházba lehetett járni, de az egyetem jóvoltából működött *Színházi stúdió* is. Bérelt autóbusszal varsói színházakba utaztunk. Jártunk például a Nagyszínháznak hívott operaházban, ahol megnéztük-meghallgattuk Moniuszko legismertebb operáját és *A diótörőt* is. A lublini mozik hetekig vetítettek nyugati filmeket. Péter jól emlékszik, mennyi ideig kellett várnia, hogy jegyet kapjon az amerikai *A hét mesterlövészre*. Ha igaz, ott látta először az *Elfújta a szél* címűt is.

Voltak „táncstek” és álarcosbálok. Az egyik úgy belevésődött Péter emlékezetébe, hogy máig benne maradt. Megismert egy kéményseprőnek öltözött mikrobiológia szakos helybeli lányt, aztán annak családját is. Amikor a fiú már Debrecenben élt és E. is befejezte tanulmányait és más városban dolgozni kezdett, ott találkoztak. Sokáig leveleztek, majd Péter meghívta Magyarországra, Debrecenbe és Sárospatakra, a szüleihez. A lány ott külön szobában aludt. A fiú feleségül kérte, de E. azt mondta, nem tudna külföldön élni. Kivételesen szaladjunk előre a jövőbe! Nem sokkal azelőtt, hogy Péter megnősült, ő férjhez ment. Párja a 70-es évek végén szerepet vállalt a Szolidaritás mozgalomban. Miután azt betiltották, ezekhez hasonlóan hosszabb időre internálták. Szabadulásakor az Illetékes Hatóság közölte vele, hogy családjával együtt kap az egész világra érvényes útlevelet, oda mehetnek, ahová akarnak, de vissza nem jöhetnek. A következő évtized végén ezt már megtehették volna, de idegenben, Kanadában maradtak. Vegyes házasságból való unokáik már nem igen tudnak lengyelül. Péterék sokáig leveleztek, E. 1991-ben még küldött fényképeket.

A debrecenihez képest Lublinban kevés vizsga volt. A fiatalember kettővel többször kapott „jó” osztályzatot, mint „nagyon jó” minősítést. Az utóbbit először III. évesként, a következő tanévben már kettőt. Végül lengyel-orosz összehasonlító nyelvészeti témájú diplomamunkájára is a legjobb osztályzatot, sőt az évfolyam legjobb dolgozatáért járó díjjal szerzett *magister* címet. 1966 júniusában, bízva az otthoni intézetigazgató ígéretében, az orosz szakon tanársegédi állásban reménykedve utazott végleg haza, hogy Debrecenben készüljön a szeptemberi ottani államvizsgákra. Tervezgette, hogy sokat segít majd a városa és Lublin közötti kulturális együttműködés erősítésében, amely akkoriban élénkült fel, de kezdete valójában a lengyeleknek a magyar '56 iránti rokonszenvében keresendő. Innen is küldtek vért és más segítséget Magyarországra.

1944: gyűlöletorgia és viktimizáció

Az európai zsidóság diszkriminációjának, üldözésének és tömeges megsemmisítésének időszakát rendkívül rövid ideig tartott. A mintegy hatmillió áldozat többségét 1941. június 22-étől 1943 végéig, azaz alig két és fél év alatt gyilkolták meg a helyi lakosság aktív közreműködésével, jobb esetben teljes közönyétől kísérve a megszállt Lengyelországban, a balti államokban, illetve a Szovjetunió németek által megszállt területein. A nehezen megmagyarázható és feldolgozható, példátlan gyorsasággal végbement kollektív tragédia maradandó nyomot hagyott az utókor emlékezetében, és a vele foglalkozó történészek és filozófusok rendre összefüggésbe hozzák egy jóval hosszabb, ezeréves időszakkal, mely alatt a diaszpórában élő zsidó nép folyamatos üldözésnek volt kitéve, támadásokat kellett elszenvednie a többségi társadalom egyes csoportjai részéről. De hogyan kapcsolódik az ókori, a középkori és az újkori zsidóüldözések végeláthatatlan története a legtöbb áldozatot Kelet-Európában szedő holokauszthoz? A logikus kérdésre mindeddig nem született pontos, logikusan megindokolt válasz, aminek oka lehet, hogy a zsidóság „szenvestörténete” beláthatatlanul terjedelmes, a témával foglalkozó munkákat elöntik a részletek, és szerzőik valósággal elvesznek a különböző vérvádak, pogromok és mészárlások tenge-
rében.¹

Természetesen a holokauszt gyökereit a távoli múltban kereső történészek munkái mellett figyelembe kell venni más, újabb és korszerűbb megközelítéseket is. Számos kutató, például Götz Aly, Cristian Gerlach, Susanne Heim vagy Zygmunt Baumann a „modernitás elleni lázadással” hozza összefüggésbe a politikai antiszemitizmus felvirágzását és a holokauszt eszmei „megalapozását” Németországban a 19. század utolsó harmadában, hiszen nemcsak a parasztság és a munkásság, a kis- és középpolgárság, de a konkurenciától tartó értelmiség jelentős része is egzisztenciális veszélynek tartotta a kapitalizmust, melyet a zsidósággal azonosított.²

Úgy gondolom azonban, hogy Közép-Kelet-Európában, a balti államokban, Lengyelországban, Nyugat-Ukrajnában, melyet Timothy Snyder amerikai történész „véres övezetnek” nevez, és ahol a zsidók túlnyomó többségét kiirtották, a parasztság viszonyát a zsidósághoz inkább hagyományos előítéletei és nem az áru- és pénzgazdálkodástól való ösztönös idegenkedése határozta meg. De az is igaz, hogy a mélyen gyökerező vallási előítéletek nem ösztönözték közvetlenül az embereket arra, hogy részt vegyenek a zsidók bántalmazásában, a gettószőkevények kifosztásában, majd feljelentésében. Ez mindenekelőtt a nácik által tudatosan létrehozott szörnyű viszonyok miatt következett be, úgy, ahogy ezt Jan Grabowski kanadai lengyel történész *Vadászat a zsidókra: árulás és gyilkosság a németek által megszállt Lengyelországban* című könyvében leírta.³

A Lengyel Főkörmányzóságban uralkodó náci terrorhoz és a lakosságot sújtó nyomorhoz intenzív, főként a röplapok és plakátok által terjesztett, gátlástalan antiszemita uszítás társult, ami lebontotta az erkölcsi gátlásokat, „bocsánatos bűnné” tette a megszállókkal való kollaborálást, legalábbis a zsidókkal szemben. A lakosság egy részét, elsősorban falusi és városi lumpen elemeket ilyen körülmények között vonzotta a megszálló hatóságok által a rejtőzködő zsidók leleplezésért felajánlott pénzjutalom, tekintet nélkül arra, hogy a feljelentéseik következményeként a zsidókat bűjtató lengyeleket is drasztikus büntetésekkel sújtották, sokakat ki is végeztek. A nácik gyűlöletpropagandája azért volt hatásos, azért itatta át a korabeli lengyel társadalmat, mert létező, évszázados tömeglélektani alapokra épült, a zsidók iránt nemzedékek óta táplált ellenszenvet manipulálta, fokozta fel.

Jan T. Gross *Szomszédok. A jedwabnei zsidók kiirtása* című, magyarul 2004-ben megjelent, Lengyelországban nagy visszhangot kiváltott könyve is hangsúlyozza a parasztság judeofóbiájának archaikus jellegét. Ez táplálta, más tényezőkkel együtt a lengyel tömegek tovább élő, irracionális zsidógyűlöletét, mely a holokauszt túlélői iránt 1945-ben és 1946-ban is megnyilvánult, és kifejezésre jutott a kielcei vérvadás pogromban is. Erről szól az Amerikában élő lengyel történész, *Félelem. Antiszemizmus Lengyelországban Auschwitz után* című könyve, melyben feldogozta a kielcei pogromot követő per anyagát.⁴

Ukrajnáról szólva lehet-e azt állítani, hogy közvetlen összefüggés áll fenn a rituális gyilkossággal 1911-ben megvádolt kijevei zsidó, Mendel Bejlisz ügye által felszínre hozott zsidóellenes előítéletek, és a huszonnyolc évvel később, a Babij Jar szurdoknál végrehajtott mészárlás között? Ekkor a németek egyetlen nap alatt több mint harmincháromezer zsidót gyilkoltak meg. Ismeretes, hogy a kivégzéseket az Einsatzgruppe C SS-katonái hajtották végre 1941. szeptember végén, amikor dúlt a Szovjetunió elleni háború. A zsidók tömeges lemészárlását már a Kijev elfoglalását követő napon megkezdték. Ott lőtték agyon az áldozatokat, ahol azelőtt az NKDV is rendszeresen végezte ki „a nép ellenségeit”. A zsidók önként jelentkeztek a megszállók felszólítására, a kiragasztott plakátokon közzétett fenyegetések hatására. Ha a vérvadás előítéletnek volt is szerepe a tragédiában, az csak közvetett, áttételes lehetett. Ismeretes, hogy a kijevek

akkor már több mint két évtizede éltek a szovjet rendszerben, melyben a zsidók, és más kisebbségek elleni uszítást büntették, és a vérvád sem kapott nyilvánosságot. Mégis, ahogy az ukrainai holokauszt tragikus eseményei bizonyították, a zsidógyűlölet vírusa életképes maradt a nép lelkében, átvészelve a kommunista uralom „inkubációs” időszakát.

Amikor a német csapatok 1941 nyarán benyomultak a két évtizedig kommunista uralom alatt álló Ukrajnába, megnyíltak az addig bezárt templomok. A valláshoz harangzúgás közepette visszatérő tömegek elfogadták az SS komandóinak terrorját. Bár voltak, akik megpróbálkoztak a zsidók mentésével, az ukrán segédcsoportok kezdettől fogva részt vállaltak a zsidók, e „Krisztus-gyilkos nép” lemészárlásában. A vérvád az akkut válsághelyzetben mintegy magától támadt fel és konkretizálódott.

Állíthatjuk, hogy a náci propagandisták politikai, gazdasági, illetve fajbiológiai érvei kevésbé hatottak a lengyel, ukrán, szlovák vagy magyar paraszti tömegek tudatára. Ugyanakkor tény, hogy a kelet-európai népek többsége közönyös volt a zsidók elhurcolása iránt, belenyugodott a kiirtásukba. A nácik antiszemita uszítása példátlanul hatékony volt, a zsidóirtás tébolya gyorsan átterjedt a németekkel szövetséges politikai csoportokra (román vasgárdistákra, horvát usztrasákra, magyar nyilasokra, ukrán és litván milicistákra). Az „önkéntes segítők” gyilkolási dühe minden képzeletet felülmúlt, szinte a világháború utolsó pillanatáig tartott. Tudjuk, hogy a koncentrációs és megsemmisítő táborok személyzetnek jó része a nácik által alacsonyabb rendűnek tartott ukránok és litvánok közül került ki. Kevésbé ismert, hogy Auschwitzban az RSHA (Reichssicherheitshauptamt, Birodalmi Biztonsági Főhivatal) kimutatása szerint 111 magyar állampolgár teljesített szolgálatot, csak tízzel kevesebb, mint litván.⁵

Olyan tragikus válsághelyzetben, mint a második világháború, a konfliktusok annyira élesek voltak, hogy már rövid távon mindenkit magával ragadtak, örvényként magukba szippantottak. A politika „szabad kezet” kapott: a törvényhozást, ahogy a médiát is, akadálytalanul a céljai szolgálatába állította. Amíg folytak a harcok, a lokális és a globális konfliktusok „összeértek”, még a nem zsidók számára is, előbb a frontokon, majd a „hátszágban”. A náci Németország a csapatai által megszállt területeken külön háborút vívott a fegyvertelen zsidók ellen. Hitler nyíltan antiszemita politikájában cinikusan felhasználta a zsidóellenes előítéleteket, „transzformálta” őket. A nácik úgy igazolták a népirtáshoz vezető, jogfosztó intézkedéseket a vérváddal, hogy nyíltan nem használták fel a propagandájukban.

A vérvád „transzformációjában” szerepet játszott, hogy a 19. és 20. század folyamán Közép- és Kelet-Európában a keresztény többség a „kollektív áldozat” szerepébe helyezkedett a zsidókkal szemben. Ez összefüggött a vallás tanításaival is, hiszen Jézus Krisztus, „Isten báránya”, saját példájával ennek elfogadására tanította követőit. Ez az elvárás azonban a tömegek számára teljesíthetetlen volt. Így az indulatok időről időre kitortek, és az agresszió a bűnbaknak tekintett zsidóság, a „Törvény népe” ellen fordult.

A Krisztussal való érzelmi azonosulásnak fontos szerepe volt a második világháború alatt. Ekkor a keresztény vallási élet egész Európában intenzív volt, és a hívők a válságos helyzetben eligazítást, erkölcsi támaszt vártak egyházuktól. 1944-ben, ahogy erről a korabeli sajtó is beszámolt, Magyarországon zsúfolásig tele voltak a keresztény templomok. Bár a papok többsége ekkor már nem elevenítette fel az antijudaista hagyományt szentbeszédeiben, voltak nagyhatású kivételek. Mint például 1944 novemberében a nyilas Kun András páter, aki még az ostrom alatt is vérvádas antiszemita prédikációkat tartott Budán, a városmajori templomban, tömegek előtt.

A 19. század végétől már nemzeti keretek között folyt a „viktimizáció”, mely nemcsak individuálisan, az egyéni pszichében játszódhat le, hanem közösségekben és csoportokban is, és komoly befolyást gyakorol a társadalmi tudatra. A közép-európai népek közül az első világháború előtt a lengyelek, utána főként a németek és a magyarok tekintették önmagukat a zsidóság áldozatának, akik igazságtalan sorsot szenvedtek el. A „nemzeti viktimizációt” univerzálissá növesztő Hitler volt az, aki a hagyományos zsidóellenes vádakat felélesztve bűnbakképzési mechanizmusokat indított be, törvényesítette a zsidók számára az anómiát, és a második világháború és a holokauszt örvényébe kergette a németeket. Hitler kezdettől fogva a németek „megmentőjeként” tűnt fel, aki megvédi sokat szenvedett népét a „fenyegető zsidó veszélytől”.⁶

A kelet-európai népek „lelki fertőzöttségét”, a váratlan erősséggel fellobbanó zsidógyűlöletét semmiképp sem lehet egyetlen okkal, a keresztény antijudaizmus továbbélésével magyarázni. Sokkal komplexebb jelenségről van szó, az okok sokrétűek, és annyira összefüggenek, hogy nehezen választhatók szét. Helytálló az a pszichológusi magyarázat, hogy minél több elfojtott konfliktust (válásit, politikait, gazdaságit) testesít meg egy kisebbség, annál mélyebben gyökerezik a többség részéről az iránta megnyilvánuló gyűlölet. A keresztény többségben a gátlások és az egymást kölcsönösen erősítő zsidóellenes előítéletek „deformált racionalizmust” hoztak létre, mely a gyermekkori félelmekre épült.

Mindazok, akik 1945-ben és 1946-ban központilag szervezett tüntetéseken vagy spontán megmozdulásokon kifejezésre juttatták agresszióba torkolló gyűlöletüket a „zsidókommunisták”, illetve a „spekuláns zsidók” ellen, Lengyelországban és Magyarországon, a holokauszt „kívülállói” voltak. Szerepük Közép-Kelet-Európában a zsidók ellen elkövetett népiirtás alatt meghatározóan fontos volt. Ezt a kategóriát Raul Hilberg, a holokauszt-történetírás megalapítója vezette be a szakirodalomba. Jellemzőiről a következőt írja a washingtoni holokauszt múzeum által kiadott Holokauszt Enciklopédia: „A 'kívülálló' vagy 'szemlélő' kifejezést (az angol *bystander* magyarul nézőt és bámészkodót is jelent) a holokausztot illetően két értelemben használják. Az első a külső, nemzetközi 'megfigyelőkre' vonatkozik – ők nem voltak a szó szoros értelmében vett tanúk, tekintettel arra, hogy távol voltak a konkrét eseményektől. Ezek a 'kívülállók' többnyire a nyugati szövetséges vagy semleges országokból, illetve a zsidó szervezetek tagjai közül kerültek ki. A második csoport – erre

fókuszálunk ebben a cikkben – azokból a kívülállók közül állt, akik közel tartózkodtak, és gyakran fizikailag is jelen voltak az események során.

Kívülállónak nevezzük azokat a németeket, illetve más európai népek tagjait, akik közel voltak az eseményekhez, de úgy tekintik őket, mint akik nem voltak ott. Nem tartoznak sem az 'elkövetők' (*perpetrators*), sem pedig az 'áldozatok' (*victims*) közé. És nem voltak tagjai annak a kis csoportnak sem, mely az áldozatokat menteni próbálta. A kívülállókat gyakran passzívnak vagy közönyösnek nevezik. Magatartásukra jellemző például, hogy nem tiltakoztak, amikor tanúi voltak annak, hogy egyéneket csak azért üldöznek, mert zsidók, illetve a tömeggyilkosságok fázisában nem nyújtottak menedéket azoknak, akik el akartak rejtőzni.

A két szó, a 'passzív' és a 'közönyös' egymástól eltérő jelentést hordoz. A 'passzív' jelző azt tükrözi, hogy valaki 'nem csinál semmit'. A passzivitás többféle érzésből fakad: abból, hogy az embernek nincs hatalma cselekedni, félti a saját fizikai biztonságát, társadalmi nyomást érez a saját csoportján vagy közösségén belül, illetve eltűri vagy támogatja az elkövetők akcióit.

Közönyösnek azt az ember nevezik, akiből hiányzik az érdeklődés valami iránt, illetve nincs köze hozzá: apatikus. A kívülállók közönyét a zsidók nehéz helyzete iránt gyakran magyarázzák az emberek mindennapi elfoglaltságával, azzal, hogy az 1930-as évek gazdasági válságának nehézségeivel küzdöttek, és a családjuk túlélésére koncentráltak a háborús idők nélkülözései és szenvedései közepette.

A náci propaganda felerősítette a meglévő antiszemita előítéleteket, ideértve a zsidógyűlölet hagyományos, vallásos formáit, felosztotta népséget különböző etnikai háttérű csoportokra. Emiatt sok ember 'idegennek' látta a zsidókat, ami hozzájárult a passzivitás vagy apátia légkörének kialakulásához."

A kívülállókkal a történészek érthető módon jóval kevesebbet foglalkoztak, mint az áldozatokkal és az elkövetőkkel. A Holokauszt Enciklopédia cikkében is szerepel: „További kutatásokra van szükség ahhoz, hogy jobban megértsük, miként mozgósították az embereket a különböző helyeken és különböző időkben arra, hogy tegyenek vagy ne tegyenek olyasmit, amivel megkönnyítették embertársaik üldözését, illetve tömeges legyilkolását.”⁷

A Magyarország német megszállása után megalakult Sztójay-kormány legfontosabb politikai célja a „zsidókérdés megoldása” volt. Ezért a Jaross Andor vezetése alatt álló Belügyminisztérium előkészítette a magyar zsidóság deportálását, majd az Eichmann-kommandó szakértőinek közreműködésével hónapok alatt végrehajtotta azt. Konkrét tervek voltak a budapesti zsidóság központilag szervezett elhurcolására is, amit azonban végül felfüggesztettek. 1944. március 19-e után egymást követték a jogfosztó rendeletek, a zsidók számára kötelezővé tették a diszkriminációt vizuálisan lehetővé tevő sárga csillag viselését, megtiltották nekik az utazást, elrendelték a gettósítást, ahogy ezt Randolph L. Brahm 2015-ben harmadszorra is megjelent nagyszabású, folyamatosan bővített monográfiájában részletesen leírja, és felesleges megismételni.⁸

Az áldozatok, pontosabban a túlélők visszaemlékezései dominálják a holokauszt irodalmát Magyarországon is. Jóval kevesebb a forrás az elkövetőkről még akkor is, ha a háborús és népellenes bűnöket elkövető személyek bírósági peranyagait, illetve ezek feldolgozásait is ideszámítjuk. A kívülállókat, és e nagy létszámú csoporton belül is az egyszerű embereket, a parasztokat, a munkásokat, a diákokat, a háztartásbelieket ismerjük a legkevésbé. A középosztály, illetve az értelmiségiek reakcióit már jobban. Magyarországon, elsősorban Budapesten ebből a polgári rétegből került ki a zsidómentők többsége, megnyilvánulásairól az általuk segített, a vészidőszakot túlélő zsidók is beszámoltak visszaemlékezéseikben. Arról viszont, hogy az egyszerű emberek miként viszonyultak a zsidókhoz, illetve a politikai kampányok hogyan gerjesztették fel a „népi antiszemitizmust”, és az uszítás hogyan hatott a társadalomra, kevés a forrásunk.

Ezek egyike gróf Széchényi Antal visszaemlékezése. Ebben felidézi, hogy Somogy megyében 1944. március 19-e, Magyarország német megszállása után milyen tragikus következménnyel járt Sztójay Döme „quisling” kormányának megalakulása, a „hatalomváltás”. „Meváltozott a légkör. Az emberek csendben politizálni kezdtek. A nyilasok propagandája elárasztotta az egész vidéket. Barcsón szomorú látvány volt a sok, csillagot hordó zsidó. A nép zöme már nem vásárolt a zsidó üzletekben, kerülte őket, és a Hangya szövetkezetekbe ment vásárolni... Menekített, elbújtatott zsidóink önként jöttek elő, mikor megtudták, mi a helyzet. Nem akartak minket bajba hozni! És ezeknek az ízig-vérig rendes embereknek így már nem tudunk tovább segíteni.”⁹

A Magyar Rádió műsorai egészen a német megszállásig nem tartalmaztak nyíltan antiszemita, a zsidóság ellen gyűlöletet keltő anyagokat. A Magyar Távírási Iroda és a Magyar Telefontávirányító és Rádió Rt. elnöke vezérigazgatói, Kozma Miklós, majd Náray Antal Kállay Miklós miniszterelnök intencióit követve igyekeztek távol tartani a nemzeti adót a „pártpolitizálástól”. De a szerkesztők már március 19-én eltértek az addig követett műsorpolitikától: „Kilenc negyvenkor a nővérek szobájában (éppen a mellettem levőben) megszólalt a rádió. A front-hírek leadása után részletesen ismertette a Magyarság aznapi vezércikkét. Zsidózott. A magyar rádió zsidózott. Erre eddig még nem volt precedens”, írta naplójában a tizennyolc éves Kardos (később: Pándi) Pál Debrecenben, ahová ezekben az órákban érkeztek meg a Luftwaffe légi úton odaszállított desszantalakulatai.¹⁰

A Magyar Rádió uszítását a nagyváradi Heyman Éva is megörökítette naplójának március 26-ai bejegyzésében: „A rádió állandóan légiriadót jelez, vagy a zsidókat szidja, de úgy, ahogy eddig még soha. Már a bombázástól sem félek, mert még a riadó is jobb, mint a zsidózás a rádióban. Aztán beolvasnak mindenféle rendeleteket a zsidókról, hogy mi mindent nem csinálhatnak.”¹¹

Figyelemreméltó, hogy a rituális gyilkosság vádja mennyire ismert volt a kárpátaljai gettókat létrehozó csendőrök között, és 1944 áprilisában Munkácsón ürügyként szolgált arra a gettóba zárt haszid zsidók terrorizálására. „A gettó lakóit rengeteg megaláztatásnak vetették alá. Például rongyos, piszkos cigányokat

hoztak be a gettóba, és a zsidóktól elvett ruhákba öltöztették őket. Egyik szombati napon, ami »fekete szombatként« vonult be a helybeli zsidó közösség legendáriumába, az újvidéki vérengzésben szerepet játszott Zöldi Márton százados utasítására kora reggel beállítottak az SS-közegek, rendőrök és tábori csendőrök, és feltörték a zsinagógát. A Tórát és minden felszerelési tárgyat kidobálták, és minden értéket elvittek. A köztudottan jámbor és istenfélő haszid zsidókat veréssel kényszerítették arra, hogy tegyék tönkre a zsinagóga és a jesiva épületeit, verjék szét azok berendezési tárgyait és bútorzatát. Taleszkekkel kellett a padlót felmosniuk. Mialatt e gyászos, megalázó munkát végezték, énekelniük kellett, majd énekelve körülszaladni a templomot.

Tíz rabbit összefogtak és a csendőrörsre vittek, ahol nyilatkozatot íratnak alá velük, miszerint a pészachi pászka sütéséhez keresztény leány vérének vették. Ezért a nyilatkozatért később halálra vertek két rabbit: Reb Mojselét és a fiát.”¹²

Amikor április utolsó napjaiban, Náray lemondása után Kolozsváry-Borcsa Mihályt nevezték ki a sajtó, a rádió, az MTI és a könyvkiadás kormánybiztosának, már a vérvadás uszítás is szabad teret kapott. Az ekkor felerősödő, valószínűs „gyűlöletorgia” formáját öltő a zsidóellenes propagandát közvetlenül a német megszállás során Magyarországra érkezett, a „zsidótlanás” végrehajtásával megbízott és az egymást követő jogfosztó rendeleteket diktáló SS-akciócsoport kezdeményezte. A náci a holokauszt során mindenütt, így Magyarországon is felhasználták, ugyanakkor korlátok közé szorították, „tudományos mezbe” öltöztették és átpolitizálták a tömegek atavisztikus viszolygását a zsidóktól. Tisztában voltak a hagyományok erejével, a több nemzedékre visszanyúló előítéletek szívósságával, és táplálták őket. Erre világít rá például az az emlékeztető levél, melyet Himmler küldött Eichmann közvetlen főnökének, Ernst Kaltenbrunner SS Gruppenführer-nek, írja magyar holokauszt első történésze, a kortárs Lévai Jenő.¹³

„Himmler és Kaltenbrunner utasítására Eichmann hazug propagandát terjeszt a 'zsidó rituális gyilkosságokról.’”

Bárhol működött is Európában, Eichmann különítménye, a *Sondereinsatzkommando*, arra törekedett, hogy felszítsa a zsidóellenes érzéseket a lakosság körében, ezzel megkönnyítve a saját munkáját és biztosítva a tömegek együttműködését. A propagandához legnagyobb részben Goebbels minisztériuma szolgáltatott anyagot. Meghatározó szerepet játszott dr. Eberhardt Tauber,¹⁴ aki az energiáit éveken át szinte kizárólag ilyen ügyekre fordította.

„Himmler utasítása a „zsidó rituális gyilkosság” vádjának terjesztéséről.
A Biztonsági Rendőrség és az SD parancsnoka
Dr. Kaltenbrunner SS Gruppenführer részére
Berlin

Fernkommandostelle
1943. május
Titkos

Kedves Kaltenbrunner!

Nagy számban rendeltem példányokat a *Zsidó rituális gyilkosságok*¹⁵ című könyvből azért, hogy osszák szét az állomány tagjai között, egészen a Standardenführerek szintjéig. Több száz példányt küldök, hogy te is juttasd el a különítményed tagjaihoz, azokhoz, akiknek közük vagy a zsidókérdéshez.

A könyvvvel kapcsolatban a következő utasításokat adom:

1. Azonnal indítsatok nyomozásokat a zsidók által elkövetett rituális gyilkosság ügyében mindenütt, amennyiben a zsidókat még nem evakuálták. Az ilyen típusú ügyekről nekem kell jelenteni. Ezután mi majd nyomozunk, látványos eljárást indítunk a vádak alapján.
2. Romániában, Magyarországon és Bulgáriában a rituális gyilkosságok komplex problémáját szakértőkre kell bízni. Úgy gondolom, hogy a sajtónkban közölni kell a rituális gyilkosságok eseteit azzal a céllal, hogy megkönnyítsük a zsidók elszállítását ezekből az országokból. Természetesen a Külügyminisztériummal egyeztetni kell, ami az ilyen ügyekben szükséges.
3. Kérlek, gondold át, hogy létre lehet-e létrehozni egy titkos, Angliának és Amerikának sugárzó, kizárólag antiszemita propagandát terjesztő rádióadót, együttműködve a Külügyminisztériummal. Ezt olyan anyagokkal látnánk el, mint amilyeneket a Stürmer hozott le a politikai harcok idején, és tetszene az angoloknak és az amerikaiaknak. Véleményem szerint a szenzációs tálalás igen fontos. Kérlek, lépj kapcsolatba dr. Martin SS Gruppenführerrel, hogy együttműködjünk a Stürmer csapatának valamelyik tagjával.

Angliában az emberünknek az lesz a feladata, hogy, hogy kövessen minden bírósági tudósítást vagy rendőrségi közleményt, mely eltűnt gyermekekre vonatkozik, hogy a mi rádióállomásunk pontosan számolhasson be arról, hogy ebben és ebben a városban eltűnt egy gyermek, és az eset rituális gyilkosságnak tűnik.

Összefoglalva: nézetem szerint az angolul – talán még oroszul is – folytatott, széles körű antiszemita propaganda, melyet a rituális gyilkosság vádjára építünk, nagymértékben hozzájárulhat az antiszemitizmus felélesztéséhez az egész világon.

Kérlek, vitasd meg ezeket a témákat a munkatársaiddal, és a szükséges mértékben készüljetek fel arra, hogy rövidesen konkrét javaslatokat terjesszetek elő a számomra.

Heil Hitler!

aláírás: H. Himmler

Ui. Kérlek, konzultálj a könyv szerzőjével is.
akiről majd Suchanek alezredes tájékoztat.”

Himmler leveléhez Lévai Jenő kommentárt fűzött.

„Természetesen Kaltenbrunner késedelem nélkül végrehajtotta Himmler utasítását, és a több száz példányból, melyet kapott, ellátta Eichmann különítményét. Ismeretes, hogy Eichmann Budapesten több alkalommal is idézett a könyvből, hogy mutassa, mennyire tájékozott az ilyen és hasonló ügyekben.

A tőle kapott parancsok alapján járt el Ballenstein SS *Hauptsturmführer*, aki a budapesti német követségen dolgozott, és kizárólag ilyen propagandatémákkal foglalkozott. Ő felügyelte Bosnyák Zoltán 'Zsidókutató Intézetét', így a könyvben szereplő hazugságokat a *Harc!* című illusztrált antiszemita hetilap közölte.”

Himmler levele Magyarországon kevésbé ismert, fontos, dokumentum. Különösen az, ha összevetjük az 1943. október negyedikén és hatodikán Posenben (ma: Poznań) tartott beszédével. (Az előbbi 92 SS tiszt, az utóbbit a megszállt területek kormányzati tisztviselői előtt tartotta.) A „birodalmi SS vezető” mindkettőben foglalkozott a még abban évben várhatóan megoldott „zsidókérdéssel”. Méltatta azt az áldozatot, amit alárendeltjei, a tömeggyilkosságok elkövetői az „ügy” érdekében hoztak, de ezekben már nem tért ki a vérvád központi jelentőségére a nácik antiszemita propagandájában. Viszont fél évvel azelőtt írt levelében a rituális gyilkosságokról szóló híreket még olyan eszköznek tartotta, melyek felhasználhatók a romániai, magyarországi és bulgáriai zsidók ellen, elő lehet készíteni velük az „elszállításukat”.

1944. május 20-án, a *Harc!* című hetilap első száma nagyméretű rajzot közölt a címlapján, mely Solymosi Eszter, a kis libapásztorlány „lesakterolását” jelenítette meg. A kép felidézhetővé, láthatóvá tette a zsidók pokoli és konspiratív természetét, és minden rágalmozó érvelésnél hatékonyabban indokolta meg, hogy Magyarországnak minél előbb meg kell szabadulnia a „sátánfajzatoktól”. A szó és a kép egyértelműen azt sugallta, hogy a fiatal, lekötözött lány, akinek épp elvágják a torkát, maga Magyarország. Vele a *Harc!* olvasói a zsidók kiszolgáltatott áldozatának érezhették magukat, amikor Auschwitzban naponta magyar zsidók ezreit gyilkolták meg. A rituális gyilkosságokról szóló rémtörténetek felkeltették a zsidóktól való ösztönös szorongást és félelmet a többségi társadalomban, felszabadították az elfojtott, agresszív ösztönöket. A vérvadás cikkeket sorozatban, egészen 1944. decemberi megszűnéséig közlő *Harc!* hatása elemi erejű volt. Táplálta és fenntartotta az irracionális, érzelmekre ható bűnbakképzést, a ragályos, ön- és közveszélyes gyűlöletet. „Üzenete” magával ragadta mindazokat, akiket a már előzőleg hivatalos doktrínává vált, törvényekben is megtestesülő antiszemitizmus megfertőzött, és egészen a világháború végéig, sőt, utána még évekig hatott.

A viktimizáció – mely napjainkban is hatékony eszköz a palesztin szervezetek, és támogatóik számára az Izrael elleni gyűlöletkeltésben – visszatérően jelen volt a fajvédők, majd Imrédy Béla és Szálasi Ferenc beszédeiben és írásaiban, a szélsőjobboldali és antiszemita sajtóban. Amikor azután 1944 márciusában a Vörös Hadsereg elérte a „történelmi határokat” a Keleti-Kárpátok térségében,

és a hosszabb ideje manipulált magyar társadalom számára a „zsidó fenyegetés” konkrétta vált, az előítéletekkel átitatott közvélemény mint „szükséges rosszat” elfogadta a német megszállás után két hónappal megkezdett deportálásokat.

1944. április elejétől felerősödött az antiszemita, nácibarát propaganda, mely a rádió műsoraiban, plakátokon és sajtótermékekben megjelenő vizuális üzenetekkel „bombázta” a magyar közvéleményt. Figyelemre méltó tény, hogy a magyarországi holokausz alatt, az 1944 márciusát követő egy évben a propaganda folyamatosan vádolta a zsidókat rituális gyilkossággal, vagyis a legprimitívebb formában volt jelen volt a vérvád. Nemcsak a politika által transzformálva, törvényként és rendeletként, de a vidéki zsidóság deportálásának megindulása után az eredeti, „középkori” formájában is. Heltai Jenő jegyezte fel 1944. május ötödikén a naplójába: „Kiss Feri tegnap két Liszt Nándor-verset és Erdélyi József Solymosi Eszterjét bömbölte bele a rádióba.”¹⁶

Ezek a versek a „kollektív áldozatiság” ellenállhatatlanul vonzó, nárcisztikus üzenetét hordozták, és a későbbiekben többször is szavalták őket a Magyar Rádióban. A műsorkészítők arra is törekedtek, hogy a hallgatók rögtön levonják a következtetéseket. „Május 4-én este, nem sokkal a versek elhangzása után, a rádióhallgatók *A zsidókérdés Magyarországon* című sorozat nyitó előadását hallották. Az előadásokat Bosnyák Zoltán, a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet igazgatója írta, és hetente egy-két alkalommal sugározták. Az utolsó, harminckettedik adás augusztus 29-én hangzott el, és a Magyar Rádió történetének addigi leghosszabb egybefüggő programját zárta le. Az előadások, amelyeknek könyv formában is meg kellett volna jelenniük, mintha szócikkei lennének a magyar antiszemitizmus képzeletbeli enciklopédiájának, egy jövőbeli tudáskánon elemei.”¹⁷ Bosnyák a programban huszonöt előadást tartott, a szövegek fennmaradtak. A címeket Sávolgy Tamás ismerteti. „A magyar fajvédelem előharcosait” (Istóczy Győzöt, Simonyi Ivánt és Verhovay Gyulát) méltatva részletesen beszélt a tiszaezlári vérvádról. Utolsó, már 1944 augusztusában elhangzott előadásának címe: *A zsidókérdés végleges megoldása*.¹⁸

A Sztójay-kormány hozta létre a „Zsidókérdéskutató Magyar Intézetet” (ZsMI). Ennek a hetilapja volt a *Harc!*, melynek első száma 1944. május 20-án jelent meg, Eberhard von Thadden, a német külügyminisztérium Inland II. osztálya zsidóügyi szakértője, aki már egy héttel a tömeges deportálások kezdete után Budapestre látogatott május 25-ei, illetve 26-ai keltezésű jelentéseiben értékelte a zsidóellenes akciókban részt vevő német szervek tevékenységét, jelen volt a ZsMI megnyitásán. Beszámolót küldött róla Berlinbe Horst Wagnernek, aki hozzá hasonlóan aktív szerepet játszott a holokausz végrehajtásában. Paksa Rudolf a *Múltunk* című folyóirat 2018. januári számában idézi a német tisztviselő levelét, melyben beszámol arról, hogyan fogadta a fővárosi közönség a ZsMI hetilapjának megjelenését. „Az intézet egy eredetileg zsidó klubban lett elhelyezve a város központjában. Úgy látszik, eleinte főként a 'zsidóakció' propagandisztikus alátámasztásában lesz feladata. E célból *Harc!* címmel ad ki egy Stürmer-szerű újságot. Az első szám a múlt héten 50 000 példányban jelent meg

és egy órán belül elfogyott. A lapot Budapesten szabályosan kitépték az eladók kezéből. Különösen azt figyeltük meg, hogy a lap az árják körében is fogyott.”¹⁹

A téma iránti érdeklődésre való tekintettel jelentette meg újra Püski Sándor Bary József *A tiszzaeszlári bűnper* című, először 1933-ban kiadott emlékiratait. 1944-ben ez a könyv már az ötödik (!) kiadásban jött ki, és jól fogyott június 16-án, a könyvnapon. Este adták elő Budapesten, a Madách színházban Kádár Lajos és Dövényi Nagy Lajos közös művét, az *Ártatlanok* című, uszító színdarabot. Ezt egy vándor színtársulat három éve Endre László támogatásával több helyen is játszotta Pest megyében, de Keresztes-Fischer Ferenc belügy-miniszter a fővárosi bemutatót 1941 áprilisában megakadályozta. A „magyar Jud Süss”-nek nagy sikere volt, a pesti bemutatón Endre László, Jaross Andor, Baky László, Doroghi Farkas Ákos és más, prominens antiszemita tapoltak a színészeknek.²⁰ A darabot telt házzal, sorozatban játszották, majd szeptemberben, és október 15-e után újra műsorra tűzték. 1941 januárja után újra nagy sikere volt a *Jud Süss*-nek is, összesen több százezren látták. A hírhedt náci film megismételt bemutatóját 1944 májusában rendezték meg a Corvin moziban. A díszelőadáson Sztójay Döme miniszterelnök is részt vett.

A ZsMI kezdeményezte azt is, hogy filmesítsék meg Marschalkó Lajos nyilas újságíró *Tiszaeszlár – a magyar fajvédelem hőskora* című, először 1943-ban megjelent könyvét. Patkós György és Dövényi Nagy Lajos megírta a forgatókönyvet, megtették az előkészületeket is, de a produkció a háborús események miatt nem készült el.

A *Harc!*, a „magyar Stürmer” már az első számában közölt egy rajzot, mely eredetileg a *Füstölő* című „antiszemitiko-satyrikus” élclap 1882. november elseji számában jelent meg. Ezen a lekötözött keresztény lány, Solymosi Eszter látható, akit karikatúra-szerűen megjelenített zsidó sakterek vesznek körül. Az egyik már vágja a torkát, ketten pedig edényekbe fogják fel a tányérba lecsorgó vért. A kép aláírása: „Egy hang a zsidóságból. Csak rajta, szaporán! Ezzel is kevesebb lesz egy gójjal, minden csöpp vére egy örökké tartó átkot mos le bűnös nemzetünkről. Egy után valamennyi!” Bosnyák Zoltán és Levatits László újságjában az is olvasható, hogy e rajz miatt az ügyészség 1882-ben sajtópert indított a *Füstölő* ellen, és a szerkesztőt, Bartalits Imrét elítélték. A *Harc!* második, 1944. május 27-én megjelent száma közölt egy másik, több mint hatvan éve íródott vérvadás verset is, ami miatt az ügyészség egykor szintén vádat emelt, és amit ez a hírhedt kép „ihletett”.

„Egy ártatlan lány fekszik kötözve;
Körötte látni sátáni arcokat
S vérszopó fajzat gonosz csoportja
Az ártatlan lánynak vérét ontja.
Borzongat rá a pusztá gondolat!
S az ártatlan lánynak szüzi vérét
Pokoli kéjörömmel ízlelik...

Hah! Isten! Ég és földnek alkotója,
Ki látod, mit rejt a bűnös zsinagóga,
Miért nem csapod közé mennykövid?"

Figyelemreméltó, hogy a nyilas propaganda milyen tudatosan idézte fel az első, 1875-ben, Istóczy Győző parlamenti szereplésével kezdődő első hazai anti-szemita hullámot, az akkori uszítást.

Természetesen új versek is születtek, 1944 tavaszán és nyarán sok más költőt „megihletett” a magyar zsidók „megérdemelt sorsa”, ahogy ezt a *Szép Versek 1944* című, 2020-ban megjelent „abszurd antológia” dokumentálta.²¹ Az *Ország*, a *Magyar Ünnepe*, az *Egyedül Vagyunk*, az *Összetartás*, a *Nép*, a *Magyar Élet* vagy a *Harc!* című nyilas, illetve szélsőjobboldali lapokban megjelent versek szerzői hitelesen számoltak be arról, amit átéltek, illetve közvetlen közlőről láttak, a zsidók diszkriminációját, gettóba kényszerítését, majd deportálását. A költők, akik előszeretettel azonosultak Krisztussal, személyesen nem vetemedtek erőszakra, de arra buzdítottak, és a valóságnak megfelelően fejezték ki a korabeli magyar társadalom többségének gondolatait és érzéseit.

Alföldi Géza, Szálasi Ferenc „házi költője”, Erdélyi József, Liszt Nándor vagy Géza Ottó valóban úgy érezték, hogy a történelem őket igazolta. A gyűlöletük őszinte volt, és mélyről jött. Utóbbi szerző *Beszélgetés egy pléh-Krisztussal* című, a deportálások idején megjelent hosszabb versében szövetséges légierő bombázásaiért a zsidókat, „ezt a földön szétbitangolt népet” teszi felelőssé, és azokat is ostromozta, akik megkeresztelkednek. Elég, ha itt két versszakot idézek:

Zsidók bűnét miért mi keserüljük,
miért tűröd ezt a szörnyűséget.
Hogy most gúnyból, átmenő időre
Istenüknek válasszanak téged?

Húsz évszázad nem volt elég nekik,
Ezért vagyok, látod, forradalmár,
Adj korbácsot pléh-Krisztusom nekem:
Egyházadban újból sok a kalmár.

És két strófa Alföldi Géza *Üzenet* című verséből is, melyet a májusi bombázások ihlettek:

A Sátán népe, poklok söpredéke
s nekem ökölbe szorul két kezem!
Van itt e földön egy régi jó mondás,
ha ezt citálok, tán nem vétkezem.

Kacagjatok csak diadalmas képpel,
Míg mi konok hittel temetgetünk!
Kiáltó hangon esküszöm: kitartás,
utoljára mégis mi nevetünk!”

Persze, voltak magyar költők, akik egészen más hangon szólaltak meg. Igaz, a verseiket nem nyomtatták ki, nem juthattak el a korabeli magyar közvéleményhez. A legnagyobbak egyike, Radnóti Miklós *Töredék* című, 1944. május 19-én írt versében érzékelteti, hogy mi zajlott a tömegek lelkében a német megszállás után, amikor a Sztójay-kormány politikájának legfőbb céljává tette a „belső ellenségnek” nyilvánított zsidóság elleni harcot.

Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra,
s míg balhitekben hitt s tajtékozott téveteg,
befonták életét vad kényszerképzetek

Oly korban éltem én e földön,
mikor besúgni érdem volt s a gyilkos,
az áruló, a rabló volt a hős, –
s ki néma volt netán s csak lelkesedni rest,
már azt is gyűlölték, akár a pestisest.

Oly korban éltem én e földön,
mikor ki szót emelt, az bujhatott,
s rághatta szégyenében ökleit, –
az ország megvadult s egy rémes végzetten
vigyorgott vértől és mocsoktól részegen.

Oly korban éltem én e földön,
mikor a gyermeknek átok volt az anyja,
s az asszony boldog volt, ha elvetélt,
az élő írigylé a férges síri holtat,
míg habzott asztalán a sűrű méregoldat.

.....

Oly korban éltem én e földön,
mikor a költő is csak hallgatott,
és várta, hogy talán megszólal újra –
mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más, –
a rettentő szavak tudósa, Ésaías.

Jellemző, hogy bár a vers a magyar középiskolák irodalmi tananyagában szerepel, a tanárok nem teszik fel a kérdést: milyen „balhitekben hitt s tajtékozott téveteg” a korabeli ember, s miféle „vad kényszerképzetek” fonták be az életét? Pedig Radnóti pontosan utal annak a „lelki járványnak” az eredetére, mely elhatalmasodott a kortársak jó részén: „habzott asztalán a sűrű méregoldat”. Ez nem más, mint az immár kizárólag szélsőjobboldali és antiszemita sajtó és rádió, no meg a politikai gyűléseken, a honvédség alakulataiban és az oktatási intézményekben szétáradó uszítás. Ennek hatását 1944. március 19-e, a német megszállás után már semmi sem ellensúlyozta: a „gyűlölet kórusából” kirívó újságokat ugyanis betiltották, az ellenzéki pártokat és a szakszervezeteket feloszlatták.

1944 tragikus tavaszán már készen állt az a gondolatvilág, mely aztán fél évvel később, a nyilas államcsíny után később Kun András ferences páter a nyilas hatalomátvétel után tettekre, tömeggyilkosságra sarkallta anélkül, hogy a legkisebb kétely ébredt volna benne arra nézve, hogy Krisztus tanításait követve cselekszik-e.

A hívők lelki életét meghatározó, Krisztussal való érzelmi azonosulásnak fontos szerepe volt a második világháború alatt, s ez a felsorolt többi korabeli költő versében is tükröződött. Ekkor a keresztény vallási élet egész Európában intenzív volt, és a hívők a válságos helyzetben eligazítást, erkölcsi támaszt vártak egyházuktól.

Kunt Gergely történész korabeli naplókat feldolgozó tanulmányából²² kiderül, hogy a korabeli magyarok viselkedését legnagyobb részben a „passzív alkalmazkodás” jellemezte, ami összefért a meggyökeresedett zsidóellenes előítéletekkel. Ezek megerősítésében, súlykolásában 1944–45-ben szerepet kapott a nyilas propaganda, mely a zsidókat tette felelőssé a háború pusztításaiért, a szövetséges légierő bombázásaiért. Ezt az üzenetet a plakátok, a rádió, a politikusok beszédei, az újságok és a röplapok egyaránt közvetítették. A bűnbakképzés azért volt annyira hatékony, mert a társadalmi tudat mélyén sokáig elfojtott vérvádra épült.

Róth Miklós emlékiratában leírja, hogyan fogadták a helybeliek az 1944. június másodikán, a Debrecent ért pusztító légitámadás után a gettóból romeltakarításra kivezényelt fiatal zsidókat. „Két nap múlva, kora reggel, a gettó kapujánál hármas csapatokban fel kellett szállnunk egy katonai teherautó platójára. Találgattuk, hova visznek. Út közben fiatal emberek mellett mentünk el, akik az öklükkel fenyegettek, amikor észrevették rajtunk a sárga csillagot. Amit ezért tőlünk telhetően igyekeztünk álcázni.

Rövid utazás után megérkeztünk meg a vasút túloldalán, kissé a városon kívül található negyedbe. Az érintetlen városközpontot elhagyva sok lerombolt házat fedeztünk fel, és ettől megnémultunk. Még egymáshoz sem mertünk szólani. Kísérőnk utasított: készüljünk fel, hogy a bombázás egyik áldozatát szállítjuk el a teherautón. Ezután elment, csak a sofőr maradt velünk. Igyekeztünk kevéssé feltűnően viselkedni, incidenstől tartva, vagyis hogy újra célpontjai lehetünk a gyűlölet megnyilvánulásának.”²³

Az éles szemű Fenyő Miksa már 1944 nyarán azt latolgatta, milyen hatással lesz a magyar társadalomra és a politikai életre a szabadjára engedett, intenzív lélekmérgezés, mely a nyílt, vérvádas uszításra épült. *Az elsodort ország* című naplójának július 11-ei bejegyzésében ezt írta: „És mi lesz, ha innen kiverik a németeket, és a megszálló hadsereg parancsnoka vagy akár az akkori magyar kormány eltörli a differenciális törvényeket, és én újra teljes jogú, független polgár leszek? Akkor már újra magyar leszek, akit minden magyar testvéremnek vagy mondjuk a közvélemény magyarnak fogad el? Attól félek, hogy nem. Attól félek, hogy az ifjúság, amelyet gyűlölni tanítottak, amelyben a zsidóság iránt táplált megvetés a felsőbbrendűség érzését fejlesztette nagyra, a háború és a háború elvesztése által gyökeret vesztett rétegek, a hatalmi pozíciójuktól megfosztott náci pribékek, az új versenytársak által üzleti érdekeikben veszélyeztetett textilkereskedők, egyszóval a megmételtyezett közvélemény nehezen lesz kapható verdiktjének megváltoztatására, s rögtön alakul majd politikai párt, nyílt vagy titkos szervezet, mely majd erre a közvéleményre próbálja felépíteni a maga befolyását.”²⁴

A nyilasok még 1945. január végén is gátlástalanul éltek a zsidók elleni gyűlöletkeltés hagyományos, primitív módszerével. És a csak felületesen átstilizált vérvád még ekkor, a nyilvánvalóan elvesztett világháború utolsó hónapjaiban is hatott, megbénította a zsidó munkaszolgálatosok iránt esetleg spontán módon feltámadó szolidaritást. A fejlécén nyilaskereszttel megjelenő hetilap, a *Kőszegi Hírek* 1945. január 20-ai számában jelent meg Pándy László írása, *A gójok legjobbját öld meg!* címmel, melyben arról értekezett, hogy a zsidóság „a világ legvérszomjasabb népe”.

Végül a vérvádak, illetve a vérvádas előítéletek szívósságának és továbbélésének nehezen cáfolható bizonyítéka az a tény, hogy Magyarországon 1945 és 1948 között is jelen voltak, közvetlenül és transzformálva éreztették hatásukat a koalíciós időszak közéleti harcaiban.

A második világháború után fellángoló antiszemitizmus megnyilvánulásai- ból következtéseket lehet levonni a második világháború utolsó évében, 1944. március 19-e után végrehajtott holokauszt magyarországi támogatottságáról, a tömegek magatartásának érzelmi motivációiról. E tekintetben Jan T. Gross koncepcióját követem, illetve próbálom meg kibontani, hazai tapasztalatok alapján. Abból indulok ki, hogy bár a Wehrmacht által 1939 szeptemberében lerohant Lengyelország hagyományai, illetve politikai helyzete alapján különböztek a csak 1944 tavaszán megszállt, de továbbra is Németország szövet-ségeseként harcoló Magyarországtól, a holokausztban „kivülállóknak” számító tömegek mentalitása, illetve viszonyuk a zsidókhoz mindkét országban hasonló volt. A jedwabnei parasztok többé-kevésbé hasonlóan gondolkodtak, mint a kun-madarasiak, a nélkülöző kielcei munkások indulatai összevethetők az éhező miskolciakéval.

Ugyanakkor a „zsidókérdést” illetően hangsúlyozni kell a fontos különbsé- get is a lengyelek és a magyarok között. Ez abból fakadt, hogy Magyarországon

a holokausztra rendkívül későn került sor, és a tömeges deportálások időszaka 1944 áprilisa és júliusa közé esett. Mivel Horthy Miklós kormányzó, aki március 19-e után is a helyén maradt, július 8-án felfüggesztette a már előkészített budapesti deportálásokat, a mintegy 200 ezresre becsült fővárosi zsidóság háromnegyede a háború szerencsés alakulása miatt túlélte a vészkorszakot. És a folytatás is különbözött, legalábbis átmenetileg. 1945. november 4-én Magyarországon viszonylag szabad országgyűlési választásokat tartottak. Ezen a moszkvai emigrációból hazaérkezett, zsidó származású Rákosi Mátyás vezette Magyar Kommunista Párt, bár megsemmisítő vereséget szenvedett, megtarthatta a hatalmát. Ugyanakkor a Boleslaw Bierut vezette Lengyel Munkáspárt, melyben jóval kevesebb zsidó származású kommunista vezető volt, mint a magyar pártban, csak ahhoz járult hozzá, hogy a tömegek 1946. június 30-án egy manipulált népszavazáson nyilvánítsanak véleményt a szovjet megszállók által Lengyelországban bevezetett rendszerről.

1945-ben és 1946-ban a Lengyel Munkáspárt és a Magyar Kommunista Párt eltérő módon viszonyult a holokauszt túlélőkhöz. Az előbbi viszonyát a zsidókhoz Jan T. Gross „jóindulatúan semlegesnek” nevezte. Tény, hogy az LMP az öt évi német megszállás után, mely alatt a lengyel zsidóság 95 százalékát kiirtották, a „hideg polgárháború” viszonyai között nem nyújtott elegendő védelmet a zsidóknak a tovább élő gyűlölet agresszív kitöréseivel szemben. A lengyel kommunisták passzivitását magyarázza, hogy vezetőik tisztában voltak pártjuk népszerűtlenségével, amit a szovjet megszállás idézett elő. Sztálin eldöntötte, hogy Lengyelországban, bár tesz átmeneti politikai engedményeket a nyugati közvélemény megnyugtatóására, nem rendeznek általános választásokat. Ugyanakkor az MKP 1946-ban még új választásokra készült, ezért intenzív, bár burkolt antiszemita kampányt indított a „feketézők” és a „spekulánsok” ellen szavazótáborának növelésére. Ez felszínre hozta a tömegek antiszemita indulatait, ami pogromhoz és a népitéletekhez vezetett.

1945 októberében felbukkant a vérvád Kaposváron, majd 1946. május elején Budapesten, a Teleki-téren. Az ott kitört hisztéria országsszerte visszhangot keltett, két hét alatt eljutott Kunmadarasra, ahol szerepet játszott pogromban Számos helyen észlelték, elsősorban Kelet-Magyarországon és a nagy iparvárosban, Miskolcon is, ahol előbb két zsidó malmost, majd egy szintén zsidó származású rendőrtisztet lincseltek meg a feldühödött vasmunkások és bányászok. Ezeket az eseteket az összes rendelkezésre álló forrásra építve, mélyebben elemzem.

Edgar Morin francia szociológus a társadalmi válság jelenségét elemzi a *La rumeur d'Orleans* (Orleans-i szóbeszéd) című könyvében. Ebben az 1969 májusában (!) elterjedt, a város zsidó ruhakereskedőit francia lányok elrablásával vádoló pletyka hátterét próbálta felderíteni. Megállapításai alkalmazhatók az egyre súlyosbodó és 1944-ben, 1945-ben és 1946-ban kulmináló válsággal küzdő Magyarországra is.

„A krízis, eredeti, orvosi értelmében olyan rendellenességet jelent, mely lehetővé teszi a diagnózist. A krízis, mely alapvető klinikai információ a fiziológiában

és a pszichológiában, számunkra antro-po-szociális jelenség, mely szerepel korunk interdiszciplináris elméletet alkotó gondolkodójánál, Marxnál és Freudnál is. Tekintsük át a válság fő ismérveit Marx és Freud szerint.

1. A krízis feltárja a valóságos jelenségeket (akár rendszerről, akár folyamatról van szó), ténylegesen kiemeli a latens vagy felszín alatti tényeket, melyek a társadalmi tudattalanban rejtőznek.

2. A krízis jelentőséggel ruházza fel a valóság konfliktusait, melyek a társadalom mélyén rejtőznek, de élet-halál fontosságúak, és felhívja a figyelmet a társadalmi közeg dialektikus és ellentétekkel terhelt természetére.”²⁵

A válságok lehetnek helyiek, és kiterjedhetnek az egész társadalomra is. Mindig többféle okra vezethetők vissza, és felerősítik a bűnbakképzést. A vérvádak története azt mutatja, hogy hisztériák rendre több, egymással összefüggő, súlyos krízis idején törtek ki. Hatásukra az egyes helyi közösségek az „anómia” helyzetébe kerültek: a kontrollt veszített emberek hatályon kívül helyezték a törvényt és az erkölcsi normákat a zsidókkal kapcsolatban. Csak emlékeztetőül: az anómia görög szó, féktelenséget, törvénytelenséget, törvénytelen állapotot jelent. Emile Durkheim szerint az anómia a társadalmi viselkedést szabályozó normák meggyengülése, melynek következtében elterjednek a deviáns viselkedések.

1945-ben és 1946-ban nemcsak a háborús pusztításokat szenvedett, gazdasági és politikai válsággal küzdő Magyarországon merült fel a vérvád, mint az antiszemita tüntetések és erőszakcselekmények hivatkozási alapja, hanem az újra Romániához tartozó, de szovjet katonai megszállás alá került Erdélyben is több helyen felbukkant.²⁶

Megjelent Szlovákiában is, 1945. szeptember 24-én, Tapolcsányban. Két magyar zsidó orvos elkezdte a helyi gyerekek járványos betegségek elleni oltását, ami zavargáshoz vezetett. Az esetről részletesen írtam *Az utolsó vérvádak* című, 1995-ben megjelent könyvemben, A szlovák változat című fejezetben. A legtöbb áldozattal járó pogrom a lengyelországi Kielcében történt. Itt 1946. július 4-én negyvenkét holokauszt-túlélőt gyilkolt meg a felizgatott tömeg azzal az ürügygel, hogy egy eltűnt lengyel gyermek, Henryk Blaszczyk húsából kolbászt készítettek.²⁷

Ma már szinte lehetetlen rekonstruálni, hogy az „egyszerű emberek” egykor hogyan vélekedtek a zsidókról. Feltételezhető, hogy a népi tudatban évszázadokig lappangtak áthagyományozott zsidóellenes előítéletek és vádak, melyeknek kevés nyoma maradt. Ezek csak válságos helyzetekben merültek fel, és akkor gerjesztettek hisztériát, amikor a körülmények kedveztek a kollektív pszichózis kitörésének. A „passzív tudás” formájában tovább élő előítéletek válságos helyzetekben „összesűrűsödtek”, indulatokat gerjesztettek. A gyakran erőszakos cselekményekben, a zsidók elleni szóbeli és tetteges inzultusok formájában megnyilvánuló vérvád-hisztériáknak csak akkor maradt írásos nyomuk, ha a hatóságok is közbeléptek. Megdöbbentő, hogy a vérvádakra, a zsidóellenes zavargásokra évtizedekkel később is milyen jól emlékeztek az emberek.

1994-ben, amikor Szegváron forgattunk dokumentumfilmet, a helyiek hosszan, és még mindig indulatosan idézték fel az 1948 pünkösdjén történt, máig emlékezetes ügyet.²⁸

Állíthatjuk, hogy a vérvád történelmi kontinuitása a holokauszt előtt, alatt és egy ideig még utána is fennállt, és a zsidógyűlölet mint „lelki fertőzés” a 20. század második harmadában, 1945 után még közel két évtizedig, bár csökkenő mértékben, de hatott az európai tömegek tudatára. Enélkül nem igazodunk el a szövevényes ügyek és esetek tengerében, s még csak kísérletet sem tehetünk olyan elméleti keret megalkotására, mely logikus tömeglélektani magyarázatot ad a holokausztra.

Közvetlenül a második világháború után Magyarországon kutatások indultak azzal a céllal, hogy magyarázatot találjanak a holokauszt folyamán elkövetett, racionálisan nem magyarázható és az utolsó pillanatig folytatódó gyilkosságokra. Ekkor a vészkorszakot túlélte pszichológusok arra törekedtek, hogy feltárják a nemrég lezajlott kollektív tragédia lelki okait. A Ferenczi Sándor által alapított „budapesti iskola” belső köréhez tartozó analitikusok 1945 nyarán a Lipótmezőn két ankétot is tartottak, „A közelmúlt lelki fertőzéseiről” és a „A beteg néplélekről és annak gyógyításáról”.²⁹ Az ankétot aktívan közreműködött Hermann Imre, aki szinte már a pesti gettóban, a felszabadulás előtt hozzákezdett úttörő könyve, *Az antiszemitizmus lélektana* megírásához.³⁰

Érdeemes felidézni az akkor felvetett gondolatokat. A magyar pszichológusok 1945-ben a későbbi kutatókhoz hasonlóan világítottak rá az összefüggésre a 16. században kibontakozó boszorkányhit és démonológia, valamint az Európában ugyanekkor elterjedő vérvádas hiedelmek között.

Gleimann Anna pszichológus az 1945-ös budapesti ankéton felhívta a figyelmet arra, hogy a boszorkányok és a zsidók esetében egyaránt a képzelte veszélyt elhárító csoport válik üldözővé, s a támadó ösztön, valamint a félelem és a bűntudat felkeltésével sikerül céljai számára megnyerni a többséget. „Ez a csoport a tömeg elé hamis célt tűz ki koholt vagy torzított sérelmekkel, felkelti bennük az ősi indulatokat és ösztönöket és ezzel azt a csalárd szükségletet, hogy védekezzenek, megtoroljanak és jogukba helyezkedjenek. Valódi értékeiket elleplezik ezzel, és készek vakon rohanni a saját romlásukba. Ennek a módnak természetesen bűnbakra van szüksége, amit a tradíció szolgált.”

Az antiszemita törvények és rendeletek, a zsidók jogfosztása, gettóba zsúfolása, majd deportálása népes tömegek vágyait váltotta valóra, mégpedig oly módon, hogy tagjaik válláról levette a felelősséget, ráadásul a hatóság az áldozatok javainak egy részét szétosztva még a passzív támogatókat is megjutalmazta. „A nemzetiszocializmus egy ígéret teljesedése volt, egy álom megvalósulása. A faji antiszemitizmus teóriái csak megszilárdították az eszméket azáltal, hogy rendszerezték, és végrehajtási tervvé alakították őket, melyeket a nácik kiviteleztek”, állapította meg később Jakov Katz izraeli történész.³¹

A szuggesszív példaadáson alapuló ösztönös tömegkövetés, a lelki fertőzöttség a racionális egyéni érdek mellőzéséhez, a kritikai gondolkodásmód

kikapcsolásához vezet. „A cselekvési szabadságában megnyirbált társadalomban egy felelőtlen vezető tébolya egész tömegeket ragadhat el. A félelem, hogy a felemelkedés ígéretéből kimaradhatunk, vak tömegőrületté lesz”, írta az 1945-ös lipótmezei ankét résztvevője, Harkai Schiller Pál. Ugyanő hívta fel a figyelmet arra, hogy a megtévesztett tömeg tagjai később sem képesek felfogni, hogyan kerültek a lelki fertőzés hatása alá.

Pszichológusok és történészek megegyeznek abban, hogy már a holokauszt megelőzően kialakult egy szinte felismerhetetlen mélységű „gyűlölettömeg” a zsidók ellen Európa keresztény népeiben. A „méreganyag” a felhalmozódása összefügg Jézus meggyilkolásának történetével, illetve ennek értelmezésével, hiszen az evangéliumok és a bennük rejlő keresztény morál ezek köré szerveződik. „Az antiszemitizmus lényege az Isten elleni tudattalan lázadás. Júdás alakja magába sűríti mindazt, ami Krisztusban elrettentő, büntudattal teljes. Júdás árulja el Istent, Júdásnak kell lakolnia a gyilkosság bűnéért. De Júdást a kereszténység büntudata mintegy lehasította Krisztus alakjáról, hogy tiszta és imádandó maradjon, s így úgy termeli ki magából a zsidók ellen a Krisztus-gyilkosság vádját, hogy közben önmagát e vád alól tisztára mossa. Itt is, ott is a kivetítés lelki mechanizmusa működik. Amikor a lázadás, a kétely Isten és Krisztus ellen felüti a fejét, mintegy ellenintézkedésként tör elő a zsidó vádolása: nem mi vagyunk istentelen gyilkosok, hanem ők azok”, írja Hermann Imre.³² Ő a Lipótmezőn tartott előadásában a később Szondi Lipót által a „Káin-kategória” jellemzőjének tartott projekcióval magyarázza a zsidók elleni gyűlölet kitörését azon keresztény tömegekből, akik elfordultak Istentől, s ezt a bűnüket a válságos időszakban a zsidókra vetítették ki.

A „lelki fertőzöttség”, az előítélet, a szorongás és a félelem által kiváltott zsidóellenes agresszió tanulmányozására a posztholokauszt időszak a legalkalmasabb, különös tekintettel arra, hogy Magyarországon erről az időszakról, 1945-ből és 1946-ból sok, igaz, nehezen hozzáférhető forrás maradt fenn. Könyvemben az azóta született szakirodalomra támaszkodva folytatni próbáltam a lipótmezei ankétokon részt vevő pszichológusok törekvéseit. Ezeket akkor megakadályozták a domináns helyzetben levő kommunista pártvezetők és ideológusok, akik mindenáron a saját korlátolt politikai értelmezésüket, az antiszemitizmust akarták ráerőltetni a magyar társadalomra. Ami azonban már akkor, a posztholokauszt időszakban csődöt mondott, majd sorozatos válsághelyzetekhez és tragikus konfliktusokhoz vezetett.

Bár a zsidók elleni vérvád, illetve a rituális gyilkosság vád kialakulásával, tömeglélektani elemzésével sokan foglalkoztak, átfogó elmélet még nem született. Ez nem meglepő, tekintettel a jelenség hiányos, illetve tendenciózus dokumentáltságára, mélységes irracionálisására, a kollektív pszichózis és a belőle kiinduló agresszió amorf jellegére.³³

A vérvádak pszichológiai értelmezésének két fő iránya van: az analitikus, mely a század elejére vezethető vissza, és a tömeglélektani, mely újabb keletű. A két elmélet összekapcsolódik, de bizonyos pontokon még mindig hiányos.

A vérvád nemcsak az ösztön én félelmeinek és szorongásainak kivetülése, archaikus minták alapján, de köze van a felettes énhez kötődő hiedelmekhez is. Hiszen a rituális gyilkossággal szerzett vérrrel a zsidók a titkos összeesküvést pecsételik meg, a keresztény világ feletti uralmukat alapozzák meg vele. „A felettes én típusú sztereotípiák a polgári értékekhez fűződő ambivalens attitűd termékeiként akkor jönnek létre, amikor a társadalom már méltányolja a szóban forgó értékeket, de még nem képes a megvalósításukra. A többség leértékelő tudati mechanizmussal védekezik azokkal szemben, akiket ezen értékek hordozóinak tart. Antiszemitizmus akkor keletkezik ebből, ha a frusztrált többség a magától megkülönböztetendőnek érzett zsidó kategóriához társítja a sikerességet. A kudarcérzet okán keletkező feszültséget csillapítani hivatott racionalizáció ez esetben antiszemitizmusként mutatkozik meg”, írja erről Csepeli György.³⁴

Erre az előtéltre épült a széles körben elterjedt vélekedés, hogy a zsidóknak túl nagy a befolyásuk a politikában, ahogy a sajtóban, a tudományban és a művészetben is, és e mögött „zsidó összeesküvés” húzódik meg. A teóriát a 20. század elején a *Cion bölcseinek jegyzőkönyve* című nagyhatású röpirat fogalmazta meg, ami az orosz cári titkosszolgálat, az Ohrana megrendelésére készült, de a nácik is széles körben terjesztették.

Az 1945 utáni vérvadás hisztériák és zavargások elemzése során az analitikus értelmezésnél többre megyünk a tömeglélektani megközelítéssel, különös tekintettel a „kollektív áldozati szerep” szociálpszichológiájára, melyet egy nemrég megjelent kiváló könyv mutat be.³⁵

Az izraeli, nyugat-európai és magyar szerzők tanulmányait tartalmazó kötet előszava megállapítja: „Ha egy társas csoport történetében jelentős szerepe van az áldozati élményszerveződésnek, akkor ez a csoporttagok társas identitására is hatással lesz. Ez a gondolat jelenik meg a kollektív áldozatiság fogalmában, melynek lényege, hogy ha egy csoport a sorozatos, más csoportoktól elszenvedett, igazságtalannak vélt sérelmek nyomán tartósan azonosul az áldozat szerepkörével, akkor ez az áldozati élmény mélyen beágyazódik a kultúrába, általános világszemléletként meghatározza a csoporttagok további csoportközi tapasztalataihoz való viszonyulását, és tovább adódik a kollektív emlékezeti reprezentációkban a következő generációknak is.”

Arról, hogy miként éreztek, gondolkodtak a tömegek ebben az időszakban, egészen a háború végéig, amikor a magyar történelem legnagyobb tragédiáját élték át, nincsenek pontos információink. De ha felidézzük az 1945-ös és 1946-os év eseményeit, a korabeli politikai manipulációkat és a társadalom reakcióit, hitelesen, az utólagos politikai-ideológiai értelmezéstől mentesen rekonstruálhatjuk a vészkorszakot.

JEGYZETEK

- 1 Néhány, Nyugat-Európára fókuszáló mű a témában: Roth Cecile: *The Feast of Purim and the Origins of the Blood Accusation*, 1933; Perry, Marvin – Schweitzer, Frederick (eds): *Antisemitic Myths. A Historical and Contemporary Antology*, 2008; Macoby, Hyam: *Antisemitism and Modernity. Innovation and Continuity*, 2006.
- 2 Lásd például Christian Gerlach – Götz Aly: *Az utolsó fejezet. A magyar zsidók legyilkolása*. Noran, 2005; Susanne Heim – Götz Aly: *Architects of Annihilation. Auschwitz and the Logic of Destruction*. London, 2002, Weidenfeld and Nicolson; Zygmunt Baumann: *A modernitás és a holokauszt*. Bp., 2001, Új Mandátum-IV-Max Weber Alapítvány.
- 3 *Hunt for the Jews: Betrayal and Murder in German-Occupied Poland*. Bloomington, 2013, Indiana University Press. Ezzel a mai lengyel közvélemény számára ma is fájdalmas témával foglalkozik Jan Grabowski: *Rescue for Money: Paid Helpers in Poland, 1939–1945*. Jerusalem, 2008, Yad Vashem, és a washingtoni Holokauszt Múzeumban 2017-ben tartott előadása is (*The Polish police: Collaboration in the Holocaust*).
- 4 Jan Tomasz Gross: *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton University Press, 2001 és *Fear: Anti-Semitism in Poland after Auschwitz: An Essay in Historical Interpretation*. Princeton University Press, 2006.
- 5 „1940 és 1945 között 7000-7200 SS szolgált Auschwitzban és melléktáborokban. Kezdetben 85 százalékban németek és osztrákok voltak, de arányuk 1943-tól 50-60 százalékra csökkent. Helyükre romániai, baltikumi, csehországi, szlovákiai, jugoszláv és magyarországi népi németek érkeztek. Legalább 121 litván és 111 magyar állampolgár szolgált Auschwitzban.” In Vági Zoltán – Kádár Gábor: *Táborok könyve. Magyarok a náci koncentrációs táborokban*. Budapest, 2017, Könyv és Kávé, 68.
- 6 A németek „kollektív áldozati szerepe” a náci propaganda egyik fő hivatkozási alapja volt. Lásd erről Agora Zsuzsanna: *Kollektív áldozatiság a náci propagandabeszédekben*. In *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája*, 169–192.
- 7 A „kívülállókról” lásd Barnett, Victoria: *Bystanders: Conscience and Complicity during the Holocaust*. Westport, CT, 1999, Greenwood Press. Feldman, Gerald D. and Wolfgang Seibel: *Networks of Nazi Persecution: Bureaucracy, Business and the Organization of the Holocaust*. New York, 2005, Berghahn Books. Fullbrook, Mary: *A Small Town Near Auschwitz: Ordinary Nazis and the Holocaust*. Oxford, UK, 2012, Oxford University Press. Gross, Jan T., with Irena Grudzinska Gross: *Golden Harvest: Events at the Periphery of the Holocaust*. New York, 2012, Oxford University Press. Hilberg, Raul: *Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish Catastrophe, 1933–1945*. New York, 1992, HarpersCollins. Kershaw, Ian. *Hitler, the Germans, and the Final Solution*. Jerusalem, 2008, New Haven, CT.–London: Yale University Press, in association with International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem.
- 8 Randolph L. Braham: *A népirtás politikája, I–II. A holokauszt Magyarországon*. Park Könyvkiadó, 2015.
- 9 Gr. Széchényi Antal: *Emlékek, események*. Budapest, 2002, 155–163.
- 10 Pándi Pál: *Teherpróba – Egy irodalomkritikus pályájának kritikus pontjai*. Magvető, Tények és tanúk, 2022, 68–69.
- 11 Heyman Éva: *Naplórészletek*. In Zsolt Ágnes: *Éva lányom*. Budapest, 1948, Új Idők Irodalmi Intézet.
- 12 Randolph L. Braham: *A Magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. I. kötet. Budapest, 2007 Park kiadó, 273–274.
- 13 *Eichmann in Hungary documents* Jenő Lévai editor Howard Fertig. New York, 2014, 221–222. Első kiadás: Budapest, Pannonia, 1961. Himmler levelét egy lengyel történész is idézi *Vérlegendák* című könyvében. (Joanna Tokarska-Bakir: *Légendes du sang – Pour une anthropologie de l'antisémitisme chrétien*. Albin Michel, 2011, 15.)
- 14 Alighanem azonos dr. Eberhard von Thaddennel.
- 15 A könyv szerzője Helmut Schramm. Címe: *Der Jüdische Ritualmord* (A zsidó rituális gyilkosság). Megjelent 1943-ban, a Theodor Fritsch Verlag gondozásában. A „történelmi kutatás” több

mint 400 oldalon 475 (!) olyan ügyet sorolt fel, melyeket a náci zsidó rituális gyilkosságként tartottak nyilván.

- 16 Heltai Jenő: *Négy fal között. Naplójegyzetek*. Magvető, 2017, Budapest, 81.
- 17 Kékesi Zoltán: *Ébredő emlékezet. Egy antiszemita kultusz története (1944/1964). Apertúra*, 2017. Tél
- 18 Sávoly Tamás: A magyar zsidóság értékteremtése, üldöztetése és felszabadulása. In *A nagypolitikától a hétköznapiig. A magyar holokauszt 70 év távlatából*. Szerkesztette Molnár Judit. Balassi Kiadó, 2016, 102.
- 19 Paksa Rudolf: Zsidókérdéskutató Magyar Intézet, avagy a „tudományos antiszemitizmus” Magyarországon. *Múltunk*, 2018/1, 29. Eberhard von Tadden küldetésével Randolph L. Brahm részletesen foglalkozik. *A népirtás politikája*. Budapest, 1997, Belvárosi Könyvkiadó, 642–643.
- 20 Papp István: A magyar Jud Süß. Kádár Lajos *Ártatlanok* című színdarabjának története. *Betekintő*, 2014, 4. sz.
- 21 Zoltán Gábor: Szép versek 1944 – abszurd antológia, *Kalligram*, 2020.
- 22 A nyilasterror hatása egy kamaszlány előítéleteire, In *1944/1945: Társadalom a háborúban*. Szerkesztette Bódy Zsombor és Horváth Sándor. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- 23 Nicolas Roth: *Tizenhat évesen Auschwitzban. Egy debreceni zsidó visszaemlékezései*. DZSH-Merkava, 2014, 89.
- 24 Fenyő Miksa: *Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–1945-ből*. Budapest, 2014, Park Könyvkiadó, 73.
- 25 Edgar Morin: *La rumeur d’Orleans Éditions du Seuil*. 1969, 249.
- 26 Olosz Levente: Antiszemitizmus Erdélyben a holokauszt után. In *Tanulmányok a holokausztról*, X. kötet. Múlt és Jövő, 2019.
- 27 Lásd Jan T. Gross: *Félelem. Antiszemitizmus Lengyelországban Auschwitz után*. Budapest, 2012, Gondolat.
- 28 Midőn a vér... Vértárad a holokauszt után. MAFILM, 1995. Rendezte Kőszegi Edit és Surányi András.
- 29 A két ankét anyaga megjelent: *A közelmúlt lelki tömegfertőzései*. Budapest, 1945, Pantheon könyvtár.
- 30 Új kiadás Hermann Imre: *Az antiszemitizmus lélektana*. Budapest, 1990, Cserépfalvi.
- 31 Jakov Katz: *Az előítélettől a tömeggyilkosságig*, Budapest, 2001, Osiris.
- 32 Hermann Imre: i. m. 57.
- 33 Saul Friedländer: *Histoire et psychoanalyse*, 163.
- 34 Csepeli György: *Előítélet és antiszemitizmus*. Budapest 1998, József Műhely, 60.
- 35 Lásd erről A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája. Szerkesztette Fülöp Éva és Kővágyó Pál, Budapest, 2018, Oriold és Társa kiadó.

Egy korszak irodalmi emlékezete

Bereményi Géza: *Vadnai Bébi*

„És benne lesz kora érzékszervileg felfogható egész valósága.”
(Vadnai Bébi)

A magyar írotársadalomban valószínűleg kevés olyan sokoldalú, a legkülönbözőbb műfajokban és művészi kifejezésformákban is színvonalas műveket jegyző szerző akad, mint Bereményi Géza. Ezt valószínűleg kevesen gondolták volna róla a hetvenes évek elején, amikor első formabontó epikai munkáját közre adta, hiszen *A svéd király* (1970) pozitív kritikai fogadtatása alapján akkoriban látszólag minden adottnak tűnt egy ígéretes írói pálya jövőbeli kifutásához. A kötet megjelenését követő hétéves szünet és az amatőr színházaknak írt első színdarabok már valamennyire előre vetítették, hogy szerzőjük nem fog megmaradni a prózáíró kaptafájánál. *A Legendárium* (1978) sikere után azonban alighanem még a legpesszimistább kritikusan sem gyaníthatták, hogy a közönségnek több mint harminc évet kell majd várnia a következő regényre. Egy új kihívások iránt fogékony és a penzumra szabott munkára kevésbé kapható író számára talán nincs csábítóbb kísértés annál, mint hallgatni a művészet szirénhangjaira, amelyek arra csábítják, hogy eloldozva magát az irodalom árbócától, engedjen a művészi önkifejezés szabadságának. Bereményi vállalta ennek kockázatát, amikor úgy döntött, hogy maga mögött hagyja a szöveg médiumához kötött nyelvi megszólalás bevett gyakorlatát, s próbára teszi alkotótehetségét a zene, a színház és a film világában. Az íróról, aki több évtizedig művésznek állt, aligha mondhatja bárki, hogy rosszul választott volna, s ne gazdagította volna időtálló műalkotásokkal a magyar filmművészet vagy dalművészet kincses-tárát. Eközben viszont a szűkebben vett irodalmi életmű nem gyarapodott tovább, s nagyon úgy tűnt, hogy folytatás nélkül, újabb munkák hiányában végérvényesen torzó marad, s a biztató debütálás soha nem fogja beváltani a hozzá fűzött reményeket.

A művészet és irodalom közti különbségtétel elméleti vizsgálatát nem minden írói oeuvre teszi feltétlenül szükségessé, Bereményi esetében azonban különösen indokolt az összevetés elvégzése. Mellőzve a témát érintő hosszás fejtegetéseket, problémafelvetésként előzetesen megfogalmazható mint alapvető

különbség, hogy míg a művészet egy szépnek talált dallam vagy látvány esetében a közvetlen anyagi érzékiségre ráutalt esztétikai tapasztalatban teljesedik be, addig az irodalom nem a nyomtatott szöveg vagy a könyv médiumának külsőjében nyeri el jelentőségét, hanem egy érzéki anyagiságot nélkülöző, önmagában nem látható és nem hallható „szépség” olvasói tapasztalatában. A dalok vagy a filmek esztétikai formája szükségszerűen mindig külső érzéki megjelenésében, attól leválaszthatatlan módon tesz szert anyagi valóságra, szemben a könyv alakjában nem felfogható irodalmi mű formaelemével, amely az olvasási aktus igazságtörténetében jut létehez. Mindezt szem előtt tartva idézhetjük Heidegger a nyelv ontológiai kitüntettségén alapuló elhíresült tézisét, miszerint minden művészet lényegét tekintve költészet,¹ míg hermeneutikai jelentését Gadamer fogalmazta meg olyanképp, hogy „az irodalom, a szellem legidegenebben külsővé vált érthetősége”, ahol a szellem hordozza magában az érzékileg felfogható hiányát.²

Annak belátása, hogy az irodalomnak a betűíráshoz kötött létmódja különbözik a nyelv medialitásától független művészeti alkotások esztétikai reprezentációjától, Bereményi irodalom és művészet összefüggésében alakuló pályájának értelmezéséhez is kiindulópontot nyújthat. S még inkább releváns elemzői szempontként kínálkozik az író 2013-ban kiadott *Vadnai Bébi* című regényéhez, ami eredetileg a második világháború budapesti eseményeiről szóló film forgatókönyvének készült, s csak jelentős átdolgozást követően nyerte el végleges irodalmi formáját. A regény nem tagadhatja le beváltatlanul maradt filmes múltját, kifejezőmódja megőrizte a forgatókönyvekre jellemző, a cselekményhez társított élőbeszédszerű dialógusokon és jelenetábrázoláson alapuló stílusát. A kötetnek mindez nem igazán vált előnyére, a dikció gyors tempója és a gyakori jelenetváltások sok esetben nem igényelnek különösebb koncentrációt a befogadótól, s a szöveg ily módon kevés ellenállást tanúsít a felületes olvasás élménymechanizmusával szemben.

Bereményi regénye azon irodalmi műalkotások körébe sorolható, amelyek az írói emlékezet reprezentációjára épülő prózai fikcióként olvashatók. Az irodalom és művészet különbsége ennél fogva a műben az irodalmi emlékezet értelmezését teszi szükségessé. A széttagolt cselekményegységekből, jelenet-epizódokból megkomponált műegészben az epikai világ két időszak, a negyvenes és a hetvenes évek eseményeit eleveníti fel és kapcsolja össze. Az emlékezetpoétika szerkezeti szintjén mindez úgy áll össze, hogy az elbeszélői alany emlékező jelenét a hetvenes évek valósága, az emlékezet múltbeli tárgyát pedig a világháborús családi-szerelmi szál képezi. A regény kompozíciója mindemellett nem egyszerűen az önmagában vett emlékezetmunka megjelenítését fogja egybe, hanem az emlékezet egy sajátos válfajának, az irodalmi emlékezetnek kölcsönöz formát. A narrátor Dobrovics Péter az események elmesélésével

1 Martin Heidegger: A műalkotás eredete. Ford. Bacsó Béla. In *Rejtektutak*. Bp., 2006, Osiris, 59.

2 Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. Bp., 1984, Gondolat, 125.

párhuzamosan ugyanis számot ad saját íróvá válásának és a regény megírásának fejlődéstörténetéről, az irodalmi emlékezet a műtfeldolgozás részeként ennél fogva saját keletkezési folyamatát is beemeli a műbe. A *Vadnai Bébi* emlékezik saját múltjára, regényként való létrejöttének fázisaira, ezért az írói munkát olyan emlékezetmunkaként értelmezi, amelyben írás és emlékezet kölcsönös egymásra vonatkozása létesíti magát az irodalmat. Bereményinél az emlékezet médiumai (például a fényképek) sajátos módon semmilyen szerepet nem játszanak, ami összefügg azzal, hogy kizárólag a saját személyes emlékeinek írásbeli archiválására támaszkodik. Ez a megállapítás *Vadnai Bébi* szerelmi életére is igaz, a szóbeli családi emlékezet szintén a fültanú író munkájának köszönhetően őrződik meg.

A *Vadnai Bébi* író figurája két közösségi tapasztalatban részesül, melyet azt követően dolgoz fel, hogy megtörtént a család és a kortárs generáció életköréből való kiválása. A *Vadnai*-család múltja és Dobrovics generációjának jelene, a két életkör között *Vadnai Bébi* Doxa nevű fia jelenti az összekötő kapcsot, a szülői minták automatizált ismétlése pedig a szervezőelvet. Bereményi írotípusa számára az egymásba ékelődő családi és nemzedéki közösségtapasztalat az élet iskoláját jelenti, melyet ki kell járnia, meg kell ismernie, hogy végül papírra vetve tegyen bizonyosságot az iskolaévek alatt megszerzett, elsajátított tudásáról. Ez az írói tudástőke nem más, mint a familiáris és a generációs idő, a családregény és a nemzedéki regény konvenciót egybesűrítő irodalmi emlékezet, amelyet a *Vadnai Bébi* mint irodalmi műalkotás a legsajátabb olvasható igazságként mutat meg.

Az emlékezeti múlt: *Vadnai Bébi* háborús szerelmi viszonyának elbeszélése

Az epikai múlt felidézése egy kommunikációs alaphelyzet, Dobrovics és *Vadnai* estébe nyúló hosszú dialógusán alapul. Amint az Bereményi kijelentéseiből tudható, a jelenet nem fikció, önéletrajzi háttérét az írónak, *Vadnai Bébi* modelljével, Tárkányi Évával folytatott több órás beszélgetése képezte. A műben olvasható családtörténet voltaképpen a vendéglátogatás során elbeszélvt viharos szerelmi dráma és a kapcsolatból született fiúgyermeknek, Doxának az életét foglalja magába. Tárkányi emlékeiből áll össze ilyenformán a regény egyik fontos művészi alkotóelemeként a családi narratíva.

A szerelem témájában, ahogy a *Szüimposzionban* Szókratész számára Diótíma, úgy Bereményi elbeszélője számára *Vadnai* tölti be a beavató mester szerepét. Mint e tudás kiváltságos birtokosai, a nők tanításában Erősz a tudás nyújtotta boldogság vágyaként „a szépben való nemzésre és szülésre” (*Lakoma*, 206b) vonatkozik, vagy mint a *Vadnai Bébi*-ben, a nő saját élete példáján szemlélteti a szerelem sorsformáló hatalmát. A személyiség fejlődésében a férfi és női imágóknak a szerelemben történő aktiválódása társadalmi értelemben két módon realizálódhat: a házasság, élettársi kapcsolat intézményén keresztül megvalósul

a közösségi integrációja vagy a közéleti nyilvánosság terén kívül, a normasértő kapcsolatok „alvilági” zónájába húzódik vissza. Vadnai szerelmi életében mindkettőnek megvan a maga helye és szerepe: a Horthy-kor szenvedélyes szeretői viszonya Budapest ostroma alatt a politikai kurzus összeomlásával együtt ér véget, míg a magyarországi sztálinizmus idején a szerelem nélküli házasság a marginalizált partnerek összetartozását szentesíti.

Vadnai Bébi saját életének tanúja, ami értékrendjében egymást tagadó két történelmi korszak között vezet át. A háború előtti évek éjszakai életének széke szépsége dúsgazdag zsidó család árván maradt örököséként élvezi a nagyvilági örömeit, hogy a kommunista diktatúra beköszöntével vagyonatól megfosztva ifjúkori hódolójának, Tipsinek a feleségeként találjon támaszra. Bár a cselekmény nem feltétlenül indokolná, Bereményi az ő alakját helyezi a mű középpontjába azzal, hogy a regény címébe emeli a nevét, ahogy Tolsztoj tette Anna Kareninával. A hasonlóság nem pusztán egy bevett szerzői fogás megismétléséből fakad, a férfiíró által a regénycímnek megtett női főhős neve azt jelzi, hogy az író a csábító női szépség és az érzéki szenvedély toposzának kiemelt jelentőséget szánt. Bár Bereményi érezhetően igyekszik a nagy szerelem témájában rejlő lehetőségeket kiaknázni, s Vadnai szeretői alakját felstilizálni, ez mégis legfeljebb csak néhány momentum erejéig sikerül, s az önmagát felemésztő szenvedély ábrázolása nem teljedik ki a szövegben. A szerelmi dráma epikai megjelenítéséből hiányzik a szereplőkben lejátszódó érzelmi mélységek valódi feltárása és leírása, emiatt a tragikus végkifejlet éppúgy nem képes megrendülést kiváltani az olvasóban, ahogy összességében Vadnai is kevésbé lesz hasonlatos a végzet asszonyának ideáltípusához. Mindebben bizonyosan szerepet játszik a történelmi sorsforduló után megváltozott társadalmi szemlélet, melynek szemszögéből nézve a felidézett Hassliebe megmarad az arisztokrata körök letűnt kor díszletei közt lejátszódó érzelmi szenzációjának.

Vadnai számára dr. Szemző Tibor alakjában jelenik meg a férfi, akivel kettesben színre viszik a „háború alatti gyűlöletszerelm” színdarabját. A családcentrikus elvekben hívó, konzervatív világnézetű antiszemita nőgyógyásznak és az érzéki örömeit liberális fesztelenséggel habzsoló zsidó menyasszonynak már az első találkozása végzetesnek bizonyul mindkettejük számára. Erre akkor kerül sor, amikor vőlegényének tiltakozása ellenére állapotos párja nem kívánja megtartani gyermeküket, s abortusz elvégzése miatt felkeresik Tipsi unokatestvérét. A szerelem első látásra élménye egy magzatelhajtás alkalmához kötődik tehát, az új szerelemből, a Szemzővel folytatott viszonyból viszont 1942-ben fiúgyermek születik. A kapcsolat törvényes megerősítésének lehetőségét, bár erről a regényben nem esik szó, az 1941 augusztusától hatályos, a házasságkötés tilalmát „a nemzet szempontjából nemkívánatos fajkeveredés meggátlása” céljából kimondó harmadik zsidótörvény (1941. XV. törvény) eleve kizárta. Vadnai és férje szerint utolsó látogatásakor, 1945 telén a gyermek apja öngyilkosságot követ el, amikor leugrik a bérház emeletéről. Az elbeszélő Dobrovics viszont nem ad hitelt a beszámolóknak, s megosztja az olvasókkal Tárkányi

verzióját, miszerint Szemző életbeli modellje feleségével és gyermekével a háború után Kanadába emigrált. A *Vadnai Bébi* fikcióalkotásának mindenképpen érdekes ismertetőjegye, hogy Bereményi a szereplői elbeszélés igazságát egyetlen helyen, éppen az apa kapcsán kérdőjelezi meg, és ellenpontozza a valósággal. Az apa személyazonossága utáni nyomozás ugyanis a mű egyik fő témája, Vadnai Doxa nevű fia eltökélten nyomoz eltitkolt apja után. A családi eredetkutatásba bevont Dobrovics hiába jár a végére az ügynek, Doxa végül elhárítja az igazság megismerésének kézzelfogható lehetőségét. Az Apa szülői mintájának a regény tehát kulcsszerepet tulajdonít, ezt támasztja alá, hogy az elbeszélő legfőbb írói céljának a probléma feldolgozását tekinti: „És egyáltalán: hogyan is áll Dobrovics a saját mintájával, amit megtörni akart? Hiszen meggyőződése, hogy az apjához nem lehet köze. Az a halál. Úgy vélte, tisztába teszi, ha elkezd megírni.”³ Bereményi értelmezésében az írói munka rendhagyó feladata abban áll, hogy a szülői mintakövetés determinált sorsfolyamatának megszakításával véghez vigye a származással kapott születési örökség alóli felszabadulást.

Az emlékezeti jelen: az írói önábrázolás világa

A *Vadnai Bébiről* a legkevésbé sem mondható el, hogy formai bravúrok, stiláris újítások vagy nagyszabású művészi invenció jegyeit hordozná magán. Az író más munkáihoz hasonlóan, az önéletrajzi séma viszont ezúttal is műkonstituáló funkcióval rendelkezik, annyi különbséggel, hogy a szöveg kifejezetten az írói szerep elsajátítását állítja fókuszba. Ahogy az *Irodalom* című egyik legelső novella Dobrovics nevű hőse mint „induló tehetség” lépett színre, az események most is a pályakezdés körül szerveződnek, s az alkotói öneszmélés tükrében nyerik el megvilágításukat. A regény az írói önreprezentáció egyedi formájára nyújt példát, amikor szerzőjének szakmai szocializációjának leírását integrálja az epikai struktúrába. S bár a múltat nem krónikás hűséggel idézi fel, mégis hiteles képet nyújt arról, hogy a *Vadnai Bébi* kiadásához képest negyven évvel korábban Bereményi miként ragadott tollat, s tette meg az első lépéseket a kádári kultúrpolitika klímájában az íróvá válás felé.

A pályakezdést meghatározó mester-tanítvány viszony első stádiumán a tehetségével kitűnő ifjút első szépirodalmi elbeszélésének publikálása lendíti túl. Az adeptus önállóvá válása feltételezi a tanárával való konfliktust, míg Ajváz a disszidálása miatt megtagadja nyomdakész első kötete kiadását, vele szemben Dobrovics vállalja az új nemzedékhez való csatlakozást, annak minden kompromittáló ódiomával együtt. A történet követi a szerzői biográfiát, a közönség Bereményi két novellájával a Gáll István szerkesztette *Naponta más* (1969) című fiatal prózaírók antológiájában találkozhatott először. A *svéd király* szintén egy írószereplő köré épült, aki munkája közben beszélgetést folytat

3 Bereményi Géza: *Vadnai Bébi*. Bp., 2020, Magvető, 191.

szövegének hőseivel, a svéd királlyal, s együtt tárgyalják meg a cselekmény tervezett folytatását és Somogyi abortusszal terhelt szerelmi életét. A fikcionális határátlépést alkalmazza az *Irodalom* címmel kiadott másik novella is, a szöveg saját megírásának történetét a szintén Dobrovics nevű íróban lejátszódó alkotásfolyamat színrevitelével beszéli el. Kisepikai műveiben Bereményi a fikcióképző imaginárius olyan önábrázolási eljárásával élt, amelyben az irodalom a képzeletbeli médiumaként alkotója a valóságnak. Az első novelláktól eltérően a *Vadnai Bébi* felépítése már nem enged betekintést az öntükröző imaginárius transzgresszióknak a fikcionális illúzióképzést leleplező és generaló működésébe, s helyette az emlékezetnek biztosít fikciószervező funkciót.

Dobrovics Péter írónövendék számára a Vadnaival találkozás egy átmeneti alkotói periódusban hoz döntő változást. A női monológ nyitja meg előtte a múltat, hogy ezáltal beléphessen, saját kifejezésével élve, a „Tegnap” világába. Bereményi írótipusa tulajdonképpen ekkor talál rá munkájának valódi tárgyára, amely minden tekintetben megkülönbözteti őt pályatársaitól. Az íróvá avatás Vadnai Bébi érdeme, aki azáltal vállalhatja magára az initiatio feladatát, mert anyaként fordul fiatal vendége felé. Annak a fiúnak az anyjaként, akit Dobrovics és a pesti underground világ Doxa néven ismer. Anya és fia, Vadnai és Doxa családi kapcsolatában ér össze a kortárs jelen horizontja és az elmúlt tegnap idődimenziója, mégpedig oly módon, hogy kettejük története felöleli az emlékezet időkontinuumaként a regény történelmileg behatárolható epikai idejét. A genealógiai idő távlata azonban nem az egymásra következők lineáris folytonosságát szerkezteti, a negyvenes évekből Múlt szemtanúja és a hetvenes évekből Jelen kortársa, az anya és a fiú egy törésvonal két oldalán egymással szemben álló időtapasztalat hordozói. A fiú családi múlt nélkül él a jelenben, miután anyja árvaházba adta hároméves korában, és soha nem árulta el neki valódi apja kilétét. Szemző öngyilkossága után Vadnai hű marad döntéséhez, miszerint nem fog többé senkit szeretni, s egy szerelem nélkül közömbössé vált színes, kellemes, mégis távoli és felfoghatatlan, „rettenetesen könnyű élet” foglya marad.

A Dobrovics fejlődésében lezajló szemléletváltás a regénycselekmény legfontosabb eseményeként vehető számba. Az átalakulás az időtapasztalat síkján megy végbe azáltal, hogy a személyes tapasztalat jelene kibővül a készülő író születése előtti korszak múltjával: „Dobrovics a tegnappan találta magát azon a tavaszon. Mint aki elszökött az életéből. És egy csöppet sem vonzó és legalább annyira aljas korban találta magát, amilyen az ő jelen ideje volt.”⁴ A temporális határátlépéssel felfedezett két generációs múlt elbeszélésével a szöveg felidézi a családregegy konvencióit, a szereplők közti zűrés viszonyok azonban egyedül a család társadalmi intézményének működésképtelenségét illusztrálják. Bereményi írásmódjának sajátossága, hogy a prózai ábrázolás nem lépi át azt a nyolcvanévesnyi időtávlatot, ahol a nemzedéki múlt szükségképpen törést szenved,

4 *Vadnai Bébi*, 55.

s a kommunikatív emlékezet kulturális emlékezetté alakul át. A szemtanú-emlékezet nyolcvan éve mint „sodródó küszöb” (*floating gap*) körbefogja az epikai világot, a regény implikált olvasója ezért az író generációjának kortársaként, egyazon nemzedéki élményközösség tagjaként írható le. Az írói emlékezet jelentősége már ezen a ponton tetten érhető, mivel egyedül Dobrovicsnak van külső szemlélőként egyszerre rálátása Vadnai múltjára és Doxa jelenére: „Akkoriban igazából ez volt az ő érdeklődési területe. A Tegnap, ahogyan magában hívta, és kortársak emlékkönyveiben is kutatta.”⁵

Az írói Bildung közegét a regény epikai világában a néhány évvel idősebb figurákból álló, az ellenkultúra körébe tartozó művészközösség képezi. Az elbeszélő Mohó néven lesz tagja a „Törzsnek”, ami az identitásformálódás elsődleges szociokulturális terét jelenti számára; a csoport tagjaival való kapcsolatában, a velük való érintkezésen keresztül ismeri meg önmagát: „Azon a télen a Törzs határozta meg, hogy kicsoda is Dobrovics, ő a saját kilétében annyira bizonytalan volt akkoriban.”⁶ A személyiségfejlődés azonban nem áll meg a közösségi beilleszkedés és elfogadás szintjén, s a tavasszal bekövetkező emlékezetbeli fordulat, a Vadnai-féle múltfeltárás a legfontosabb ösztönzője az írói önállósulás további folyamatának. Egy Doxával való utolsó nyilvános találkozás után Dobrovics átköltözik Budára, ami azt jelentette, hogy „kiszállt a hazugságok homályából, eltűnt a szereplők szeme elől”.⁷ Az írói életpálya tehát eljut az őt támogató baráti közeggel való szakításig, s a csoport szokásos összejövetelei elvesztik közvetlen személyiségformáló hatásukat.

A Törzsből való önkéntes távozással megteremtett alkotói függetlenséggel az önmeghatározás szabadságának a magányos írói munka lesz az alapja. A kívülállás distanciája lehetővé teszi az elbeszélő számára, hogy kialakíthassa magában az író társadalmi szerepidentitását. Mindez elkerülhetetlenül a politikai hatalommal való együttműködés kompromisszumával és a Törzs által képviselt proteszt-ellenzéki magatartás feladásával jár. A regény kulcsjelenetében az alsó és a felső társadalmi réteg képviselőinek találkozása az újgazdag művészek „szellemi krémjének” kedvelt presszójában a Zsolt nevű irodalmi szerkesztő, Dobrovics és Doxa közt zajlik le. Az elbeszélő két egymással szemben álló világot reprezentáló szereplő közt foglal helyet, a megjelenés előtt álló önálló novelláskötetéről egyeztető jövőbeli író ekkor vesz búcsút törzsi múltjától. A Doxával való találkozás egy újabb apaszerepet betöltő Mestertől való elválást jelent, egy olyan apafigurától, aki ekkor mond le arról, hogy szembesüljön azzal, ki volt a vér szerint apja.

Az író műhelyproblémáiba betekintve kiderül, hogy Dobrovics makacsul küzd az apját kereső fiú családja történetének a megírásával, ami azonban jó ideig kudarcba fullad, miután az első próbálkozásokat összetépi és kihajítja

5 Vadnai Bébi, 24.

6 Vadnai Bébi, 25.

7 Vadnai Bébi, 239.

a szemébe. Az alkotói fejlődéstörténet ábrázolásának nem része az utolsó epizód, amely bemutatná, hogy miként sikerült végül lezárni a munkát. A legnagyobb kihívást ebben az elbeszélői kommentár szerint a Vadnai-szenvedély jelentette, amennyiben a megfelelő elbeszélői hang megtalálása szorosán összefüggött Vadnai történetének megfejtésével. „Ugyanakkor fölmerült, hogy az irodalmi érték nem a jól eltalált mondatokból, annál inkább az író szenvedélyéből születik, ami őt a témához láncolja. Tehát neki, az írónak inkább ragaszkodnia, mohón odabújnia kéne az atipikus románchoz, belekeverednie, nem pedig lenézően adni az okost, meddően fölényeskednie itten.”⁸ A regény önleírása csak felerészben bizonyul találónak, a szöveg elnagyolt kidolgozása sajnálatos módon valóban nem a jól eltalált mondatokról tanúskodik, s a sokat hangsúlyozott alkotói szenvedélyről is legfeljebb az árulkodik, hogy Bereményi kitartóan ragaszkodott fiatalkori élményvilágának témájához, s bizonyára hosszú évek vajúdása után írta meg a *Vadnai Bébit*.

Az élet esztétikai performációja: az emlékezeti múlt tagadása

A *Vadnai Bébi* átdolgozásával a műben felértékelődött az író tanulási folyamatának megjelenítése és nagyobb terjedelmet kapott a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején virágzó budapesti alternatív kulturális élet vázlatos megjelenítése. Az ellenkultúra ábrázolásáról mindenesetre elmondható, hogy a kötet érdekesebb fejezetét alkotja, mint a melodramatikus jelenetekben gazdagabb Vadnai-féle szerelmi szál elbeszélése.

Regényében Bereményi egy olyan társadalmi réteg életébe enged bepillantást, amely sajátos jelrendszer által szabályozott rituálék és rétegnyelv szerint alakította ki belső etikettjét. A művészek viselkedéskultúrájának legfontosabb alapelvét az elbeszélő megfogalmazása szerint a teátrális modorosság jelentette: „A világban, ahol mindenkinek kötelező hazudnia, a szerep túljátszása a lényeg.”⁹ A kádári konformitás normáit tagadó, a rendőrségi ellenőrzések állandó céltáblájaként szolgáló antiszociális egyének közt a legszélsőségesebb figurát Halász János, Doxa testesíti meg, akivel Dobrovics közelebbi kapcsolatba kerül. A szereplő modellje, amint az többnyire köztudott, Tárkányi Éva férje, a Bereményi által személyesen ismert, Dixi művésznevet viselő Gémes János volt.

Vadnai fia kihívó viselkedésével kiprovokálta az ismétlődő konfliktusokat a rendvédelmi szervekkel, s ezzel a rendszerellenes szabadságeszmény képviselőjeként tett szert népszerűsége és kamaszokból álló tanítványi körre. Doxa fellépésének emellett volt egy további említést érdemlő excentrikus vonása, a konvenciókkal mit sem törődve, a mindennapos érintkezés során egy talányos, szabad képzettársításon alapuló profétai versbeszédet használt, amelyet

8 *Vadnai Bébi*, 176–177.

9 *Vadnai Bébi*, 43.

csak az ismerősei szűk körébe tartozó beavatottak tudtak desiffrálni. A szerepjáték és az imitált beszédmód révén valósította meg az élet folyamatos esztétikai performációját, mégpedig anélkül, hogy személyétől tárgyi formában leválasztható műalkotást hozott volna létre. Ez az élet és a művészet közti különbség felszámolásával előállított egyéniség-központú művészlétforma a múlt örökségének megtagadására épült: „Márpedig azok megvetéssel sújtottak minden régiséget, a saját és az elődeik múltbeli életét. Túlléptek rajta, felejtésre ítélték, megvetették az egész összefüggéstelen televényt. Államosított palota, háborús éjszakai mulató, vén kurva anya. Ők új világot akartak alapítani, happeninget nyomatni. Ki is találták a saját humorukat, egy nyelvet, amit csak ők értettek maguk között, és még a tagjártatásuk is külön adomány volt.”¹⁰ A happening mint jellemzően neoavantgarde műfaj a kultúrpar elleni lázadás jegyében szakított az irodalmi színház művészi konvencióival, hogy egy intenzív közös élményben részesítse az esztétikai kommunikáció szereplőit. A közönség alkotó együttműködésével megteremtett egyszeri események oly módon voltak megkoreografálva, hogy az előadás kompozíciójába az alkalom szülte spontán reakciók is beépültek. Dixi figurája megfeleltethető a neoavantgarde művész típusának, amennyiben „a happening a szenzibilitás tökéletes megújulását igényli, anarchista szellemi magatartást követel meg”.¹¹

A szórakozóhelyeken összegyűlő, a politikai rendszerrel való együttműködés minden formáját elutasító törzsi közösség a hagyományos értelemben vett alkotói tevékenységet a megvetést érdemlő társadalmi érvényesülésre való törekvés felől szemlélte. Ahogy arról tanítványát Ajváz felvilágosítja, számukra az írás „tülekvést” jelentett, a hamisnak és elnyomónak tekintett renddel szembeni ellenállás feladásával járó lealacsonyító megalkuvást. Az antológia megjelenésekor Dobrovics maga is szembesül helyzetének kétértelmű voltával, miután szemtanúja lesz Felvinczy *A provinciális próza stréberei* című performanszának. A körben csak Mohó néven ismert elbeszélő az ifjú írópalánták kifigurázásában neve alapján kövér, haszonleső heréltként látja viszont önmagát, s csak Doxa fellépése menti meg attól, hogy a többiek előtt lelepleződjön kollaboráns írói működése.

Doxa az életművész kulcsfigurájaként sem képes családi múltjának terhétől szabadulni. Egy ideig tévesen úgy képzei, hogy Dobrovics unokatestvére, anyjával szemben elutasító magatartása kizárja a családhoz való tartozás lehetőségét. Bár a regény nem képes az „elátkozott költő” valóban karakteres figurájaként megfesteni alakját, az előadóművész életgyakorlatának kudarcra felől nem hagy kétséget. Az elmegyógyintézetben végződő életpálya megreked az intézetbeli betegekkel folytatott erőltetett, sem terápiás, sem az örület titkát felfejtő dialógusok szintjén. Az elképzelt anyjával kinkeservesen monologizáló beteg

10 Vadnai Bébi, 66.

11 Jean-Jacques Lebel: A happening lényege (a „Szabad Megnyilvánulás tagjai számára). In *A neoavantgarde*. Szerk. Krén Katalin, Marx József. Bp., 1981., Gondolat, 326.

marad Doxa utolsó beszélgetőpartnere, a jelenet mintha a *Vadnai Bébi*vel elmaradt, a családi múltat tisztázó társalgás pótlékeként jelenne meg. Az apátlanul maradt fiú története egy zárt intézet falai közt végződik, miközben az anyjára különösen hasonlító barátnője odakint gyermeket vár tőle, a családi minta önismétlő folyamatából tehát a művész életforma nem kínál kiutat. A társadalmi rezisztencia és a családi élet konformitását elutasító underground művészet epikai reprezentációja így összességében azt szemlélteti, hogy a Vadnai által képviselt előző generáció értékrendjéhez a maga nemzedéki jelentésében nem képes valódi alternatívát felmutatni. Az intergenerációs konfliktus továbbörökítése alapjaiban kérdőjelezi meg a hagyományos családcentrikus társadalommodellt, az örökölt családi identitás krízise Bereményi számára mégis az irodalom egyedül elbeszélésre érdemes tárgya. Az irodalom feladata, hogy a nemzedéki lázadás szimbolikus vezéralakjának bukását elbeszélve egy generáció kudarcára találjon választ. A válasz csak a szülők generációja felől fogalmazható meg, a családi mintakövetés logikájának ábrázolásán keresztül egy olyan író nézőpontjából, aki nem vesz részt a családalapítás és a gyermekváltás társadalmi feladataiban.

Egy nemzedéki író kora

A regény nyitánya és zárлата egyazon képet, a vége láthatatlan esőben ázó Dobrovicsot mutatja, amint a pesti utcán minden sietség nélkül hazafelé tart. Az elbeszélői felismerés szerint az eső a korszak jelképe, amelyről tudni lehet, hogy egyszer véget ér, mégpedig oly módon, hogy az emléke sem bizonyul maradandónak. Az ömlő esőben kényelmesen sétáló író alakjában az emlékezés alaphelyzete jelenik meg, amely egy korszak múltját idézi meg az olvasó elé. Az epikai beállítás önmagáért beszél, hiszen művei Bereményit ma is egy meghatározott korszak emblematikus alkotójaként tüntetik ki. Korántsem indokolatlan tehát, ha nemzedékének írójaként méltatjuk, akinek látásmódja legelsőképpen az írói fejlődését meghatározó generációs élményközösség emlékezetéből táplálkozik. A *Vadnai Bébi* ezért egy nemzedéki író regényeként értékelhető, melynek szerzője a kádári idők esőjében úgy látja viszont önmagát, mint aki megtapasztalta korát, s Vadnai történetében felfedezte, hogy generációja neoavantgarde művészeti gesztusai sem tudják feledtetni a feldolgozatlan családi múltat. A regény korának gyermekeként festi meg az elbeszélőt, akit saját műve az irodalmi emlékezet megalkotásán keresztül avat íróvá. Az írói emlékezet fontos eleme az a művészetkritikai intonáció, amely a szövegben Dobrovics és Doxa életútjának különbségében jelenik meg. Az élet permanens esztétikai transzformációja foglya marad a családi minták ismétlésének, s egyedül az elmegyógyintézet falai közt, degradált formában képes szembesülni saját apátlan múltjával. Dobrovics irodalmi emlékezete viszont úgy rekonstruálja Doxa család-történetét, hogy azzal egyfajta magyarázatot ad generációjának underground

művészetérzéséről. A két szereplő egymással ellentétes időperspektívákat szemléltet: a proteszt-művészet fenegyereke anélkül lesz maga is apa, hogy megismerte volna apját és múltját, azt az időt, amely az író kutatásának elsődleges tárgya. Ha az egyén generációs szituáltságát a genealógiai időfolyamon úszó csónakhoz hasonlítjuk, Doxa engedve a múlt idő aláhömpölygő húzóerejének a nemzedéki folytonosság jövőjét választja, míg Dobrovics a tollat evezőként használva az elmúlás árjával szemben halad a folyón felfelé, vissza a kezdetet jelentő múlt irányába. A csónakban ülő evezős helyzete megfelel az egyén saját generációjához való viszonyának, melyet a regény a nemzedéki emlékezet és felejtés, az emlékező író és a felejtésnek kitett művész különbségében mint két szembenálló alkotói magatartást visz színre. A közös múltnak ebben az összefüggésben a regény azáltal kölcsönöz tágabb jelentőséget, hogy egy korszak képeként örökíti meg: „minden korszak megszenvedi a saját 'modern' pillanatát, a válság vagy a számvetés pillanatát, amelyben tudatára ébred korszak voltának, de ez a modern(itás) ahistorikus szemlélete”.¹² Az önmagában jelentés nélküli múlt a *Vadnai Bébiben* az irodalmi emlékezet munkája révén ébred tudatára korszak voltának, a regény legfontosabb epikai teljesítménye ebben az esztétikakritikai távlattal bíró múltformálásnak az elbeszélésében ragadható meg. Bereményi kora tette íróvá, s bár a kivitelezés terén műve nem mentes számos gyarló hibától, s formátumában összességében elmarad a várakozásoktól, a maga ellentmondásos módján mégis számot ad arról, hogy évtizedes bolyongás után milyen kihívásokkal jár visszatérni a kezdetekhez, a művészet csábító messzeségéből az irodalom nyelvi közelségébe. S hogy ez teljes mértékben nem is valósult meg, azt jelzi, ha figyelmesen hallgatjuk, a szirének hangja továbbra is ott visszhangzik a sorok között az olvasás csendjében.

12 Hal Foster: Posztmodernizmus. In *A posztmodern*. Szerk. Pethő Bertalan, Bp., 1996, Platon, 247.

Alkotmányosság a társadalompolitika korában

Hozzászólás Zétényi Zsolt *A magyar örökkévalósági klauzula: az állami és nemzeti függetlenség* című írásához

Zétényi Zsolt írását olvasva az emberben a tisztelettel adózás érzése támad mindazon erőfeszítésekért, amelyekkel ő mint jogász és politikus, valamint számos további jogász és politikus társa a magyar alkotmányossághoz közelíteni szándékozik korunkban. A magyar közélet erőfeszítéseit a világot átrendező folyamatok csak még aktuálisabbá teszik. Ennek az aktualitásnak mibenlétét mutatja be Zétényi Zsolt *A magyar örökkévalósági klauzula: az állami és nemzeti függetlenség* című írása (Hitel, 2023. március).

A tét rendkívül nagy és a jelenkori erőfeszítések nem halaszthatók későbbre.

Mit lehet ehhez hozzátenni laikusként (közgazdasági és műszaki végzettséggel, az alkotmányosságról szólva megszokott, illetve általánosságban elvárt szakjogászai és politikusi háttér nélkül)? A laikus, aki mégis érdeklődik, megpróbál tájékozódni.

Egyáltalán mi az alkotmány? Hamar szembetalálja magát az érdeklődő a kartális és organikus alkotmánytípusok megkülönböztetésével, és a különbséggel megismerkedve a megállapítással, hogy a magyar alkotmányos hagyomány ezer évet alapul véve organikus típushoz sorolható be annál is inkább, mert a kartális típus kialakulása a 234 évvel ezelőtti francia forradalomhoz köthető, aminek híre nem volt az ezer év megelőző 766 évében. A kartális alkotmányok típusához sorolható 2011-es alaptörvény mintegy huszárvágással több helyen jogforrásként hivatkozik a történelmi alkotmányosság sarkalatos törvényeire, tehát a 234 éves alakzat gyökereit esetünkben 766 évvel korábbra lemélyeszi.

Van azonban egy másik megközelítési mód, amely abból indul ki, hogy lényegében, logikailag mi a különbség a kartális alkotmány és az organikus alkotmány között? Mert ha lényegi műfaji különbség nincsen közöttük, akkor nem sokat lehet hozzátenni Zétényi Zsolt elemzéséhez. Ha azonban megadható a lényegi különbség, akkor egy másik elemzésre is lehetőség adódik.

FÁY ÁRPÁD (1952) műszaki üzemmérnök, pénzügy szakos közgazdász, az 1980–86 között MTA-MKKE VKCS volt munkatársa, 2000-től az Alkotmányossági Műhely és Fórum egyesület alapítója, szervezője.

Kezdve azzal, hogy az organikus alkotmány minősítést az alkotmányos fogalmak, képzetek nyelvi sajátosságaira szokásos értelmezni, mint például a koronát alkotó tagok és fő (római kori mintákat idézve a szóhasználatra), a Szent Korona élő személy, amit nyilvánvalóan költői, metaforikus szóhasználatnak tekintenek minden logikai-filozófiai sajátosság nélkül stb. Felmerül tehát a kérdés: van-e érdemleges tartalom a magyar alkotmányos hagyomány néhány kulcsfogalma mögött, amelyekre tekintettel erőteljes funkcionális különbség jelölhető meg az Európában és szerte a világon ma általános kartális és a magyarságra jellemző organikus alkotmánytípusok között? Hogy milyen más organikus alkotmányok lehettek fel a világon a miénken kívül, az a különbség meghatározásában nem lényeges.

Mi is a Szent Korona-tan? E szó, hogy tan, komolyan véve egyaránt jelent tudományt és nemzedékről nemzedékre átadandó elméleti ismereteket, eszmei alapokat. Sokszor a Szent Korona-tant konstans évezredes ismeretköteggként emlegetik, pedig jól megkülönböztethető kialakulásának három fázisa.

Az első az *Intelmek*ben szereplő „elvek alkotják a koronát” megállapítás. Ez egy elvi, általános megjegyzés, nem tartalmaz konkrétumokat, hogy milyen elvek (később a szövegben sorra kerülnek egyes elvek, de a korona mibenlétének általános meghatározása ebben a rövid megjegyzésben olvasható). Ez a rövid, tömör megállapítás tekinthető a Szent Korona-tan egy mondatos megalapozásának.

A következő fázis a Tripartitum, amelyben Werbőczy nemcsak összegyűjtött törvényeket rendezett áttekinthetővé (támaszkodva a Mátvás király által elindított előzményekre), hanem elvi meghatározását is igyekezett adni a korona és a tagok meg a fő viszonyának. Ezzel az *Intelmek* egy mondatától eljutottunk a Szent Korona-tan tételes megalapozásáig. Werbőczy korának eszmeiséget formáló, átrendező folyamataiban a reformáció Bibliát nemzeti nyelvre lefordító és ezáltal egyre szélesebb körben értelmező hevületével rokon módon próbál elméletileg, elemzően beletekinteni a Szent Korona fogalomkörébe, fogalmi rendszerébe (bár politikailag heves ellenzője volt az egyházszakadásnak).

A harmadik fázis volt Timon Ákos tevékenysége, aki már a magyar jogi hagyományok, jogi gondolkodás teljesebb körű elemzésére törekedett, annak a nyugat-európaiktól elütő sajátosságait próbálta rendszerbe foglalni, értelmezni és ezáltal fennmaradását elősegíteni (főleg, de nem kizárólag a nemzeti önállóság védelmében). Módszertanilag nem sok elődje volt (Concha Győző, Hajnik Imre inkább idősb kortársnak tekinthetők, akik Timon Ákos munkájának egy-egy szegmensben lehettek inspirálói). Timon Ákos egy alkalmas intervallumban, utólag mondható, hogy átmeneti állapotban fogalmazta meg elméletét, a Szent Korona tan-aktuális változatáról. Őt követően a két világháború között, Trianon után, az évtizedenként jelentősen átrendeződő politikai kihívások közt nem folytatódott a Szent Korona-tan egészének fejlesztése. Inkább morzsák, különálló, olykor évtized múltán azonos szerző tanulmányaiban is ellentmondó tézisek láttak napvilágot (azon az alapon, hogy a történelmi alkotmányra hivatkozás politikailag legitimálónak volt elfogadva).

Tehát ha Szent Korona-tan kérdése merül fel most a 21. század elején, akkor ez nem visszaemlékezés kérdése, nem valami levéltári kutatómunka függvénye, hanem nagyrészt olyan jelenkori alkotó erőfeszítést igényel, amely a magyar alkotmányosságnak a természetjoghhoz illeszkedő elveit felszínre hozva próbál választ keresni-kínálni korunk alkotmányos dilemmáira.

Például arra, hogy a Szent Korona mint a hatalom kizárólagos forrása hogyan értelmezhető manapság (nem ráolvasással, hanem lényegét feltárva)?

Például, hogy ki és miként tekinthető az alkotmányosság alanyának? Milyen kritériumok szerint jelölhető meg az alkotmányosság alanyainak köre?

Például, hogy az alkotmányos társadalompolitikán mi értendő? Hiszen nyilvánvaló konfliktus keletkezhet alkotmányos elvek és társadalompolitikai megoldások között.

A példák hosszan sorolhatók.

Eljuthatunk olyan általánosságokig, mint a természetjog és a tételes jog különbsége, a természetjog érvényesülése a modern korban. Erős összefüggés rajzolódik ki a természetjog és az organikus alkotmány, illetve a tételes jog és a kartális alkotmány (alaptörvény) intézménye, típusa között. A kizárólag, de legalábbis lényegében a tételes joghoz kötött kartális alkotmány (alaptörvény) az irodalomban nem hiába társul a falanszter, a tömegtársadalom, az elidegenedés stb. jelenségek, megoldások köréhez.

Ellenben az organikus történelmi alkotmány lényegét tekintve elszakíthatatlan a természetjogtól, amit a személy fogalmának hangsúlyozása is jelez (mind a Szent Korona-tag szuverén személy egyéneket illetően, mind magát a szuverén személyek közösségeként megragadható nemzetet jelölő szentkorona élő személy mivoltát illetően).

Ha az 1848-as változásokat tekinthetjük úgy, hogy mindenkire, aki a politikai választásokon részt vehet, kiterjeszhető a Szent Korona tagság – akkor igen szorító a kérdés, hogy ez a kiterjesztés miként érinti a Szent Korona tagsági minőséget. Mindez a kérdés nem idejétmúlttá vált korunkra, hanem éppen fordítva, kijelöli a tényleges alkotmányosság eszmei megragadhatóságának feladatát, mint a tényleges alkotmányosság egyik feltételét.

Azonban egyúttal olyan filozófiai (lételméleti-ismeretelméleti) kérdések merülnek fel például a személy fogalmát értelmezve, amelyek nyilvánvalóan nem részei a jogrendnek (főleg nem a mai pozitív szellemiség jogértelmezését alapul véve). A jogrend a regnáló hatalom által módosítható. Ha természetjogi elemeket, hagyományozott identitáselemeket is tartalmazó intézményekről van szó (mint pl. a Szent Korona), és hozzá kapcsolódó elvi tételekről (amint hogy a szentkoronához való viszonyukat a tagok nem változtathatják meg), akkor az organikus alkotmány kérdése nyilvánvalóan nem kezelhető teljes egészében, illetve lényegét tekintve a jogrendszer részeként.

Az ismeretelméleti alapokat sok tekintetben máig hatóan a görög filozófia alapozta meg. Azóta ismeretes a potencia és az aktus különbségtevése (lehetőség és megvalósult tény). Ez a szempont mintha felszívódott volna jelenkori

érvelési módszerekben (bár ott van, nem tűnt el, csak elbizonytalanodott). Az ideák elvi, potencia jellegűek. Vagy érvényesülnek, vagy nem a gyakorlatban (az árnyékvilágban). A 20. században már az ideák (lehetőségek) és a megvalósulás viszonyában a logikai visszacsatolás felismerése, leírása, formális logikai megjelenítése és szabályozó körökben való tervezett alkalmazása a korunkat meghatározó egyik (informatikai) újdonság.

A Szent Korona-tan mindenképpen az ideák világába tartozik. Az alaptörvény mindenképpen valamiféle tárgyasulásnak tekintendő, amelynek viszonyítása az ideákhoz az alkotmányos gondolkodás egyik örök feladata. Az egységbe fogalmazott, foglalt alaptörvény visszahivatkozása korábbi sarkalatos törvényekre, okmányokra nem más, mint az alkotmányos szellemiség korábbi tárgyasult lenyomataira való hivatkozás.

Az alkotmány a nemzet államalkotó akarata. A magyar organikus alkotmány meghatározása még tovább pontosítható, de ami ebből a rövid változathból kitűnik, az alany a nemzet, az élő nemzeti közösség, amelyet az élő személy szentkorona jelenít meg (mint Isten után a legfőbb szuverén a magyar nemzet állama számára). Az állam tehát mint jogi személy nem azonos az élő szuverén személy Szent Koronával (a nemzettel), hanem annak önirányító eszköze.

A nemzet, az élő nemzeti közösség pedig a szuverén személy egyének közössége. Lényeges ez a hagyományainkkal pontosan megegyező meghatározás, mert ezáltal a nemzet létének egyik feltétele, tagjai szuverén személy mivoltának tekintetbe vétele, a személy mivolt kiteljesítésében való érdekelt-sége. És mivel a jogi személy állam a természetes közösségi személy Szent Korona eszköze, tulajdona, ezért a Szent Korona tulajdonát képező államnak is elsődleges kötelessége a nemzeti lét fenntartása érdekében a nemzet tagjai szuverén személy mivoltának kiteljesedését támogató feltételek lehető biztosítása.

Tulajdonképpen a napjainkban divatos kifejezéssel élve az alkotmányosság egyik intézményes biztosítója, feltétele kéne legyen a személyi lét alkotmányossági feltételeinek (lehetőségeinek) portfóliója. A portfólióban szereplő lehetőségekben az egyén válogathasson, hogy személy mivoltának kiteljesítése érdekében mire törekedjen támaszkodni, mit törekedjen elérni mind anyagi, mind egyéb tekintetben.

Hogy ez mind elérhetetlen légvár volna? Ó, nem. Már e lehetőségek ideájának megfogalmazása is mindenképpen átformálná szemléletünket még olyan tekintetben is, hogy a természeti és társadalmi erőforrások végső soron kinek a tulajdonát képezhetik? Természetjogi elveket alapul véve?! Eljutunk a közösségi tulajdonlás és egyéni birtoklás rendszeréig. Hogy ez nem divat a mai világban? Nem, ha mást mutató példákat emelünk ki. De találhatunk számos olyan példát is a világban, ahol például a gyarmatokon bevezetett természeti erőforrások magántulajdonát, illetve idegen tulajdonát nem engedik meg (vagy explicit kijelentett módon vagy közvetett, de egyértelműen érvényesített módon).

Ha még ideáink sincsenek, akkor olyanok vagyunk, mint azok a római hajósok, akiknek semmilyen szél nem kedvez, ha nem tudják, melyik kikötőbe tartanak (Seneca). Nekünk ráadásul az idea szintjén van hagyományozott, a természetjogi evidenciákat, elveket ismerő, a nemzetet ezer éven át fenntartó, mai szóval alkotmányos identitásunk és annak megfelelő hagyományunk, sőt Szent Korona-tanban kifejezhető elvrendszerünk.

Hogy mindez Zétényi Zsolt ellenében való érvelés lenne? Nem gondolom. Írását olvasva egy logikusabb, a jogrendi szokásokat kevésbé illetékesnek tekintő gondolkodási irány bemutatására törekedtem. Mert megint aktuális időszak van a Szent Korona-tan mint elvrendszer tovább fogalmazására.

<http://www.alkotmanyossagi-muhely.hu/>

Kalocsai Enikő: Mozgásban, 2022 (akril, vászon, 100×70 cm)

